

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

Yüksek Lisans Tezi

Sovyetler Birliği'nin Dağılmasının Ardından ABD'nin
Orta Asya'ya Yönelik Değişen Politikaları

İbrahim Gökhan KURT
2501080333

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Hakan Güneş

İstanbul, 2012

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

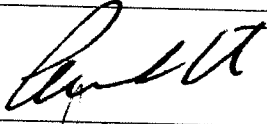
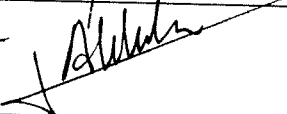
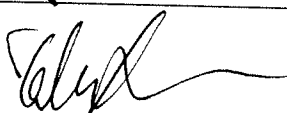
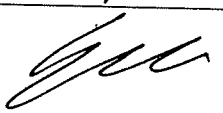
ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : İBRAHİM GÖKHAN KURT
Anabilim/Bilim Dalı : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Danışman : YRD.DOÇ.DR.HAKAN GÜNEŞ

Numarası : 2501080333
Tez Savunma Tarihi : 20.03.2012
Tez Savunma Saati : 12:30

Tez Başlığı : SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASININ ARDINDAN ABD'NİN ORTA
ASYA'YA YÖNELİK DEĞİŞEN POLİTİKALARI

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
DOÇ.DR.LEVENT ÜRER		KABUL
DOÇ.DR.ÖZLEM TERZİ		KABUL
YRD.DOÇ.DR.İLKER AKTÜKÜN		KABUL
YRD.DOÇ.DR.ERHAN KELEŞOĞLU		KABUL
YRD. DOÇ. DR. HAKAN GÜNEŞ		KABUL

Sovyetler Birliği'nin Dağılmasının Ardından ABD'nin Orta Asya'ya Yönelik Değişen Politikaları

ÖZ

İbrahim Gökhan KURT

Orta Asya, ABD'nin dış politikasında Sovyetler Birliği döneminde oldukça geri planda kalan bir coğrafyaydı. Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali ile başlayan süreç ile Washington'da bölgeye yönelik politikalarda gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile başlayan yeni uluslararası ortamda ise Orta Asya Doksanlı yılların ortalarından itibaren Washington'un dış politik hedeflerinde ön plana çıkmıştır. Enerji güvenliği, yeni pazar arayışları, demokratikleşme tartışmalarının gölgesinde Rusya ve Çin'in artan gücü karşısında ABD'nin bölgedeki etkinlik arayışı için yeni bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri büyük önem taşımaktaydı.

11 Eylül ise, ABD'nin ekonomik olarak yaklaştığı bölgeye askeri olarak da yerleşmesine zemin hazırlayacak. Ve bölge ülkeleri ile politik, askeri ve siyasi alanda en yoğun ilişkiler başlatılacaktı.

Bu çalışma ile Washington yönetiminin Orta Asya politikasındaki değişimleri ve bu değişimler ile ortaya çıkan sonuçların uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerinin analizi amaçlanmaktadır. Aynı zamanda ABD'de değişen başkanlara ve söylem farklılıklarına rağmen Orta Asya konusunda izlenen politikaların devamlılığına da dikkat çekilecektir.

The Policies Of United States To Central Asia After The Collapse Of Soviet Union

ABSTRACT

İbrahim Gökhan KURT

After the collapse of the Soviet Union, Political system entirely changed. U.S. emerged as a major power to dominate the system. Furthermore, domestical political changes in US also affect its role in the world politics. Central Asia was not main objective for US foreign policy; however, as the Russia's capacity of controlling Central Asia diminished ,The U.S. began to be more interested in Central Asian states economically and politically.

In this study, The relations of Central Asian states between US will be mentioned. And After September 11, how the approach of Washington administration towards World Politcs will be realized. By the way, covering US policies, balance politics between Russia and US of Central Asian States will be mentioned.

ÖNSÖZ

1984 doğumlu biri olarak, dünyayı anlamlandırmaya başladığım ilk andan beri tek kutuplu bir dünya düzeni içerisinde kendimi buldum. Küçüklüğümüzden beri etrafımızda hâkim olan yegâne atmosfer ABD'nin dünya siyaseti üzerinde ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel olarak mutlak hâkim olduğu yaklaşımıydı. Ancak eğitim hayatım boyunca ABD'nin dış politikasını incelemek istejişimin en önemli sebebi, hiç şüphesiz 11Eylül 2001 tarihinde tüm dünya ile birlikte televizyonları başında şahit olduğum olaylardı. Saldırıları takip eden dönemde nasıl olup da dünya siyasetin hızla değiştiğini görmek ve bunu yaşamak benim bu tezin temeline ABD'yi ve onun politikalarını yerleştirmemde ki en önemli nedendi.

Tezimin ikinci ana başlığı olan Orta Asya'ya ilgi göstermemin en önemli sebebi, çalışmamda danışman hocam olmayı da kabul eden Sayın Yrd. Doç. Dr. Hakan Güneş'tir. Yüksek Lisans eğitimimin ilk döneminde kendisinden aldığım bölge dersi ve dönem ödevi olarak Özbekistan'ın Andican kentinde yaşanan olayları inceleme konum olarak belirlemesi benim bölgeye olan ilgimin daha da artmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Özbekistan ve Kırgızistan'da yaşanan ve Renkli Devrimler olarak adlandırılacak halk hareketlerinin ilk ortaya çıktığı ülkeler olan Ukrayna ve Gürcistan'daki olayları aynen 11 Eylül döneminde olduğu gibi televizyonlardan takip etmem de bu tez çalışmamda hem ABD'yi hem de Orta Asya'yı bir araya getirme nedenim olmuştur.

Son olarak belirtmek isterim ki tezimin yazılış sürecinde değerli katkıları ve yönlendirmeleri ile bana desteğini her zaman sunan danışman hocam Sayın Hakan Güneş'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SOĞUK SAVAŞIN SON DÖNEMİ VE DOKSANLI YILLARDA ABD DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA VE BÖLGE İLE İLİŞKİLER	4
1.1. Orta Asya'nın Tarihsel Süreci.....	5
1.2. Çarlık ve Sovyetler Dönemlerinde Orta Asya	8
1.3. ABD' nin Bölgeye Yaklaşımı	12
1.3.1. Özgürlüğü Destekleme Yasası	18
1.4. Orta Asya Ülkeleri ve ABD ile İlişkiler.....	20
1.4.1. Kazakistan.....	21
1.4.2. Özbekistan.....	25
1.4.3. Kırgızistan.....	29
1.4.4. Tacikistan.....	34
1.4.5. Türkmenistan.....	38
1.5. Model Tartışmaları.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

2. DOKSANLI YILLAR BOYUNCA ABD'NİN DIŞ POLİTİKASI VE ORTA ASYA İLE RUSYA'YA YÖNELİK YAKLAŞIMLARI	46
2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dünya Politik Sistemi.....	48
2.2. ABD' nin Durumu	51
2.2.1. Bill Clinton'ın Rusya Politikası ve Değişimler.....	57
2.2.2. İpek Yolu Strateji Belgesi (1999)	63
2.2.3. GU(U)AM.....	65
2.2.4. CENTRABAST	67
2.3. Rusya' nın Durumu	70
2.3.1. Bağımsız Devletler Topluluğu.....	73
2.3.2. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü	74
2.3.3. Çin' in Durumu	79
2.3.4. Şanghay İş Birliği Örgütü	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 11 EYLÜL VE SONRASI GELİŞMELER.....	86
3.1. 11 Eylül Öncesi Bush Yönetiminin Dış Politikası.....	87
3.2. 11 Eylül Saldırıları ve ABD' nin Tepkisi	91

3.3. Orta Asya Coğrafyasında Etkili Olan Radikal Unsurlar	95
3.3.1. Özbekistan İslami Hareketi (IMU).....	97
3.3.2. Hizb-ut Tahrir.....	99
3.4. ABD-Orta Asya İlişkileri	101
3.4.1. Özbekistan.....	103
3.4.2. Kırgızistan	108
3.4.3. Tacikistan	112
3.4.4. Kazakistan.....	114
3.4.5. Türkmenistan.....	117
3.5. ABD' nin Rusya politikası ve Moskova yönetiminin Orta Asya'ya yaklaşımı	120
3.6. Renkli Devrimler ve Bölgeye Etkisi	126
3.6.1. Gürcistan ve Gül Devrimi	128
3.6.2. Ukrayna' daki Gelişmeler	129
3.6.3. Kırgızistan' da Yaşanan Gelişmeler.....	130
3.6.4. Andican Olayları	140
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	152

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında ABD'nin Orta Asya'ya yönelik Politikaları konulu çalışma da Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte İki binli yıllara kadar geçen süre içerisinde Beyaz Saray'ın Orta Asya ve Rusya ile olan ilişkileri analiz edilecektir.

Bu çalışma ile amacım Soğuk Savaşın ardından Beyaz Saray'da görev yapan her üç başkanında önce ekonomik, sonra siyasi son olarak da askeri olarak bölgeye artan ilgisini ve sürecin ABD yönetimleri değişse bile düzenli bir şekilde devam ettiğini vurgulayabilmektir. Bunu yaparken de aynı dönemde bölgedeki diğer aktörler olan Orta Asya ülkeleri ve Rusya'nın ABD'nin değişen politikalarına karşı göstermiş olduğu tepkilerde değerlendirilecektir.

1980'lerin sonlarından 2007 yılına kadar geçen sürenin değerlendirildiği çalışmam içinde bölümlendirme yaparken, hem ABD hem de bölgede yaşanan aktör değişimleri ve olayların dış politikadaki etkileri değerlendirilecektir.

Çalışmam üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Orta Asya coğrafyasının kısa bir tarihçesini verdikten sonra, özellikle Soğuk Savaş'ın son yıllarından itibaren Washington yönetiminin Orta Asya coğrafyasının farkına varmasını ve bölgeye yönelik ilk adımlar anlatılacaktır.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise Beyaz Saray ile Orta Asya ülkelerinin Sovyetler Birliği sonrasındaki dönemde gelişmeye başlayan ilişkileri ve ekonomik temelli gelişen bu ilişkilerin doksanlı yıllar boyunca geldiği nokta belirtilecektir. Bu döneme damgasının vuracak temel belge ise Özgürlüğü Destekleme Yasası olacak, aynı zamanda bölüm içerisinde doksanlı yılların ilk yıllarında Orta Asya'nın neden Beyaz Saray'ın dış politika gündeminde alt sıralarda yer aldığı ve ilerleyen yıllar içerisinde bu algının nasıl değiştiği de değerlendirilecektir.

İkinci bölüm ise ABD Başkanlığına Bill Clinton'ın seçilmesiyle birlikte başlayacaktır. Demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi söylemleri ile dünya siyasetine yeni bir anlayış getiren Başkan Clinton bu bölümün ve dönemin en temel aktörü olacaktır. Beyaz Saray'ın neden öncelik Rusya politikası izlediği ve bunun sebepleri de bölüm içerisinde cevap bulacaktır. Bu dönem in bir diğer önemli aktörü de Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin'dir. Yeltsin'in iktidarının ilk yıllarında izlediği Batı yanlısı politikaları ve bu politikaların beklenen etkiyi yaratamaması da bölüm içi değerlendirmede yer alacaktır. Aynı zamanda Yeltsin dönemi içerisinde Rusya'da göreve gelen dışişleri bakanlarının ülke dış siyaseti üzerindeki etkileri de yine bu bölüm içerisinde analiz edilecektir.

Bölümün ikinci kısmında ise, Rusya'nın değişen politikalarına paralel ABD dış siyasetinde meydana gelen değişimler ile enerji güvenliği konuları ele alınacaktır. ABD Dış siyaseti bu dönemde Dışişleri Bakanlığı görevine Madeleine Albright'ın gelmesi ve Washington'un izlediği aktif dış politika bölüm içerisinde yer alacak aynı bölüm içerisinde Orta Asya ülkeleri ile içinde bulunulan ilişkiler ve doksanlı yılların sonunda ABD'nin hedef alındığı terör saldırılarının ardından ABD dış politikasında terörün nasıl öne çıktığı ve Orta Asya ülkeleri ile ekonomik temelliden askeri temelliye doğru kayan ilişkiler de değerlendirilecektir. Bu dönemin en kritik belgesi ise 1999 tarihinde yayınlanan İpek Yolu Strateji belgesidir. Belge ile Özgürlüğü destekleme yasasının ardından ABD'nin yeni yol haritası ortaya konulmaktaydı.

Üçüncü bölüm ise, 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin 43. başkanı olan George W. Bush dönemini konu alacaktır. Başkanlık döneminin ilk yılında yaşanan terör olayları sebebiyle dış politika ağırlıklı giden ve katı bir "iyi-kötü" anlayışına sahip olarak dünyayı kategorilere bölen bir siyaset anlayışı benimsenmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrası yeniden tanımlanan güvenlik anlayışı ile terör eskiden olduğu gibi bir bölgeyi ya da sınırlı bir alanı tehdit etmiyor; küreselleşen bir tehdit ve karmaşılaşarak büyüyen hücre ağları ile tüm dünyanın başat sorunu haline geliyordu. 11 Eylül olayları Başkan Clinton döneminden itibaren başlatılan Orta Asya'ya yönelik

politikaların askeri yönden bir fırsat haline dönüşmesine neden olmaktaydı. Bölüm aynı zamanda bölgedeki İslami unsurların gücünü, bölge devletlerinin bu unsurlarla var olan ilişkilerini ve 11 Eylül sonrasında değişen bölgeye yönelik Amerikan politikalarını tek, tek ele alınacaktır.

Bölüm de aynı zamanda Bush yönetiminin Rusya'ya yönelik politikaları ve 2004 yılında Kırgızistan'da ardından da Özbekistan'da yaşanan halk hareketleri ile Washington yönetiminin bu olaylara tepkisi analiz edilecektir. Aynı zamanda çıkan olaylar sonrasında bölge ülkelerinin dış politikalarında meydana gelen değişimler ile ABD'nin bölgede iki binli yılların ikinci yarısında itibaren güç kaybetmesi de bölümün sonunda yer alacaktır.

Çalışmam içerisinde aynı zamanda dönemdeki gelişmeleri değerlendirmek için yazılmış olan ve ABD Kongresine sunulmuş raporlar, Wikileaks belgeleri ve IMF raporlarına yer verilmiştir. Aynı zamanda ABD' nin bölge ülkelerine yapmış olduğu yardımlarda çalışmam içerisinde yer bulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SOĞUK SAVAŞIN SON DÖNEMİ VE DOKSANLI YILLARDA ABD DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA VE BÖLGE İLE İLİŞKİLER

Bu çalışma ile Orta Asya ülkeleri ile Washington yönetimi arasındaki ilişki ve ABD dış siyasetinin bölgeye yönelik izlemiş olduğu politikaların devamlılığı analiz edilecektir. Orta Asya, ABD dış politikasında gerek Sovyet topraklarının derinliklerinde olması gerekse de bölgeye yönelik yeteri kadar veriye sahip olunamamasından dolayı geri planda kalmıştır. Afganistan'da yaşanan siyasi gelişmelerin Sovyetler Birliği'nin işgali ile sonuçlanması ile birlikte ABD politikalarında da bölgeye yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Ve Orta Asya, Washington yönetiminin ilgi alanına girmeye başlamış ve bu süreç Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bölge devletlerinin bağımsızlığını kazanması ile birlikte devam etmiştir.

Bu bölümde öncelikli olarak Orta Asya'nın tarihsel süreci incelenecek, ardından da Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali ile başlayan dönemde ABD'nin bölgeyi hedef alan politikalarının başlangıcı analiz edilecektir. Bölüm, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarını ilan eden ülkeler ile ABD arasındaki ilişkiler değerlendirildikten sonra Washington'un bölgeye yönelik yol haritası olan Özgürlüğü Destekleme Yasası değerlendirilecektir. Bölüm Orta Asya ülkelerinin yaşamış olduğu değişim sürecindeki model tartışmaları ve genel değerlendirme ile sona erecektir.

ABD'nin bölgeye yönelik politikalarını analiz etmeden önce tarihte pek çok imparatorluk ve ulusun ilgisini çeken ve uğruna savaşların yapıldığı bu coğrafyayı tanımlamak ve tarihsel sürecine değinmek gerekmektedir.

1.1. Orta Asya'nın Tarihsel Süreci

Orta Asya coğrafyası tarih boyunca pek çok imparatorluğun ve devletin ilgisini çeken bir bölge olmuştur. Kimi yönetimler, verimli arazileri kimileri de ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle bölge ile ilgilenmiştir.

Günümüzde Orta Asya ifadesi ile Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın oluşturduğu alan gelmektedir. Ancak bölge için çok farklı tanımlamalar yapılmakta ve kullanılmaktadır.

Orta Asya için coğrafi olarak ilk kullanımı 1843 yılına dayanmaktadır. Ünlü Alman bilim adamı Alexander Von Humboldt bölge için ilk kez ayrı bir tanımlama yapma gereği duymuştur. Ural Gölü ile Hazar Denizi arasında kalan ve bugünkü Özbekistan-Kazakistan arasındaki toprakları içine alan tanımlama dönemde de tartışma yaratmıştır. Rus bilim adamı Nicolay Khanykoff ise Alman meslektaşının tanımlamasını genişletmiş ve Orta Asya'nın sınırları içerisinde batıda İran'ın doğusunu, doğuda ise Afganistan'ı da dâhil etmiştir.

Çarlık Rusya'sı, Orta Asya tanımlamasını ülkenin Asya'da kalan bölgelerini tanımlamak için kullanılmaya başlandı. Sovyet Dönemiyle birlikte Merkezi Asya tanımlaması yapılmıştır.¹ 19. yüzyılda Çarlık yönetimi Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan devletlerinin bulunduğu bölgeyi tanımlamak amacıyla Türkistan Genel Valiliği olarak adlandırılan idari bir sistem oluşturmuş, ancak bu idari yapılanma içerisinde Kazakistan dışarı da bırakılarak, Bozkır valiliği olarak adlandırılmıştır. Benzeri uygulama Sovyet yönetimi döneminde de devam etmiştir.²

¹ Şatlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul, Gök kubbe Kitapevi, 2007, s. 67.

² Fırat Purtaş, **Orta Asya'nın bütünlüğü sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri, Orta Asya&Kafkasya Güç Politikası**, Der. M.Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları, 2008, s.36.

Özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde Soğuk Savaş sonrasında bölgeye yönelik olarak yapılan çalışmalarda coğrafi olarak daha geniş tanımlamalar yapma ihtiyacı görülmekteydi. Zbigniew Brzezinski tarafından kaleme alınan Büyük Satranç Tahtası adlı eserde Orta Asya'yı da içine alacak şekilde "Avrasya" terimi tercih edilmektedir. Ve bu tanımlama yapılırken de sınırları Batı'da Almanya'yı; Doğu'da ise Japonya'yı işaret ediyordu.³ Soğuk Savaş Sonrasında ise Avrasya terimini kullananlar; kendi içinde iki ayrı yapıyı kastetmeye başladılar. İlki Kafkasya olarak tanımlanan ve Azerbaycan; Gürcistan ve Ermenistan'ın girdiği alan; diğer ise Orta Asya idi.

UNESCO ise Orta Asya tanımlamasında, coğrafi sınırlamaları esas almaktaydı. Ancak Orta Asya tanımlaması oldukça geniş bir alan için yapılmaktaydı. Söz konusu tanıma göre, bağımsızlıklarını ilan eden 5 Sovyet Cumhuriyeti'nin yanı sıra Moğolistan, Afganistan, Pakistan'ın kuzeyi ve İran'ın doğusu da Orta Asya sınırları içerisinde yer almaktaydı. Aynı zamanda UNESCO, Orta Asya için pek çok devlet tarafından işgale uğramış, ancak tek bir politik yapı altında bir araya gelememiş bir coğrafi bölge değerlendirmesinde bulunmaktadır⁴. Bu tanımlama içerisinde Orta Asya'nın tarihsel süreç içerisinde farklı kabile, emirlik ve imparatorluklar altında yönetilmesi sonucu yaşanan siyasi ve ekonomik farklılıkları vurgulanmaktadır.

Günümüzde ise Orta Asya denildiği zaman Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bağımsızlıklarını kazanan; Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan akla gelmektedir.

Orta Asya, 3.994.000 kilometrekarelik bir alandan ve 50 milyonu aşan bir nüfustan bahsedilmektedir. Amu Derya ve Siri Derya nehirleri sayesinde dünyanın en verimli arazileri bölgede bulunmakla birlikte; 5000 metre yüksekliğindeki dağlar; Karakum

³ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü Ve Bunun Jeostratejik Gereklikleri**, Çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 2005, s.25.

⁴ Chahryar Adlev, Madhawan Palat, Anara Tabyshalieva, **History Of Civilizations of Central Asia**, Bilboa UNESCO Publishing,, Vol VI, 2005, s.28.

ve Kızılıkum ölleri ile bölge coğrafi anlamda çok büyük çeşitliliği kendi içinde barındırmaktadır.⁵

Bölgenin tarihi incelendiği zaman, Orta Asya Zerdüştlükten, Hristiyanlığa, Budizm'e kadar pek çok dinin etkisi altına girmiştir. 751 yılından sonra ise İslam dini bölge halkları üzerinde etkili hale gelmiştir. Özellikle Maverâ-ü Nehir olarak adlandırılan bölgedeki yerel elit İslam dinini yaşam koşullarını, kurallarını, devlet ve eğitim sistemini özümsemeye başladı. Böylece kısa süre içerisinde bölge İslam Halifeliğinin bir parçası haline geldi.⁶ Türklerin İslam dinini kabul etmeleriyle birlikte de Sünnilik ve Hanefilik bölgede diğer tüm din ve mezheplere karşı üstünlüğü ele geçirmiş oldu.

Bölge 1800'lü yıllara kadar çeşitli devletlerin egemenlikleri altına girdi. İslam sonrasında Samaniler, Karahanlılar, Harezm ve Selçuklular bölgenin yapılanmasında ve devlet geleneğinin oluşmasında ciddi katkıları oldu.

Siyasi ve ekonomik olarak dünyada merkez haline gelen Orta Asya, Moğol istilasası ile gerileme sürecine girmiştir. Moğolların uygulamış olduğu yıkım politikası ile paralel başta Buhara ve Semerkant'ta yer alan çok sayıda sanat eseri yok edildi. Ancak bölgenin devlet geleneği ve kültürel zenginliği sayesinde Moğolların idaresi altında bile Türkler kendi dil ve geleneklerini korumayı başardılar⁷

Timur Devleti'nden sonra aralarında Semerkant ve Buhara'nın da bulunduğu bölgede çok sayıda emirlik kuruldu. Ancak bu kurulan emirlikler 18.yüzyılla birlikte giderek güçlenmekte olan genişlemesini güneye doğru yönelten Çarlık Rusya'sının hedefinde yer almaktaydılar.

⁵ Rafis Abazov, **The Palgrave Concise Historical Atlas Of Central Asia**, New York, Palgrave Macmillian, 2008, s. 20.

⁶ A.e., s.22.

⁷ Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Çev. Hakan Gür, Ankara, 2003, İmge Kitapevi, s.103.

1.2. Çarlık ve Sovyetler Dönemlerinde Orta Asya

Çarlık Rusya'sı için bölgeyi ele geçirmek demek dağınık halde bulunan pek çok hanlığı ele geçirmekten ibaretti. Çarlık ile bölgede bulunan Hanlıklar arasında ki doğal sınır olan Amu Derya Nehri boyunca yapılan kaleler arlık Rusya'sının bölgeye kısa zamanda hâkim olmasına yardımcı oldu⁸. Altın Orda Devleti'nin yıkılması ile birlikte arlık yönetiminin önünde herhangi bir engel kalmıyordu.

Kazakistan'da koloniler kurarak⁹ yerli göçebe halkın nüfus oranının azaltılması, demiryolları ağlarının genişletilmesi ve sanayi kültürün yerleştirilmeye çalışılması arlık işgalini sağlamlaştıran adımlardı. 1868 yılında ise Semerkant ve Buhara'nın işgal edilmesiyle birlikte Orta Asya'nın önemli bir kısmı arlık Rusya'sının denetimi altında girdi. ar Petro'nun amacı Hindistan'a uzanan yolları kendi kontrolü altına alarak, Hindistan'ın efsanevi zenginliklerine ulaşabilmeyi amaçlıyordu.¹⁰

1800'lü yılların sonlarına doğru arlık yönetimi bölgenin kontrolünü daha rahat sağlamak ve etkileşimi arttırmak için bölgenin yapılandırmasında yeni bir anlayış benimsedi. Guberniya, oblast, uezd, volost adı verilen idari yapılanmalara geildi¹¹. Orta Asya, iki büyük guberniyaya bölündü. Biri Türkistan Bölgesi; diğeri ise Step Bölgesiydi.

Bölgede yapılan idari yapılandırmalar kendi içinde de çeşitli farklılıklara neden oluyordu. Kimi bölgelerde arlık idari yapılandırması gündelik yaşama müdahalesi çok düşük düzeylerde kalırken; özellikle Kazak nüfusun olduğu coğrafyada eski yaşantılar aynen devam edilmesine müsaade edilmedi.

⁸ Thierry Zarcone, **Yasak Kent Buhara 1830–1888**, ev. Ali Bertay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.140.

⁹ Oliver Roy, **Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İnşa Ediliş**, ev. Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s.67.

¹⁰ Orhan Doğan, arlık Rusya'sının Türkistan Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge, (evrimii), http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Orhan%20DO%C4%9EAN/orhandogan.pdf, 03.03.2012.

¹¹ Abazov, a.g.e., s.27.

1868’de Kazak Bölgesindeki sultanlıklar ortadan kaldırılırken; bölge dört farklı oblasta ayrılmaktaydı: Turgay, Akmolinsk, Semipalantinsk ve Semireçeye¹². Kazaklara yönelik olarak da çıkartılan Bozkır yasası ile Kazakların ellerindeki verimli toprakların önemli bir kısmını Ruslara verilmesi de Çarlık yönetimi ile özellikle Kazak Bölgesinde yaşayanlar arasında sorunların oluşmasına neden oluyordu.

Çarlık Rusya içerisindeki sorunlar özellikle 1900–1903 yılları arasındaki Rus-Japon savaşından sonra daha arttı. Çarlığın Japonya’ya yenilmesiyle birlikte ülke içinde ki ekonomik durum daha da kötüleşmekteydi. Bu durum var olan gerginliğin daha da artmasına neden oluyordu. Çarlığın Dünya savaşına katılmasıyla birlikte ekonomik zorluk ve buna ilaveten Osmanlı Devleti ile köklü bağlara sahip olan Türkmenlerin doğrudan olmasa bile Almanya’ya karşı savaşta müttefiki Osmanlı Devleti’ne karşı da savaşıyor olmaları rahatsızlığı daha da yükseltti.

Çarlık coğrafyası üzerinde giderek güçlenen Bolşeviklerin girişmiş olduğu çalışmalara karşı tepkiler meydana gelmekteydi. İtilaf devletlerinin de desteğini alan Çarlık yanlısı gruplar ile kızıl ordu birlikleri ülkenin pek çok noktasında çatışmaya girdiler. Yaşanan mücadele de itilaf devletlerinin amacı Bolşevik devrimi sonrasında birinci dünya savaşından çekilerek, müttefikler arasında önemli bir gücün kaybolmasına neden olan Bolşevikleri iktidardan uzaklaştırmaktı. Ancak İtilaf devletlerinin desteğine rağmen, Bolşevikler ülkenin tamamında verdikleri mücadeleyi kazanarak, 1990 yılına kadar sürecek olan Sovyetler Birliği’nin başlangıcını ilan edildi.

Eugene Rumer tarafından kaleme alınan “Washington, Moskova ve Beijing’ten Orta Asya” isimli kitapta Çarlık Rusya’sının yıkılması sonucu Orta Asya’nın denetiminin

¹² Karpat, a.g.e, s.135.

Bolşevikler'e geçmesi, "Romanov Hanedanlığından Bolşevik İmparatorluğuna geçiş olarak tanımlanmaktaydı".¹³

Sovyetler Birliği kurulduğu zaman ülkede nüfusun çok önemli bir kısmı kırsal alanda yaşamaktaydı. Sovyetler Birliğinin kurulmasıyla birlikte Lenin ülkenin kalkınmasını sağlamak amacıyla uzun soluklu planlar hazırlıyordu. Bu süreç içerisinde Orta Asya bölgesi yeni Sovyet kalkınmasının hammadde üretim merkezi rolünü üstlenmekteydi. Düşük katma değerli mal üreticisi olarak bu ülkeler Sovyet üretim sistemi içerisinde yer almaktaydılar.¹⁴

Sovyetler Birliği kurulurken, Orta Asya coğrafyasında yaşayan Müslümanlar içinden bu harekete çok büyük katılımlar gerçekleşmiyordu. Kazan ve Taşkent Sovyetlerinde hiç Müslüman yoktu. Sovyetlerin ilk döneminde Basmacı hareketi olarak adlandırılan muhalif hareketler bulunuyordu. Nisan 1918'de Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'ni kuruldu. Kısa bir süre sonra da Çarlık döneminde kurulmuş bir başka siyasi yapılanma biçimi olan Bozkır Valiliği'nde Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürüldü.

Bolşevikler'in iktidarlarını tam olarak sağlamaları ile birlikte Sovyetler Birliği'nin idari yapılanması şekillenmeye başladı. Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Cumhuriyetleri'nin yanı sıra, Kırgızistan ve Kara-Kırgızistan Özerk Sovyet Cumhuriyetleri ilan edilmekteydi. 1929 yılında ise bu idari yapılanmaya Tacikistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti de eklendi.¹⁵

Aynı zamanda Sovyet yönetimi, ekonomik olarak özerk cumhuriyetleri birbirine tamamen bağlı hale getirdi. Oliver Roy'a göre, dilin statüsüne dayanan idari ve siyasal bir yapılanmaya gidiliyor. Ve ileride yaşanabilecek ayrılıkçı hareketlere karşı

¹³ Eugene Rumer, *The United States and Central Asia : In Search of a History*, Der. Rajon Menon, **Central Asia Views From Washington, Moscow and Beijing**, New York, M.E. Sharpe, 2007, s.42.

¹⁴ Neslihan Çelik, SSBC sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Endüstriyel Performans ve İnovasyon Politikaları, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Vol.23, 2007, s.2.

¹⁵ Roy, **a.g.e.**, s.100.

da her özerk cumhuriyetin içine farklı etnik kimlikler bırakılıyordu. Özellikle ilerleyen yıllarda bu politikanın en büyük etkisi Kırgızistan üzerinde ortaya çıkacaktı.

Orta Asya coğrafyası sahip olduğu yer altı kaynakları, verimli toprakları ve ticaret yollarının merkezinde olması nedeniyle her zaman dönemin başat güçlerinin ele geçirmek istediği bir bölge olmuştur. İngiltere, hammadde ihtiyacını karşılayabilmek için Hindistan'a ayrı bir önem veriyordu. Öte yandan sahip olduğu dönemin güçleriyle kıyaslanamayacak büyüklükte olan donanması ile yeryüzünde istediği limanı kontrol altına alabilmekteydi¹⁶. 1775 ile 1849 yılları arasında İngiltere Hindistan yarımadasının işgalini tamamlamış ve bölgeye yerleşmişti.

19.yüzyılda ise tarihçiler Orta Asya'da özellikle İngiltere ve Rusya arasında geçen hammadde kaynaklarını kontrol altında tutabilmek ve güvenliklerini sağlayabilmek için verilen mücadeleye "Büyük Oyun"(Great Game)¹⁷ ismiyle adlandırmışlardır. Britanya, Çarlık Rusya'sının Afganistan üzerinden ilerleyerek Hindistan'a girmesine engel olmayı amaçlıyordu. Birçok farklı devletinde ilgisini çeken Orta Asya için Britanya ve Çarlık Rusya'sının baskısı o derece yüksekti ki bu bölgede üçüncü bir aktörün aktif olarak yer alması neredeyse imkânsızdı.¹⁸

Dönemin iki süper gücünün bölgeye yönelik politikalarının ardından başka ülkelerde Orta Asya ile yakından ilgilendiler. 20. yüzyılda ise siyasi dağınıklığını ortadan kaldırarak, Avrupa siyasi sistemine güçlü bir aktör olarak giren Almanya'da bu bölgede söz sahibi olmak istemiştir. Alman İmparatorluğu'nun "Doğu'ya Açılış" (Drag Nach Osten) politikası ile Almanya'da bu bölgede bu tarihten sonrada birinci

¹⁶ Abazov, a.g.e, s.29.

¹⁷ Jacquely Dawis, Michael Sweeney, **Central Asia in US Strategy and Operational Planning: Where do we go from here?**, 2004, IFPA, s.17

¹⁸ Fillippo Costa Buranelli, *International Politics In Central Asia: A New Great Game?* Academia.edu,(Çevrimiçi), http://kcl.academia.edu/FilippoCostaBuranelli/Papers/1184218/International_Politics_in_Central_Asia_A_New_Great_Game, 30.01.2012

ve ikinci dünya savaşları sırasında Afganistan'da istihbarat merkezleri oluşturarak var olmaya çalışmıştır.¹⁹ Ancak bu çabalar çok başarılı olmamıştır.

21. yüzyılla birlikte Sovyetler Birliği ile ABD arasında yaşanan güç rekabetinde belki de en derinde kalan bölge Orta Asya olmuştur. Washington'da da ne akademik alanda ne de siyasi platformda bölgeye yönelik iktidarlara yön verecek güçte tartışmalar yaşanmamıştı. Ancak özellikle Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi ile birlikte Washington yönetiminde de Orta Asya dış politikada öne geçmeye başladı. Bu bölümde ABD'nin Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde izlediği dış politika ile Orta Asya'nın ele alınış biçimi incelenecektir.

1.3. ABD' nin Bölgeye Yaklaşımı

ABD Orta Asya coğrafyasını ulaşılması zor bir alan gördüğü için bu bölgeye doğrudan ulaşmak yerine, Sovyetler Birliği'nin "çevrelenmesi" politikasını ortaya atmıştır. İkinci Dünya Savaşının bitiminden itibaren başlayan bu yaklaşım ABD başkanı Harry Truman'ın 1950'de ulusal güvenlik konseyinin 68 No'lu kararını onaylamasıyla Sovyetlere karşı uygulanan temel politikalardan biri haline gelmiştir.²⁰

Bu politika ile Sovyetler Birliği'nin yayılmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. ABD başta NATO olmak üzere müttefik devletlerin birbirleriyle daha sıkı ilişkiler içinde olmasını sağlayıp, Sovyet etki alanının dışında tutulması için çaba sarf edilmiştir. ABD'nin Sovyetler ile mücadelesinde Moskova'nın denetiminde bulunan Doğu Avrupa'daki halklara yönelik uyguladığı başta radyo yayınları olmak üzere CIA tarafından gerçekleştirilen çok sayıda operasyonlar olmasına rağmen benzeri bir durumu Orta Asya topraklarında yaşayan halklara yönelik yapıldığını söylemek mümkün değildir.

¹⁹ İrfan Ülkü, **Moskova'yla İslam arasında Orta Asya**, İstanbul, Kum Saati Yayınevi, 2002, s. 35.

²⁰ Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya politikaları ve 11Eylül sonrası açılımları", Der. Mustafa Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel Dağıtım, 2005, s.15.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan itibaren izlediği nüfus politikaları da bu bölgeden etnik ya da dil temelli bir birleşmenin yaşanmasına engel olmuştur. Bolşevik devrimi öncesinde bölgedeki gruplar arasında yaygın olarak Türkçe kullanılırken, devrim sonrasında uygulanan bilinçli politikalar nedeniyle Rusça hâkim dil haline gelmiş²¹, hem Moskova'ya bağlılık artmış hem de Sovyet yönetimine karşı birleşme ve başkaldırma imkânını da ortadan kaldırmıştır.

Orta Asya'da yaşayan nüfusun ortak bir diğer kimliği ise İslam'dı. Ancak aynı dil ve etnik konularda olduğu gibi, din alanında da Sovyetlerin sistemli politikaları ile İslam dini gündelik hayatın dışına çıkartılmaya çalışılmıştır. Sovyetler Birliği döneminde İslam, durağan, dogmatik ve cahilane olarak algılandı. Nüfusun büyük bir kısmı Sovyet tek tipleştirilmesi zorlandı. Özellikle bu tek tipleştirme ile dinin, bölge halkları üzerindeki etkisi de önemli ölçüde ortadan kalktı.²²

Birleşik devletler için en büyük kırılmalardan biri Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesidir. Bu işgal ile bir süredir iki ülke arasında devam eden yumuşama döneminin de sona ermekteydi.

Afganistan'da 1973 yılında Kral Muhammed Zahir Şah, başbakanı Muhammed Davud tarafından devrildi. Ancak bu gelişmenin ardından çok geçmeden Sovyet destekli Afgan ordusu, Davud'un kurduğu hükümeti devirdi ve Demokratik Afganistan Cumhuriyeti kuruldu.²³ Başbakanlığa ise hapiste bulunan Nur Muhammed Taraki getirildi.

Kurulan yeni Afgan hükümeti ise yerel halkın desteğini kazanamamış ve yoğun saldırılar altında kalmaktaydı. Yaşanan çatışmalar sırasında zayıf düşen Afgan yönetimi 1978 yılında Moskova ile imzalanan "Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği

²¹ Erhan, a.g.e., s.17.

²² Zeyno Baran, S. Frederick Star, Svante E. Cornell, Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU, (Çevrimiçi), <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0607Islam.pdf>, 18.10.2011.

²³ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918–1994*, 14.bs., İstanbul, İmge Kitabevi, 2008, s.563.

andlaşmasına dayanarak, Sovyetlerden yardım talebinde bulundu ve Moskova ülkeye 85 bin kişiden oluşan askeri birliklerini yolladı. Her ne kadar dönemdeki Sovyet yönetimi Afganistan'a asker yollamayı, 1978 yılında yapılan dostluk andlaşmasına dayandırsa bile, uluslararası toplum tarafından bu adım işgal olarak nitelendirilmiştir. ABD, Salt II anlaşmasının onaylamasını ertelerken, Moskova'ya karşı geniş çaplı tahıl ambargosu uygulama kararı almış, Moskova olimpiyatlarına katılmamıştır. Fakat Afganistan'ın işgalinin ABD dış politikası üzerinde çok daha önemli etkileri olmuştur. Başkan Carter yaşananlar üzerine 1950 yılında Sovyetlere karşı uygulanmasına karar verilen “çevreleme” politikasını daha da genişleten ve 23 Temmuz 1980 yılında ulusa sesleniş konuşmasında açıkladığı ulusal güvenlik politikasında önemli değişimler meydana geliyordu.

Başkan Carter ve ekibinin politika değişikliğine gittikleri dönemde Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, ABD içerisinde ülkenin savunmada kalmak zorunda kaldığı ve her geçen gün Sovyetlerin etki alanını genişlettiği düşüncesi de hâkimiyet kazanıyordu. 22 Eylül 1973'te ABD'nin 56. dışişleri bakanı olarak göreve başlayan, 1969 ve 1975 yılları arasında ABD'nin 37. başkanı Richard Nixon'a ulusal güvenlik danışmanı olarak görev yapan Henry Kissinger anılarında bu atmosferi şöyle anlatmaktadır: *SSCB, II. Dünya Savaş'ından sonra kendine geldikçe, bizim görece konumumuzun düşüşe geçeceği belliydi. Askeri ve diplomatik konumumuz hiçbir zaman, 1940'ların sonunda, çevreleme politikasının başında olduğundan daha iyi olmamıştı.*²⁴

ABD, Afganistan işgali sonrasında Sovyetler'in güneye doğru inme ihtimalinden endişe etmiştir. Bu yüzden de başkan Carter, Truman ve Eisenhower doktrinlerinde olduğu gibi ülkesinin Ortadoğu coğrafyasındaki kırımını çizgilerini tüm dünyaya açıklamıştır. Doktrine göre, İran körfezini kontrol altına almayla sonuçlanacak her türlü çaba Amerikan çıkarlarına zarar verecektir. Acil Müdahale Gücü (Rapid Deployment Force) olarak adlandırılacak güçler körfez bölgesine konumlandırılarak

²⁴ John Lewis Gaddis, **Soğuk Savaş Pazarlıklar, Casusluklar, Yalanlar, Gerçek**, Çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul, YKY, 2008, s.185.

200 bin kişilik güç oluşturulmaktaydı. Asıl önemlisi bu yıllarda Sovyetlere karşı “Yeşil Kuşak” projesi olarak da adlandırılan yeni politikanın da uygulanmaya başladığı dönem olmasıdır. Yeşil Kuşak projesine göre Komünizme karşı İslam bir kalkan görevi görecekti.²⁵ Afganistan’ın Sovyetler tarafından işgal edildiği dönemde Sovyet ordusuna saldırımları için Mücahitlere her türlü destek verilirken, bölgede işgalci olarak bulunan askerlerin çok büyük bir kısmının Orta Asya halklarından oluştuğunun ortaya çıkmasının ardından bölgeye yönelik radyo yayınları da başlamıştı. Amerika’nın Afganistan’da Sovyetlere karşı giriştiği mücadele de ise en fazla desteğini aldığı ülkeler Pakistan, Suudi Arabistan, Katar’dı. Mücahitlere verilen destekler sadece cephane desteği olmamış, Sovyetlere karşı pek çok kişi CIA tarafından özel eğitime tabi tutulmuştur.

Afganistan’ın Sovyetler tarafından işgali ve işgal sırasında Sovyet ordusunda Müslüman askerlerinde kullanılması, özellikle Orta Asya coğrafyasında bulunan Müslüman nüfus üzerinde çok önemli bir etkisi olmuştur. Uzun süredir Sovyet denetimi altında bulunan bölgedeki Müslümanlar, ABD’nin uygulamaya başladığı “Yeşil Kuşak” politikası ile dini duygularında yeniden farkına varma olarak tanımlanabilecek yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Özellikle, Tacikistan ve Özbekistan’dan Afganistan içinde Sovyetlere karşı savaşımlara hem maddi anlamda hem de gönüllü katılımlar²⁶ anlamında önemli destekler yaşanmıştır.

Bölgenin günümüzde hala önemli bir sorunu olan uyuşturucu kaçakçılığı, Sovyet işgali zamanında Batı ülkelerinin istihbarat teşkilatları tarafından, direnişe maddi destek sağlamak amacıyla bizzat kurdurulmuştur. Bu dönemde yapılan faaliyetler ile sadece Afganistan içindeki dini temelli hareketler canlandırılmamış, özellikle Özbekistan’ın içinde ileriki bölümlerde ele alınacak olan başta IMU(Özbekistan İslami Hareketi) , Hizb-un Nusrat gibi pek çok önemli grubun ya bu dönemde temelleri atıldı ya da daha da güçlenmelerine neden olundu.

²⁵ Çağrı Erhan, a.y.

²⁶ Ünal Gündoğan, **Amerikan Yüzyılı Amerika Birleşik Devletleri’nin Yükselişi ve 11 Eylül 2001**, Ankara, Adres Yayınları, 2008 ,s., 130.

Güney Kırgızistan ve Tacikistan içinde yer alan radikal dinci hareketlerinde temelleri yine bu işgal döneminde ortaya atıldı. Batının bütün çabalarına rağmen Kuzey Kırgızistan bölgesi, Kazakistan ve Türkmenistan coğrafyasında ise İslami hareketler çok düşük seviyede kaldı ve etkinlik kazanamadılar.²⁷

İşgal yaklaşık on yıl boyunca devam etti. Sovyetlerin, Afganistan'dan çekilmeye başladıklarında arkalarında 15 bin ölü bırakmaktaydı. Bu çekilmenin en önemli nedenlerinden biri de Gorbaçov ile birlikte hayata geçen "Perestroyka" politikalarıydı. Ancak Sovyetler dünya kamuoyunun gözündeki Afganistan coğrafyasında yer alan savaşçılara karşı çok ağır bir yenilgi almış durumdaydılar.

1989 yılında Doğu Avrupa'daki sosyalist devletlerde yaşanan gelişmeler ile Birlik giderek parçalanmaya başlamıştı. 1989 yılında Estonya özerk bir cumhuriyet olarak egemenliğini ve cumhuriyet yasalarının federal yasalar karşısındaki üstünlüğünü ilan etti. Bu Sovyet tarihinde ilk kez gerçekleşen bir durumdu.²⁸Peşinden diğer Doğu Avrupa ülkeleri takip etti.

Savaşın getirdiği ağır yük Sovyet ekonomisinde ciddi sorunların yaşanmasına neden oluyordu, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletlerinde Başkanlığa seçilen Ronald Reagan'ın ortaya koyduğu Reagan Doktrini sonrasında Washington yönetimi "Yıldız Savaşları Projesi" olarak bilinen projesini devreye sokması, silahlanma yarışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu doktrin ile yeni yönetim ilk iş olarak Carter döneminde Sovyetlere karşı alınan önlemleri önemli ama yetersiz olarak tanımlamış ve özellikle Afganistan'da yaşanan direnişçileri, özgürlük savaşçısı olarak ilan etmiştir. Öte yandan çevreleme politikasında değişiklikler meydana gelmiş ve 40'lı yıllardan itibaren uygulanan çevreleme politikasını coğrafi anlamdan çıkarıp, küresel düzeyde bir çevreleme politikasının uygulanacağı yeni dönem politikalarının öne çıkan

²⁷ Zeyno Baran, S. Frederick Star, Svante E. Cornell, "Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU", (Çevrimiçi), <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0607Islam.pdf>, 18.10.2011.

²⁸ Mark Mazower, **Karanlık Kıta Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, Çev. Mehmet Morali, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s., 445.

başlıklarıydı. Bütün gelişmelerin ardından Aralık 1991’de Sovyetler Birliği önce Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya cumhuriyetleri başkanları tarafından dağıtıldığı açıklanıyordu. Yaklaşık 70 yıl süreyle Moskova’da dalgalanan Sovyet bayrağı, yerini 150 milyon nüfuslu Rus bayrağına bırakıyordu. Diğer birlik ülkeleri de peşi sıra bağımsızlıklarını ilan ettiler. Sovyet topraklarının üzerinde kurulan Rusya Federasyonunun sınırları, Kafkasya bölgesinde 1800’lerin başındaki, Orta Asya’daki sınırları 1800’lerin ortalarındaki, Batıdaki sınırları ise 1600’lü yıllardaki durumlarına dönmüştü.²⁹

Soğuk Savaşın bitişi tüm dünya için yeni bir dönemin başlamasına neden oluyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve 1991 yılına kadar gelen süreçte iki kutuplu bir dünya düzeni hâkimken, Washington merkezli yeni bir sistem ortaya çıkmaktaydı. Aslında bu yeni düzene kimse hazırlıklı değildi. Özellikle Beyaz Saray, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından çok var olan hali ile devamından yanaydı. Ancak ortaya çıkan yeni düzen ile de başa çıkması gerekiyordu.

Dünyanın yaşamış olduğu bu değişime ek olarak Amerikan siyasetinde de önemli bir değişim yaşanacaktı ilerleyen yıllarda. Cumhuriyetçi Bush dönemi sona erecek, yerine Demokratlar ve Bill Clinton iktidara gelecekti.

Uluslararası ilişkilerde de değişim kendini hissettirmekteydi. Soğuk Savaş sırasında yaşanan sorunlar ideolojik kapsamda ele alınırken, şimdi dini, etnik, kültürel ve bölgesel sorunlar öne çıkmaya başlıyor, uluslararası kurumların bu yeni düzenin sorunlarına ne oranda cevap verebildiği tartışılır hale geliyordu.

Orta Asya özelinde bakıldığında zaman ise bölgede Sovyet örtüsünün kalkmasının ardından Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan ederek uluslararası sisteme dâhil olmaya çalışacaklardır. Washington ise Doksanlı yılların ilk yarısında Rusya’nın ön planda olduğu bir

²⁹ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri**, Çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 2005, s.,129.

siyaset ile bölgeye yaklaşacak, ikinci yarısında ise enerji arzının güvenliğinin esas olduğu, Rus-Çin dengesine karşı bu coğrafyada etkinliğini arttırmaya çalışacaktı.

Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında önemli değişimler yaşanıyordu. Amerika'nın yeni dönemde izleyeceği yol haritasını gösteren ilk belge 1 Nisan 1992 yılında yürürlüğe giren ve Washington yönetiminin Rusya, Ukrayna, Ermenistan ve Orta Asya ülkelerine yönelik politikaların yer aldığı Özgürlüğü Destekleme Yasası (Freedom Support Act)'dır.

1.3.1. Özgürlüğü Destekleme Yasası

Yasanın orijinal ismi, Rusya ve Yükselen Avrasya Demokrasilerini ve Serbest Piyasaların Özgürlüğünü Destekleme yasasıdır.(The Freedom for Russia and Emerging Eurasian Democracies and Open Markets Support Act of 1992).

Söz konusu yasa doğrudan bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ülkelerini hedef almamaktadır. Bölgeye bütüncül bir yaklaşım sergilemekte olup, Soğuk Savaş sonrası dönemin Beyaz Saray siyasetine uygun bir anlayışa sahiptir. Yasa Rusya'dan, Tacikistan'a kadar bütün bölge ülkeleri ile ABD'nin ilişkilerini düzenlemeyi amaçlamaktadır. Ancak öncelik çıkan yasada Rusya'ya verilmekte ve Moskova'nın mümkün olduğunca batı ile yakın ilişkiler içerisinde tutulması amaçlanmakta, Orta Asya ülkeleri ise ikincil derecede önem taşımaktaydı.

ABD dış politikasını ilk yıllardaki öncelikleri yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde demokratik sistemi oturtabilmek, işleyen bir pazar ekonomisini yaratabilmek ve nükleer silahların yayılımını önlemektir. "Freedom Support Act"'de buna uygun hedefler getirmektedir.

Yasa ile öncelikli olarak insani koşulların düzeltilebilmesi için gerekli olan tıbbi ve gıda yardımlarının yapılabilmesi için çalışmalara hız verileceği belirtilmektedir.

Birleşik Devletler, 1992 yılının Mart ayı itibariyle, Erivan, Moskova ve Ural bölgesine 144 milyon dolar değerinde yaklaşık 2200 ton gıda yardımında bulunmuştu.³⁰ Kongreye sunulan yasa teklifinde 30 milyon dolar değerinde tıbbi yardımda bulunulduğu da belirtilmekteydi. Washington yönetimi aynı zamanda Rusya ve diğer bölge ülkelerine 1 milyar dolar tutarında kredi açıyor ve ABD bankalarından bu ülkeler için kolay kredi bulma garantisinde bulunuyordu.

Yasa ile demokratikleşme ve nükleer silahlardan arınma yolunda atılacak adımlar için de yardımlarda bulunulacağı belirtilmekteydi. Söz konusu yasa ile ABD hükümeti, özel sektörü bu ülkelere yatırım yapmaya çağırıyordu.

Söz konusu yasanın Beyaz Saray tarafından onaylanmasının ardından bir açıklama yayımlayan dönemin başkanı George Bush ise, yasa ile Amerika'nın demokrasi ve serbest piyasa sistemini ilk kez dünyanın bu kısmına gönderebilme şansına sahip olduğunu belirtiyor, bölge ülkelerinin özgürlük mücadelelerini desteklediklerinin altını çiziyordu.

Başkan Bush, yasa ile Amerikan özel sektörünün hiç görülmemiş bir şekilde Rusya ve bölge ülkelerine teknik ve alt yapı desteği sağlayacağını belirterek, bölge halkları ile Amerikan halkı arasında doğrudan bir bağın oluşabileceğinin altını çizmekteydi.³¹

Soğuk Savaş sonrasında demokratikleşme ve işleyen bir Pazar ekonomisi Washington yönetimi için en önemli unsurlardı. Bu yüzden Bush yönetimi, aynı dönemde Rus ekonomisinin istikarara kavuşması ve Rusya'nın IMF'ye kabulünü hızlandıracak yaklaşık 18 milyar dolar tutarında bir başka çalışmayı da yürürlüğe koymuştu. ABD hükümetinin 1992 ile 2005 yılları arasında Orta Asya ülkelerine

³⁰ The Freedom Support Act of 1992 (Çevrimiçi),
<http://www.fas.org/spp/starwars/offdocs/b920401.htm>, 30.01.2012.

³¹ The Statement On Signing the Freedom Support Act, (Çevrimiçi),
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=21658#axzz1kyHuiCq9>, 30.01.2012.

yapmış olduğu yardım tutarı 3.82 milyon dolar olmuştur.³² Aralık 1991'den 2000'lerin başına kadar da toplam 8 milyar dolar tutarında teknolojik yardımda bulunmuştur.³³ Washington yönetimi yardımları Uluslararası Kalkınma Ajansı vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. ABD söz konusu yardımlarının yanı sıra bölge ülkelerinin IMF ile ilişkiye girmeleri ve serbest piyasaya geçiş için önemli destekler vermektedir.

ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bölgeye yönelik çok yönlü politikalar hayata geçiriyordu. Ancak bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkeler içinde oldukça karışık ve zorlu bir süreç yaşanıyordu. Bu bölümde bağımsızlıklarını ilan eden 5 Orta Asya ülkesinin uluslararası sistem içerisinde yer alış süreçlerini ve ABD'nin bu ülkelere olan ilişkileri ele alınacaktır

1.4. Orta Asya Ülkeleri ve ABD ile İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler ve uluslararası siyaset içerisindeki yerlerini aldılar. Bu ülkeler bağımsızlıklarını kazanmaları ile birlikte ilerleyen yıllar içerisinde 3 büyük sorunla mücadele etmek zorunda kalacaklardı.

Sorunlardan ilki devlet yaratım sürecidir. Sovyet ekonomik sistemi içerisinde birbirine bağlı üretim süreçlerine sahip olan bu ülkeler bir yandan hem milli ekonomilerini oluşturmaya çalışacaklar, hem de iktidarı elinde bulunduran yöneticiler, ulusal bir kimlik yaratım süreci içerisine gireceklerdir.

Bir başka sorun ise yüzlerini Batıya çevirmiş bu ülkelerin dış politikada Batı ile Rusya arasında sıkışıp kalmalarıdır. Bu bölümde öncelikli olarak bağımsızlığını ilan

³² Ainur Nogayeva, **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları**, Ankara, USAK Yayınları, 2011, s. 215.

³³ Curt Tarnoff, Larry Novels, **The Former Soviet Union And US. Foreign Assistance**, CRS Report for Congress, 2004, s.1.

eden söz konusu 5 ülke kısaca anlatıldıktan sonra, ABD resmi ilişkilerinin ilk dönemi değerlendirilecektir

1.4.1. Kazakistan

Yüzölçümü 2.717.300 kilometrekare olması nedeniyle bölgenin en geniş³⁴, dünyanın ise dokuzuncu büyük ülkesi olan Kazakistan, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlığın ilanın üzerinden 9 gün geçtikten sonra Amerikan yönetimi 25 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan'ı tanımıştır. Kazakistan, Amerikan yönetiminin tanıdığı ilk Orta Asya ülkesi olması yönünden de önem taşımaktadır.

1991 yılında Kazakistan nüfusunun %64,4'ünü Kazaklar, %20'sini Ruslar, %3,7'sini ise Ukraynalılar oluşturmaktaydı.³⁵ Özellikle ülkenin kuzey bölgelerinde ağırlıklı olarak Rus nüfusunun bulunması, Kazakistan yönetimini, özellikle dış politikada karar alırken, Rusya faktörünü göz önüne alma zorunluluğuna neden oluyordu. 1984 ile 1990 yılları arasında başbakan olarak görev yapan Nursultan Nazarbayev, Sovyetlerin çökmesiyle birlikte ülkenin ilk devlet başkanı olarak adını duyurdu.³⁶

Kazaklar 16. Yüzyılda Kasım Han tarafından tüm Kazak boyları tek bir çatı altında toplanmıştır. Yaklaşık bir yüzyıl sonra, çıkan siyasi çatışmalar nedeniyle Kazak devleti, üç hanlığın doğmasına neden olmuştur: Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz³⁷. Rus çarlığı ile Küçük Cüz arasında 1731 yılında imzalanan anlaşma ile Ural nehrinin güneydoğusundaki steplerde yaşayan Kazaklar, Çarlık hâkimiyeti altına girmişlerdir³⁸. 1891 tarihinde çıkartılmış olan Bozkır yasası ile Kazak boylarının elindeki topraklara el konularak, buraların Rus ve Ukraynalılara verilmiştir. Çarlık

³⁴ BBC News, (Çevrimiçi) http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/1298071.stm, 01.02.2012

³⁵ Russia Beyond the Headline, (Çevrimiçi), http://rbth.ru/articles/2011/06/17/in_central_asia_russian_wave_ebbs_away_13055.html, 01.02.2012.

³⁶ Abazov, a.g.e., s.,41.

³⁷ Karpat , a.g.e., s.,129.

³⁸ Mustafa Kalkan, *Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyon'un Orta Asya üzerindeki Stratejik Planları*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2007, s.,64.

yönetiminin böyle bir politika ile amacı göçebe durumda bulunan Kazakları, yerleşik bir yaşama zorlamaktı. Bu uygulama ile başarılı olan Çarlık yönetimi, Kazakları kendi toprakları üzerinde ikinci sınıf vatandaş konumuna düşürmüştür.³⁹

Sovyetlerin son döneminde 1986 yılında Kazakistan'da çıkan öğrenci ayaklanmasının Moskova tarafından çok sert biçimde bastırılmış olmasının sebebi de Kazakların sahip olduğu kimlik bilincinin yayılmasının önüne geçmek olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Kazakistan diğer ülkelerden farklı olarak yer altı kaynaklarına zenginliği ve Sovyetler Birliği'nin nükleer mirasına sahip ülkelerden biri olması nedeniyle öne çıkmaktaydı.⁴⁰ Bağımsızlığın ilk yıllarında başkent Alma Ata iken, ilerleyen yıllarda başkent Astana'ya taşındı. Bölgedeki en istikrarlı ülke olması nedeniyle ön plana çıktı.

ABD'nin bölgeye yapmış olduğu yatırımlardan en büyük payı Kazakistan almıştır. 1993 yılında Kazakistan ABD ile yapılan anlaşma sonucunda en fazla gözetilen ülke olurken, 1992–2000 yıllarında ABD'nin bölge ticaretindeki toplam payın %44,1'ini Kazakistan almakta, bölgeye yapılan ABD yardımlarının ise neredeyse tamamını Kazakistan verilmekteydi.⁴¹ Aynı zamanda ABD'nin bölgeye yardımlarını sağlayan kurumlardan USAID'in de ilk kalıcı bürosunu Kazakistan'da açılması büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda ABD-Kazakistan ilişkilerinin temellerini oluşturacak Demokratik Ortaklık Şartı'nın hayata geçirilmesini amaçlayan ilk toplantı 1994 yılında yapılmıştır. 50'ye yakında Amerikan kaynaklı sivil toplum kurumu bu Kazakistan'da faaliyet göstermeye başlamıştır.⁴² Dış politikasında Astana yönetimi hem ABD ile hem de Rusya ile dengeli ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. ABD ile yoğun ilişkiler geliştirirken, aynı zamanda Rusya'nın başta ekonomik ve askeri olmak üzere pek çok alanda başlatmış olduğu girişimlere aktif destek vermiştir.

³⁹ Karpat, a.g.e., s.,130.

⁴⁰ Olga Oliker, **Kazakhstan's Security Interests and Their Implications for the U.S.-Kazakh Relationship**, China and Eurasia Forum Quarterly, Vol.5 No2, s.64.

⁴¹ Amanov, a.g.e., s.147.

⁴² Nogayeva, a.g.e. ,s.217

Kazakistan, dış politika da Rusya'nın önderliğini çektiği girişimlere destek vermekle birlikte, Batı ile de yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. 1994 yılında NATO'nun Barış İçin Ortaklık Projesi'ne dâhil olmuştur.

Washington yönetimi Kazakistan'a yönelik ilgisini ilk olarak bu ülkenin Sovyetler Birliği'nin nükleer mirasına sahip olması oluştuyordu. Yeterli denetimin olmadığı bu coğrafyada, en büyük korku, nükleer silah cephaneliklerinin teröristlerin eline geçmesiydi. Amerika için kritik öneme sahip bu konu için 1991 yılında 'Ortak tehdit Azaltma Programı' ya da diğer adıyla 'Nunn-Lugar Programı' uygulanmaya başlamıştır. Bunun için yeni bağımsızlığını kazanan devletlerden Kazakistan çok önemli bir noktaydı. Sovyetlerin parçalanmasının ardından Kazakistan coğrafyasında 104 adet SS-18 tipi kıtalararası balistik füze, toplam 1400 adet nükleer başlık bulunmaktaydı.⁴³ Dönemin ABD Dışışleri Bakanı James Baker'da 1991 yılında Kazakistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve devlet başkanı Nazarbayev ile nükleer silahların durumu ele alınmıştı. Ardından da Lizbon Protokolü imzalanmıştır. 1993 yılında ise, Amerikan kongresinde kabul edilen Tehditleri Azaltma Amaçlı işbirliği Yasası çerçevesinde hazırlanan yardım planı karşılığında Kazakistan'da nükleer silahlardan arınmış ülke statüsünü kabul etmiştir. Yine aynı tarihte 1968 tarihli Nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmasını (NPT) imzalamıştır.

1994 yılından ise iki ülke arasında Saphire Operasyonu olarak adlandırılan başarılı bir operasyon gerçekleşmiştir. Kazakistan'ın elindeki 600 kilogram zenginleştirilmiş uranyum ABD'ye nakledilmiştir. Operasyon sonrasında dönemin dışışleri bakanı 20 adet nükleer silah yapabilecek kapasiteye sahip materyalin ABD'ye teslim edildiğini açıklamıştı.⁴⁴

Kazakistan, yer altı kaynakları bakımından bölgenin en zengin ülkelerinden biridir. İlerleyen bölümlerde de değinileceği gibi ABD'nin dış siyasetinde Başkan Bill

⁴³ Eugene B. Rumer, **Central Asia: Views from Washington, Moscow and Beijing**, s.24.

⁴⁴ Robert Legvold, "US Policy Toward Kazakhstan", Der. Robert Legvold, **The Thinking Stragically: The Major Powers, Kazakhstan , Central Asia and Nexus**, MITT Press, 2003, s85.

Clinton'ın ilk döneminde “İlk Olarak Rusya” (First Russia) politikası uygulanmaktaydı. Bu politika ile Washington yönetiminin önceliği Rusya'yı Batı sistemi içerisinde tutabilecek bir yapıya kavuşturmaktı. Washington yönetimi için ikinci en önemli konu ise enerji arzının güvenliği idi. Bu noktada Kazakistan-ABD ilişkilerinde petrol ayrı önem taşımaktadır. ABD'nin önde gelen petrol şirketleri ile Kazak hükümeti arasında 1993–1994 yıllarında önemli petrol anlaşmaları imzalanmaya başladı.

Tengiz Petrol Sahası ülkenin en zengin yataklarının bulunduğu bölgeydi. 18 Mayıs 1992 tarihinde Chevron firması bölgede petrol arama izni aldı. Ve TengizChevroil ismi verilen bir petrol şirketi kuruldu. Bu anlaşma ile ilk kez Batılı bir şirket Kazakistan'da petrol arama işine girmiş oluyordu. Bölge ile ilgilenen tek firma Chevron değildi. Aynı zamanda Exxon, Texaco, Haliburton gibi ABD merkezli petrol devleri de bu ülkeye yönelik yatırımlara devam etmiştir. 1997 yılında Kazakistan'a yapılan yatırımın %40'ı ABD'den yapılır hale gelmişti.⁴⁵

Kazakistan, Türkmenistan ile birlikte yer altı kaynaklarında Orta Asya'nın en zengin ülkelerinden biri olarak kabul ediliyor. 2010 yılı itibarıyla 30 milyar varil ispatlanmış petrol rezervine sahip bulunan Kazakistan,⁴⁶ doğalgaz ve kömür rezervleri ile uluslararası enerji piyasasında yer alan önemli oyuncularından biridir.

Bu firmaların yapmış olduğu yatırımların arkasında Washington yönetiminin tam desteği bulunmaktaydı. ABD'de Bill Clinton yönetiminin önceliği enerjide arz güvenliğini sağlayabilmektir. Clinton yönetimi de bunu her seferinde dile getirmekteydi. Aynı zamanda Washington yönetiminin bölgeye yönelik politikalarının belirlendiği ve 1999 yılında Kongreden geçen İpek Yolu Stratejisi (Silk Road Strategy)'de ABD'nin bölgeye enerji merkezli bir yaklaşım içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴⁵ Nogayeva, a.g.e. ,s.187

⁴⁶ INOGATE, (Çevrimiçi), <http://www.inogate.org/index.php>. 6.02.2012.

Washington yönetiminin bir diğer amacı da bölgede Moskova yönetiminin boşalttığı egemenlik alanının İran tarafından doldurulmasına engel olmaktır. Bu yüzden pek çok boru hattı projesi Washington yönetimi tarafından İran'dan geçtiği halde reddedilmiş, maliyeti daha yüksek olması nedeniyle Türkiye üzerinden geçen Bakü-Ceyhan-Tiflis boru hattı projesi desteklenmiştir. ABD projeye Kazakistan yönetiminin katılması içinde yoğun baskı yapmıştır. Nazarbayev yönetimi dış politikada izlediği denge politikasının bir benzerini enerji alanında da ortaya koymaktadır. Moskova enerji alanında her zaman önemli bir müttefik olarak görülmüştür.

Var olan yer altı kaynaklarının ulusla arası piyasalara ulaştırılması açısından Rusya, Kazakistan açısından önemli bir partnerdir. Hazar Petrol Boru hattı ile Kazak petrollerinin büyük bir kısmı Rusya üzerinden dünyaya ulaştırılıyor. Tengiz petrol alanından Rusya'nın Novoroski limanına ulaşan boru hattı günlük 700 bin varillik petrol akışı sağlanmakta.⁴⁷ Benzeri bir durumu Kazakistan'ın Çin'e yönelik de uyguladığını söylemek mümkündür. Çin, Kazak enerji piyasasına doğrudan yatırımda bulunmuş ve iki ülke arasında boru hattı inşası yapılmıştır.

2005 yılının Ağustos ayında Çin Ulusal Petrol şirketi Kazakistan'ın petrollerinin işletmesine ilişkin Kanada petrol şirketi Petrokazakhstan'ın hisselerini 4.18 milyar dolara satın almış, 2006 yılında da Çin'e uzanan boru hattı projesi tamamlanmıştır.

1.4.2. Özbekistan

1 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Özbekistan, Orta Asya ülkeleri arasında 2011 yılı verilerine göre 28 milyon nüfusu⁴⁸ ile en kalabalık ülkelerden biridir. Kazakistan'dan farklı olarak nüfusunun önemli bir kısmına tek etnik grup sahiptir. 2007 yılı verilerine göre Özbekistan nüfusunun %80'ini Özbekler

⁴⁸ U.S. Department of State, (Çevrimiçi), <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2924.htm>, 17.10.2011.

oluşturmaktadır. ⁴⁹ Ordusu ve nüfus yapısıyla birlikte Özbekistan, Orta Asya’da Kazakistan ile birlikte ön plana çıkan bir ülke olmuştur. Özbekistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra diğer tüm Orta Asya ülkeleri gibi tarih yazım sürecine girmiştir.

Özbekistan resmi tarihine göre Özbekistan’ın kökeni Çağatay Hanlığı ile Timur devletine uzandığını varsaymaktadır. Ancak Oliver Roy tarafından kaleme alınan Yeni Orta Asya isimli eserde, Özbekistan resmi söylemi eleştirilmekte ve Timurlenk ve Babür’ün Özbekleştirildiği⁵⁰, aslında her iki liderinde Özbek değil, Moğol olduğu ve Çağatay dilini konuştuğu vurgulanmaktadır. Ancak Özbekistan topraklarının içinde bulunan Buhara, Hive, Taşkent, Semerkant gibi şehirlerin varlığı, bugünkü Özbekistan coğrafyasını her zaman hem kültürel bir merkez haline gelmesini sağlamış hem de ekonomik bir çekim merkezi yapmıştır.

Özbekistan, Semerkant, Buhara gibi şehirler nedeniyle de bölgede İslamiyet’in en güçlü olduğu ülke konumunda bulunmaktadır. Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ın kesiştiği nokta olan Fergana Vadisi’nin bulunduğu alan günümüzde pek çok İslami örgütünde faaliyet gösterdiği merkez konumundadır. Afganistan’ın Sovyetleri işgal ettiği dönemde Amerikan propagandasının hedefi olan ve “Yeşil Kuşak” projesi ile desteklenen İslamcılar bu bölgede güçlenmişlerdir. Sovyetler yıkıldığı zaman, Fergana bölgesinde Adalet, Baraka, Tauba ve İslam Savaşçıları olarak adlandırılan dört önemli grup bulunmaktaydı. İlerleyen yıllarda ise Hizb-ut Tahrir ve IMU (Özbekistan İslami Hareketi) ismi verilen örgütlerde Taşkent yönetimini tehdit eder hale gelecektir.⁵¹

Özbekistan, bağımsızlığı ilan edilmesinden günümüze kadar İslam Kerimov tarafından yönetilmektedir. 26 yaşında Özbekistan Komünist Partisi üyeliğine seçilen Kerimov, 1989 yılında ise Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevine

⁴⁹ Country Studies, (çevrimiçi), <http://countrystudies.us/uzbekistan/18.htm> , 04.02.2012

⁵⁰ Oliver Roy, **a.g.e.**, s.227

⁵¹ Baran, **a.g.m.** s.19.

geldi⁵². Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte öncelikle Özbek Komünist Partisini Halkın Demokrasi Partisi ismiyle yeni bir partiye dönüştürdü, ardından da ülkenin cumhurbaşkanı oldu. Özbek Cumhurbaşkanı kısa zamanda ülke yönetiminde tek söz söyleme yetkisine sahip bir konuma ulaştı. Demokrasi ve insan hakları konusunda oldukça zayıf bir görünüme sahip olan Özbekistan'da muhalif hareketlerin oluşumu bile oldukça sıkı kontrol altındadır. Ülke anayasasının 35. maddesinde⁵³ miting ve gösterileri devletin kararına bırakan bir yaklaşımı bulmak mümkündür.

Adalet, Birlik, Erk partileri 1992 yılıyla birlikte Özbekistan siyasi hayatındaki yerlerini aldılar. Özbekistan İslami Hareketi de varlığını sürdürdü. Özellikle Adalet ve Erk partileri dinsel vurguları çok fazla olan partiler olmamalarına rağmen; Kerimov'a karşı diğer radikal gruplar tarafından desteklendiler. Ancak bu destek fazla uzun ömürlü olmadı ve takip eden yıllar içinde Kerimov bu partileri siyaset arenasından kaldırırken; taraftarları ve liderlerini de ya tutukladı ya da sürgüne yolladı. Gerekçe bu partilerin doğrudan dini gruplarla iş birliği içinde olmamalarına rağmen bu gruplara güç kazandırıyor olmasıydı.

Hatta Erk Partisi lideri Muhammed Salih'in Türkiye'ye sığınması Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde ilk ciddi kırılmanın yaşanmasına da neden oluyordu.⁵⁴

Özbek lider, İslami oluşumların güçlenmesini önlemek için katı seküler uygulamaları ile de bilinmektedir. Ancak bölgedeki diğer liderler gibi Kerimov'da otoritesini güçlendirmek için pek çok kez dini ritüelleri toplum önünde kullanmaktan geri

⁵² İrfan Ülkü, *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*, 1.bs, İstanbul, Kum Saati Yayın evi, 2002, s.63.

⁵³ Anayasaya göre; vatandaşlar, sosyal faaliyetlerini yasalara uygun mitingler, toplantılar ve gösteriler şeklinde gerçekleştirme hakkına sahiptirler. Bununla birlikte yürütme organları,"yalnızca güvenlik açısından" bu tür faaliyetlerin düzenlenmesini yasaklama hakkına sahiptirler. (Murat Kayıkcı, **Bağımsızlık sonrası Özbekistan'da anayasal yapılanma**, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Kocaeli, 1997.

⁵⁴ Roy,a.g.e., s.256.

kalmamıştır. Bölge liderleri başta hacca gitmek olmak üzere pek çok dini ritüeli kamuoyu önünde gerçekleştirerek, halklarına karşı İslam vurgusu yapmışlardır.⁵⁵

Washington yönetiminin Özbekistan'a yaklaşımı bağımsızlığının ilk yıllarında oldukça mesafeliydi. Kazakistan hem yer altı kaynaklarının zenginliği hem de siyasi istikrarı ile ABD yönetimi açısından daha yakın bir müttefik olarak görülmekteydi. Aynı zamanda Özbekistan yönetiminin insan hakları ihlallerinin bir hayli fazla olması da demokrasi ve insan hakları söyleminin hâkim olduğu Clinton yönetiminin Taşkent'e mesafeli yaklaşmasına neden oluyordu.

Bütün bu engellere rağmen ABD-Özbekistan ilişkisi gelişerek devam etmiş ve 2005 yılında yaşanan Andican olaylarına kadar da yükselen bir grafik sergilemiştir. Ancak Pakistan'ın siyasi olarak istikrarsız oluşu ve Rusya'nın 1993 yılından sonra tekrar bölgeye eski otoritesini sağlamak amacıyla geri dönmesiyle birlikte Özbekistan'da Washington yönetimi ile yakınlaşmaya başlamıştır.

ABD ile Özbekistan arasındaki ilk ilişki 1991 yılının Aralık ayında başladı. Washington yönetimi Özbekistan'ı bu tarihte resmen tanıdı. 1992 yılının şubat ayında ise ABD, Taşkent'te büyükelçilik açtı. Büyükelçilik, ABD dışişleri bakanı James Baker'ın bölgeye yaptığı ziyaretin hemen ardından açıldı. 1994 yılının sonuna kadar Washington yönetimi, Özbekistan'a yaklaşık olarak 30 milyon dolar tutarında yardımda bulundu. 1992 ile 2004 yılları arasında ABD'nin Özbekistan'a yapmış olduğu yardım tutarı 330 milyon doları bulmuştur.⁵⁶

Öncelikli olarak Afganistan'ın kuzeyinde yaklaşık 2 milyon Özbek'in yaşıyor olması ve Özbek General Raşid Dostum'un uzun yıllar boyunca Afganistan'da Taliban'a

⁵⁵ Svante E. Cornell, Regine A. Spector, "Central Asia: More than Islamic Extremists", *The Washington Quarterly*, Vol.25, No.1, s. 193-206.

⁵⁶ Jim Nichol, *Central Asia's Security: Issues and Implications for U.S. Interests*, Congressional Research Service, Washington, 2010, s.69.

karşı mücadele vermesi Özbekistan'ı ABD'nin terörle mücadelesinde ön sıralarda yerini almasını sağlıyordu.

1995 yılında ABD Savunma Bakanı William Perry, Taşkent'i ziyaret etti. Bu ziyaretin ardından iki ülke arasındaki askeri ve siyasi ilişkiler de yoğunlaşmaktaydı. Zaten bölge ülkeleri ile ABD arasındaki ilişkilerin temel yol haritalarından biri olan Silk Road Strategy (İpek Yolu Strateji) belgesinde ise Özbekistan, İsrail'i tanıyan Müslüman bir ülke olarak tanımlanmakta ve ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği vurgusu yapılmaktaydı.⁵⁷Aynı yıl iki ülke arasında iyi niyet memorandumu imzalanmakta ve askeri işbirliği konusunda çalışma gruplarının oluşturulmasına karar verilmiştir.⁵⁸Bu ziyaretin hemen ertesinde de Özbekistan devlet başkanı Kerimov'da Washington'a resmi bir ziyaret de bulunmaktaydı. Bu ziyaret sırasında askeri, ekonomik ve siyasi çok sayıda iş birliği anlaşması imzalandı.

1998 yılından itibaren Amerikan ordusu, Özbek askerlerini Taliban'a karşı mücadele teknikleri konusunda eğitiyor aynı zamanda istihbarat paylaşımı konusunda önemli adımlar atılmaktaydı.⁵⁹Özbekistan yönetimi de doksanlı yılların sonunda Rusya'da devlet başkanlığına Putin'in seçilmesi ile birlikte başlayan yeni Rus dış politikasına karşı, ABD ile yakınlaşma içerisine girmiştir. Bu dönemde ABD desteğinde kurulan Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUUAM)'a katılmış, aynı zamanda dış politikasında Ukrayna ile birlikte Rusya'nın bölge ülkeleri üzerinde hegemon güç olmasına izin verecek oluşumlara karşı bir tavır almıştır.

1.4.3. Kırgızistan

Yüzölçümü 198,500 kilometre kare, başkenti ise Bişkek olan Kırgızistan'ın etrafı; Çin, Tacikistan, Kazakistan ve Özbekistan çevrelenmiş durumdadır.⁶⁰ Kırgızistan

⁵⁷ Silk Road Strategy Act of 1999,(Çevrimiçi),

<http://www.govtrack.us/congress/billtext.xpd?bill=h106-1152>, 03.02.2012

⁵⁸ Amanov, **a.g.e.**, s.213.

⁵⁹ Rumer, **a.g.m.**, s.4.

⁶⁰ US Department Of The State, (Çevrimiçi), <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5755.htm>, 04.02.2012

diğer Orta Asya ülkelerinden pek çok açıdan farklılaşmaktadır. 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan'da polüt bürodan gelmeyen bir isim olan Askar Akayev cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 1944 doğumlu olan Akayev, 1986 yılında Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi, Bilim ve Eğitim Bölümü'nde görevlendirilmiş⁶¹ ve 1990 yılında ise Sovyet Komünist Partisine tam üye olmuştur.

Ülke bağımsızlığını ilan ettiği zaman, 4,5 milyon nüfusa sahipti, 2010 yılında yapılan sayımda ise nüfus sadece 5,4 milyona ulaşabilmiştir.⁶² Nüfus artış hızı oldukça düşük olan Kırgızistan'da ülke nüfusu Özbekistan'ın aksine homojen bir dağılım göstermemektedir. Nüfusun %52,4'ü Kırgız, %18'i Rus ve %12,9'unu ise Özbekler oluşturmaktadır. Nüfus içinde önemli bir paya sahip olan Özbek nüfusu ağırlıklı olarak ülkenin güney kesimlerinde yaşamaktadırlar. Osh kenti Özbek nüfusun yoğun olarak toplandığı kent olarak öne çıkmaktadır. Nüfusun tamamına yakını Müslüman olmasına rağmen, ülkenin kuzeyinde dinin etkisi oldukça az olmasına karşın özellikle güneyde Özbekler arasında dinin gündelik hayat içerisinde etkisi yüksek düzeydedir. Özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da dini söylemler yöneticiler tarafından oldukça yoğun olarak kullanılmıştır. Öyle ki Devlet başkanı Akayev, göreve başladığı sırada yemin ederken, Kuran'a el basmıştır. Sonraki seçim döneminde bu yerini anayasaya bırakmıştır.⁶³ Ülkede Hizb-ut Tahrir başta olmak üzere pek çok dini yapılanma toplumda taraftar bulmaya çalışırken, ülke nüfusunun önemli bir kısmı laik bir hayat tarzını benimsemiştir.

Bağımsızlık sonrasında Kırgızistan bölgedeki en liberal ülke olarak öne çıktı. Diğer Orta Asya cumhuriyetleriyle kıyaslandığı zaman muhalif partileri, sivil toplum örgütlerine ve medya bağımsızlığına daha fazla önem vermesi nedeniyle "Demokrasi

⁶¹ Ülku, a.g.e., s. 296.

⁶² U.S. Department of State, (Çevrimiçi) <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5755.htm>, 17.10.2011.

⁶³ International Crises Group, **Central Asia: Islam and the State**, ICG Asia Report, N° 59, Brussel, July 2003, s.13.

Adası”⁶⁴ olarak adlandırılmaya başlamıştır. Bu özeliği nedeniyle her zaman Batı ile ilişkisi en yüksek düzeyde olmuş olan Kırgızistan, Dünya Ticaret Örgütü’ne de bölgede ilk üye olan ülkedir.⁶⁵

Kırgızistan basın özgürlüğü konusunda ileri uygulamalara sahip olmakla birlikte, 1994 yılından beri basına bazı kısıtlamalar getirildi. Başkan Akayev karşıtı iki gazetenin kapatıldığı ve bir kaç gazete hakkında da yasal işlemlerin devam ettiği Akayev dönemine ilişkin uluslararası kriz grubunun raporlarında belirtilmektedir.

Akayev, Ekim 1991 yılında yapılan seçimlere tek başına girmesine rağmen, seçilmesinin ardından ekonomi alanında önemli reformlar yapacağını duyurmuş, pek çok alanda özelleştirme politikaları uygulayacağını duyurmuştu. En fazla ses getiren konu ise toprak mülkiyetini⁶⁶ tamamen özelleştirecek olmasıydı.

Batı dünyası içinde Akayev, bölgede liberal değerlerin savunucusu olarak görülmüştür. Akayev, 1991 yılında gazetecilere vermiş olduğu mülakatta ekonomik devrimin babası olarak Karl Marks’ı değil, Adam Smith’i gördüğünü⁶⁷ söyleyecek kadar iddialı bir liberal izlenimini yaratabilmiştir.

5 Mayıs 1993 tarihinde ise Akayev, Batı tipi parlamenter sistemin Kırgızistan’da yönetimi zorlaştırdığını açıklayıp, sistemde değişikliğe gitti. 2000 yılına kadar yapılacak olan pek çok referandum ile Akayev, ülke yönetiminde ailesiyle birlikte tek adam haline gelmeye başlamıştı. Valileri atama, Meclisi feshetme, başbakan atama yetkileri ile yönetim içerisinde daha da güçlenmekteydi. ⁶⁸ Ülkenin

⁶⁴ Turgut Demirtepe, “Bakiyev dönemi Kırgızistan dış politikası yapım sürecinde iç politik faktörlerin rolü”, **Orta Asya&Kafkasya güç politikası**, Der. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları, 2008 s.183.

⁶⁵ Martha Olcott, **Regional Study on Human Development and Human Rights-Central Asia**, Human Development Report, 2000, s.13.

⁶⁶ Roy, a.g.e., s.190.”

⁶⁷ Mark Mackinnon, **Renkli Devrimlerin Sırrı Yeni Soğuk Savaş**, Çev. Emel Lakşe, 1bs., Ankara, Destek Yayınları, 2008, s.295.

⁶⁸ International Crises Group, **Kyrgyzstan at ten: Trouble in the “Island of Democracy**, ICG Asia Report, No 22, Brussel, 2001, s.15.

bağımsızlığını ilan ettiği tarihten 1993 yılına kadar geçen süre içerisinde yargıçlar parlamento tarafından atanırken, Başkanlık makamı 1993 tarihinden itibaren atamalar konusunda da etkisini hissettirmeye başlamıştır.

Batı ile güçlü ilişki kurma arzusunda olan Kırgızistan, ABD ile yakın ilişkilerini geliştirme çabasıındaydı. “Demokrasi Adası” imajı, Parlamenter demokratik sistemi ile Beyaz Saray tarafından da yakından takip edilmekteydi.

1992 Şubatında iki ülke arasında karşılıklı olarak büyükelçilikler açıldı. ABD, Kırgızistan’ı uluslararası sistem içerisine dâhil edebilmek için IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlara üyelik konusunda tam destek vermiştir. Devlet başkanı Akayev, Kırgızistan’ın bağımsızlığından kısa bir süre sonra, 15–22 Mayıs 1993 tarihlerinde Washington’a resmi bir ziyarette bulunmuş ve ikili ilişkilerin gelişmesi için önemli bir başlangıç olmuştur. Bu ziyaret sırasında çok sayıda ikili anlaşma imzalanmıştır.

1992 ile 2006 yılları arasında ABD’nin Kırgızistan’a yapmış olduğu teknik ve insani yardımın tutarı 850 milyon doları bulmuştur.⁶⁹ Özellikle 11 Eylül sonrasında Kırgızistan’a yapılan yardımlarda hızlı bir yükseliş yaşanmıştır. Diğer tüm Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan dış politikasında denge arayışı içerisinde olmuştur. Kırgızistan, “Büyük İpek Yolu Doktrini” adı verilen bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir.⁷⁰ Bu politika ile tarihi ipek yolu hattı üzerinde bulunan bütün ülkelerle yakın siyasi ilişkiler içerisine girmeyi amaçlamaktaydı. Rusya ve Çin ile ticari ilişkilerini yakın tutmaya çalışırken, Orta Asya ülkeleri arasında NATO (Kuzey Atlantik İttifakı) ile en yoğun ilişkilere sahip ülke olmuştur. Bişkek yönetimi, 1994 yılında NATO’nun Barış İçin Ortaklık Projesine katılan ilk ülke olmuştur. Söz konusu proje ile 1994 yılında devreye giren projeye göre NATO ile ittifaka üye olmayan ülkeler arasında ikili askeri ilişkilerin yürütülmesi amaçlanmaktaydı.

⁶⁹ Jim Nichol, **Kyrgyzstan: Recent Developments and U.S. Interests**, Congressional Research Service Report 97-690, 2008, s.1, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-97-690> , 03.03.2012

⁷⁰ Amanov, **a.g.e.** s.78.

Program çerçevesinde BM andlaşması, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kapsamındaki yükümlölükler yerine getirileceğinin sözü veriliyor ve silah denetimlerinin de önü açılıyordu.⁷¹

Kırgızistan'ın diğler Orta Asya ölkelerinden farklı olarak zengin yer altı kaynaklarına sahip olmaması, Washington yönetimi için ekonomik çıkarları açısından daha geri planda tutmasına neden olmuştur. Ancak Bişkek yönetimi Rus etkisinden kurtulabilmek için gerekli ekonomik adımları hızla atmaktaydı.

Hem Batı dünyası ile iktisadi ve siyasi ilişkileri geliştirmek hem de IMF'nin baskısı ile Bişkek yönetimi kendi para birimi olan Som'u oluşturarak⁷², tedavüle soktu. Bu hamle ile hem Rusya'ya karşı 90'lı yılların ortalarından itibaren başlayan , “Yakın Çevre Doktrini” ile Moskova'nın bölgeyi kendi arka bahçesi görmesinden uzaklaşılabilir, hem de ekonomik anlamda daha bağımsız politikalar takip edilmesi amaçlanmaktaydı. Yer altı kaynakları bakımından zengin olmayan Kırgızistan'ın en önemli ekonomik kaynaklarından biriyse, coğrafi özellikleri nedeniyle dağlık bir araziye sahip olmasıyla ilişkili olarak, su kaynaklarıdır. Ancak, hidroelektrik sisteminde bağımsızlıktan itibaren devam eden sorunlar, bu alanlara yatırım yapılmasını engellemekte, bu yüzden de var olan rezervler iç talebi karşılayacak durumda olmasına rağmen, ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı⁷³.

Ölke ekonomisini her ne kadar Rusya'dan bağımsızlaştırma uygulamaları devam etse de Kırgız ekonomisinin temel girdilerinden biri yurt dışında çalışanların ölkeye yollamış olduğu döviz rezervleri oluşturmaktadır. Kırgız gayri safi milli hâsılasının %27'si bu girdilere dayanmaktadır.⁷⁴Ekim 1992 yılında ise Rusya ile yapılan görüşmelerin ardından Rusya-Kırgızistan sınırının güvenliğı, Kırgız ordusunun yeteri

⁷¹ NATO, (Çevrimiçi), http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm, 04.02.2012

⁷² Karpat, a.g.e., s.300.

⁷³ Erica Marat, “Kyrgyzstan: Positive developments in the hydro-energy sector”, **Eurasia Daily Monitor**, Vol.7, No.137.

⁷⁴ International Crises Group, “Central Asia: Migrants and the Economic Crises” , **ICG Asia Report** No:183, Brussel, June 2010, s.25.

kadar eğitimi ve kapasitesinin olmaması nedeniyle Rusya tarafından korunur hale geldi. Ancak 11 Eylül sonrasında ABD'nin bölgede kuracağı askeri üsler ile bölgeye yerleşecek, bu girişimin ardından Rusya'da ABD'nin Manas Üssü'nün yakınına kendi askeri üssünü açarak cevap verecekti.

1.4.4. Tacikistan

Orta Asya cumhuriyetleri arasında yüzölçümü olarak en küçük olan ve topraklarının önemli bir kısmı dağlık arazi üzerine kurulu olan Tacikistan, 9 Eylül 1991 yılında, Sovyetlerin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan etmiştir. 2004 yılı sayımına göre nüfusun %64,9'unu Tacikler, %25'ini Özbekler ve %3,5'ini ise Ruslar oluşturmaktadır. 2010 yılı itibariyle ortalama nüfusunun 7,6 milyon olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁵

Etnik yapısı diğer ülkelere göre çok daha homojen olmasına rağmen, kabile sistemi ağır basmakta, modern milliyetçilik anlayışı sadece kentli kesimlerde etkisini hissettirmektedir.⁷⁶ Tacikistan'ın kuzeyinde yer alan Leninabad ve güneyde yer alan Kulyab bölgeleri Tacikistan yönetiminde hâkim durumdadır. Denize çıkışı olmayan dağlık bir arazi üzerine kurulu olan Tacikistan, diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak Farstır. Şiilik ve Fars kültürü arasındaki yakın ilişki nedeniyle İran, diğer bölge ülkelerine kıyasla Tacikistan ile daha yakın ilişki içerisinde bulunmuştur.

Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde 1929 tarihinde Özbek Sovyet Cumhuriyeti içerisinde otonom bir bölge olan Tacikistan, bu tarihte Tacikistan Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan edildi.⁷⁷ Ancak, Tacik Sovyet'i kurulurken, Buhara ve Semerkant gibi önemli şehirler, Özbekistan Sovyet'inin içinde bırakılmıştı. Bu

⁷⁵ U.S. Department of State, (Çevrimiçi), <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5775.htm>, 17.10.2011.

⁷⁶ Brzezinski, a.g.e., s.186.

⁷⁷ Mustafa Aydın "Tacik iç savaşı ve Orta Asya'ya Etkileri", **Küresel Politikada Orta Asya: Avrasya Üçlemesi 1**, Der. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Dağıtım, 2005, s.382.

durumdan ötürü ülke entelektüellerinin önemli bir kısmı Özbek topraklarında kaldı. Tacikistan toprakları içerisinde coğrafi olarak dağlık alanlar ve kırsal kesimler kaldı.

Sovyet Birliği döneminde Tacik yönetiminin büyük bir kısmı Buhara ve çevresinde yaşayan Özbek kökenlilerden atanmaktaydı, ancak Sovyetlerin dağılması ve Tacikistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Tacikistan yönetiminde kimin söz sahibi olacağı ciddi bir mücadelenin başlamasına neden oldu. Bağımsızlık sonrasında yaşanan mücadelede etnik temelli bir çatışmaya dayanmıyordu, daha çok bölgesel olarak hangi grubun yönetimde söz sahibi olacağı ile ilgili bir durumdu.

Yaşanan sıkıntının giderek büyümesi üzerine, Rusya Tacikistan'a müdahale etmek zorunda kaldı. Tacikistan'daki iç savaşın şiddetlenmesinde kuruluş döneminde milli bir ordu oluşturma süreci de oldukça yavaş seyretmiş olmasının da etkisi vardır. Diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden farklı olarak, Tacikistan yönetimi, bağımsızlık sonrasında ulusal sınırlar içerisinde kalan Sovyetler Birliği'nin 201. Motorize Piyade Alayını ⁷⁸Tacik ordusuna devretmemiş ve bu birliğin ülke sınırları içerisinde kalmasına izin vermiştir. Rusya ise, Tacikistan içerisindeki bu birliklerini kullanarak, ülkede yaşanan karışıklığın önüne geçmek amacıyla sürece müdahale etmiştir. Çatışmaların sonunda Kulyab bölgesinden gelen İmamali Rahmanov, Tacik parlamentosu tarafından devlet başkanı olarak belirlendi. Muhalif durumda bulunan İslami Direniş Partisi ile Tacikistan Demokrasi Partileri, Birleşik Tacik Muhalefeti adı altında bir araya geldiler, Başkent Duşanbe dışında pek çok bölge bu grubun kontrolü altına girmişti. Tacikistan'da yaşanan çatışmalar Rusya, Özbekistan ve İran'ın araya girmesiyle taraflar 17 Eylül 1994 tarihinde ateşkes anlaşmasına imza attılar, 1997 yılında Moskova'da imzalanan nihai barış anlaşması ile de ülkedeki iç savaşa resmen sona ermiş oldu.

İç savaş sırasında Tacikistan'da en fazla öne çıkan unsurlardan biri ise siyasi İslam oldu. Tacikistan'da Sovyetler Birliği döneminde özellikle güney bölgelerin yeteri

⁷⁸ Amanov; a.g.e., s.190.

kadar gelişmemiş olması, kuzey kesimlerin bu durumun karşısında Moskova idaresi altındayken başta modernleşme sürecine daha hızlı girmiş olması ülke içerisinde bölünmüşlüğün gerekçelerinden biri oldu.

Tacikistan yönetiminde 1992 yılında Nabiyev yönetiminde kurulan hükümet içerisinde küçük ortak olarak da olsa Nehzet-i İslam adı verilen İslami partinin iktidara gelmesi, Orta Asya tarihinde yaşanan en önemli olaylardan biri olarak kabul edildi. Bu olay özellikle Özbekistan tarafından rahatsız edici bir gelişme olarak algılandı. Sınır komşusu olan ve soydaşlarının bulunduğu bir ülkede siyasal İslam'ın bir temsilcisinin iktidara geliyor olması, Özbekistan içerisindeki Fergana bölgesinde bulunan İslamcılar için örnek teşkil edebilirdi, Kerimov açısından bu durum kabul edilemez nitelikteydi. Bu yüzden Rusya ile birlikte Tacik iç savaşı müdahil olmuştur.

Ancak savaş sırasında Nehzet-i İslam adı verilen grup, 1993 yılında yasaklandı, karar üzerine üyeleri, Tacikistan Yeniden İslami Canlanma Hareketini kurdular.⁷⁹Savaş sonrasında ise siyasal İslamcı gruplar, iktidarın en büyük ortağı olarak yönetime geldiler. 1997 yılında taraflar arasında imzalanan barış anlaşması ile ilk kez Orta Asya ülkeleri içerisinde İslami bir siyasi partinin varlığı kabul edilmekteydi.

İç savaş beraberinde çok büyük bir yıkımı da peşinden getirmiştir. Çatışmalar sırasında ülkedeki alt yapı tamamen çökmüş, yatırımlar durmuştur.1992 ile 1997 yılları arasında yaşanan çatışmada on bin kişi hayatını kaybederken, altı yüz bin kişi de yerlerini terk etmek zorunda kalmıştı.⁸⁰ İç savaşın yaşandığı yıllar arasında Tacik ekonomisi IMF raporlarına göre düşük enflasyona sahip olmasına rağmen her yıl %6 ile %7 oranında küçülme yaşamıştır. ⁸¹Tacik ekonomisinin ilerleyen yıllarda da istenen düzeyde istihdam yaratamamış olması, çalışma çağındaki bulunan nüfusun büyük bir kısmının iş piyasası çok daha canlı olan Kazakistan ve Rusya'ya göç

⁷⁹ Aydın, a.g.m. s.391.

⁸⁰ Aydın, a.y.

⁸¹ Stanley Fisher, Ranta Sahey, **Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience**, IMF Working Paper,1996. s.20.

vermesine neden oldu. Ülke nüfusun %17'den fazlasının 26 dolardan daha az bir rakamla geçiniyor olması, ülke ekonomisinin durumunun halen düzelmediğini gösteriyor. 2004–2008 yılları arasında yapılan araştırmalar göstermiştir ki 1,5 milyon Tacik iş bulabilmek için ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır.⁸²

Tacikistan yer altı kaynakları bakımından oldukça fakir bir ülke olmasına rağmen, dağlık bir bölgede bulunması hidroelektrik kaynakları bakımından bölgenin en zengin ülkelerinden biri olmasına neden olmuştur. Çin ve Rusya, Batı ülkelerine göre Tacik Hidroelektrik piyasası ile en fazla ilgilenen güçler durumunda bulunmaktadır. Duşanbe yönetiminin bu alana yatırım yapabilecek yeterli kaynağının olmaması nedeniyle ülkenin bu piyasasında Rus firmaları oldukça önemli söze sahipler.

Orta Asya'daki diğer ülkeler, tarım yapabilmek için bu su kaynaklarına muhtaç durumdalar. Tacikler, yaz aylarında su akışını kışın hidroelektrik enerjisinden faydalanabilmek için tutuyor⁸³, bu da bölge ülkeleri ile Tacikistan arasında su sorunun yaşanmasına neden oluyor.

ABD ile ilişkiler ise iç savaşın gölgesinde gelişmiştir. 1992 yılında ABD Dışişleri Bakanı James Baker, bölge turu kapsamında Tacikistan'a da bir ziyaret yapmıştır. Ancak iç savaş nedeniyle büyükelçilik açıldıktan kısa bir süre sonra kapanmak zorunda kalmıştır. 1992 ile 2007 yılları arasında Washington yönetimi, Tacikistan'a en fazla dış yardımda bulunan ülke olmuştur. Yardımların çoğunu gıda yardımları oluşturmakta ve toplam 731 milyon doları bulmaktadır.⁸⁴ Washington yönetimi Tacikistan'ı taşıdığı siyasi riskler nedeniyle Kırgızistan'la birlikte “hükümetlerin

⁸² International Crises Group, “Central Asia: Migrants and the Economic Crises” , **ICG Asia Report**, No:183,Brussel, 2010,s.10.

⁸³ John C.K Daly , “Russia dominates Tajikistan's energy sector”, (Çevrimiçi), http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34106, 25.09.2011

⁸⁴ Jim Nichols, **Tajikistan: Recent Developments and US Interest**, CRS Report for Congress 98-594, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-98-594>, 03.03.2012

etkili olmadığı alanlar”⁸⁵ olarak algılamakta ve yapılan yardımlar doksanlar boyunca ülkedeki siyasal istikrarın sağlanması için hizmet eder nitelikteydi.

İki ülke arasındaki ilişkilerin ivme kazanması ise 11 Eylül olayları sonrasına denk gelmiştir. Washington yönetiminden Tacikistan, bu tarihten itibaren hem askeri hem de ekonomik olarak yoğun yardımlar almıştır.

1.4.5. Türkmenistan

Hazar Denizine kıyısı bulunan Türkmenistan, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etti. 2011 yılı itibariyle ülkenin nüfusu 4,9 milyondur.⁸⁶ Türkistan adı ise resmi olarak ilk defa, 19. yüzyılda Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ı kapsayan bölgeyi tanımlamak için Türkistan Genel Valiliği adıyla kullanılmıştır.⁸⁷1924 tarihinde ise Sovyet cumhuriyetlerinden biri olarak ilan edildi. Nüfus yapısına bakıldığında zaman diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak homojen bir dağılım bulunmaktadır. Nüfusun %85’ini Türkmenler, %5’ini Özbekler ve %4’ünü ise Rus’lar oluşturmaktadır.⁸⁸

Klan ve kabile geçmişi Türkmenistan’da da çok güçlü şekilde kendini hissettirmektedir. Türkmenistan’da diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu kabileler siyasal yaşam içinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Cumhurbaşkanlığına bağımsızlığın ilanının ardından Saparmurat Niyazov seçilmiştir. Bir süre sonra ise soyadına Türkmenlerin lideri anlamına gelen “Türkmen başı” sözünü ekletmiştir.

Ülkede tek partili bir sistem bulunmaktadır ve Türkmen Demokrasi Partisi iktidarı elinde bulundurmaktadır. 2004 yılında Türkmenbaşının konvoyunu hedef alan silahlı bir saldırı gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren Türkmenbaşı iktidarı elinde

⁸⁵ Jacquelyn, a.g.m. s.78.

⁸⁶ USA Department of State, (Çevrimiçi), <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35884.htm>, 06.02.2012

⁸⁷ Purtaş, a.y. 36.

⁸⁸ Country Studies, (Çevrimiçi), <http://countrystudies.us/turkmenistan/15.htm>, 03.03.2012.

tutabilmek için muhalefete yönelik daha sert önlemler almaya başlamıştır.⁸⁹ Türkmen başı, 2006 yılında Aralık ayında kalp kriziyle ölene kadar geçen süre içerisinde ülke yönetiminde mutlak güce sahip olmuştur. Otoriter kişiliği ile tüm yönetimi kendi toplamış, devlet idaresini kendisiyle özdeşleştirmiştir.⁹⁰

2002 yılında yılın ilk ayına kendi ismini veren Türkmenbaşı, nisan ayına da annesinin ismini koymuştur. Aşkabat şehir merkezine özel bir teknikle inşa edilen 14 metre yüksekliğindeki Türkmenbaşı heykeli güneşe göre hareket etmekteydi. Bu sayede Türkmenbaşı'nın yüzünün devamlı güneşe dönük olacağı düşünülmekteydi.⁹¹

Türkmenistan'ı diğer Orta Asya ülkelerinden ayıran bir diğer özellik ise, uygulamış olduğu politikalarıdır. Bölge ülkelerinden farklı olarak askeri ve güvenlik teşkilatlarına üye olmamayı tercih ederek, daimi tarafsızlık statüsü uyguladığını ilan etmiştir. Bu kararı 12 Aralık 1995 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından 59/80 sayılı kararda da kabul edilmiştir.⁹²

Ekonomik olarak dünyanın en zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasına rağmen, ülke ekonomisi sadece doğal gaz ve petrol üretimi üzerine kurulmuştur, üretimde çeşitliğin olmaması ekonomi için olumsuz bir durum teşkil etmektedir.

ABD ile ilişkilerde iki konu odak noktası olmuştur. Bunlardan ilki Türkmenistan'ın sahip olduğu zengin yer altı kaynaklarıdır. 2007 yılı itibariyle keşfedilen petrol miktarı 20,38 milyar tondur. Ayrıca 160'ın üzerinde petrol-gaz, 30 petrol ve petrol-gaz yatağı keşfedilmiştir.⁹³ 2009 yılı itibariyle 7,4 trilyon Cum'luk doğalgaz

⁸⁹USA Department of State, (Çevrimiçi), <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35884.htm>, 20 Mayıs 2011.

⁹⁰ Jim Nichol, **Turkmenistans Attempted Coup: Repercussions and U.S.**, CRS Report for Congress, 2003, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS21384>, 12.02.2012

⁹¹ Mackinnon, a.g.e., s.299.

⁹² Amanov, a.g.e., s.87.

⁹³ Nogayeva, a.g.e. s.107

rezervine sahip olan Türkmenistan, Azerbaycan, Çin ve İran'la önemli doğalgaz anlaşmalarına sahiptir.⁹⁴

Bölgenin en zengin yer altı kaynaklarına sahip olan bu ülkeye Washington yönetimi de büyük önem vermektedir. Bu yüzden de enerji arzını çeşitlendirebilmek ve bu kaynakları Rusya ve İran'ın müdahil olmadan Batıya ulaştırılmasını sağlamak ABD yönetimi için büyük önem taşımaktadır.⁹⁵

İki ülke arasındaki ilişkilerdeki önemli noktalardan biri de Türkmenistan'ın sahip olduğu zayıf insan hakları karnesidir. Niyazov, 1993 yılında ABD'yi ziyaret ettiği zaman insan hakları sorunları nedeniyle ABD Başkanı Bill Clinton ile görüşmemiştir. Ancak özellikle Türkmenistan'ın sahip olduğu rezervlerin netleşmesi ve insan hakları konusunda atılan sınırlı adımlar sonrasında Türkmenbaşı 1998 yılında ABD'ye yaptığı ziyarette hem Başkan Yardımcısı Al Gore ile hem de Başkan Bill Clinton ile görüşme imkânına sahip olmuştur.

Diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Türkmenistan'da Washington yönetiminden önemli yardımlar almıştır. 1992 ile 1999 yılları arasında çoğunluğu gıda yardımı olmak üzere toplam 170 milyon dolar tutarında yardım yapılmıştır.⁹⁶

İran ve Rusya'nın etkinliğini kırmak amacıyla Türkmenistan gazını Avrupa'ya taşıyacak Trans-Kafkasya boru hattı projesine Türkmenistan'ın da dâhil olması istenmiştir. Washington yönetimi, aynı zamanda NATO'nun Barış İçin Ortaklık Projesine de Türkmenistan'ın dâhil edilmesi için destek vermiştir.

⁹⁴ INOGATE, (Çevrimiçi), http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countrysector&id=84&Itemid=63&language=en, 06.02.2012.

⁹⁵ James Nichol, "Turkmenistan: Current Developments and U.S. Interests," Der.A. J. Armanini, **Politics and Economics of Central Asia**, s.8

⁹⁶ Jim Nichol, **Central Asia's Security: Issues and Implications for US interest**, Congressional Research Service, 2010, s.62

Orta Asya Ülkeleri'nin her biri bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından ortak bazı sorunlar ile karşı karşıya kaldılar. Ekonomileri, Sovyet ekonomik sistemine göre yapılandırıldığı için piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ciddi sıkıntılar yaşıyor, siyasi alanda liderler, ülkelere uluslararası ortamda bir yön arıyordu.

Washington yönetimi ise, Moskova'nın azalan gücü karşısında İran ve Çin'in boşluğu doldurmasına karşı Türkiye'yi öne çıkartmaktaydı. Farklı çok sayıda proje bulunmasına rağmen Bakü-Ceyhan Boru hattına Clinton yönetiminden verilen desteğin ana sebebi budur. Bu süreçte Orta Asya ülkeleri, Uluslararası sistem içerisine Batı'nın müttefiki olarak çekilmek istenecek, aynı zamanda işleyen bir piyasa ekonomisi oluşturabilmek için IMF ve Dünya Bankası destekli ekonomik modellemeler, bölge ülkeleri için tartışılmaya başlanacaktır.

Model Tartışmalarında bölge ülkelerinin uyguladığı ekonomik modelleri ile siyasal olarak ABD'nin ortaya attığı model ülke kavramı analiz edilecektir.

1.5. Model Tartışmaları

Orta Asya cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettikleri zaman, iktisadi olarak nasıl bir yol izleyecekleri tartışmalı bir konu olmuştu. Sovyetler Birliği döneminde uygulanan ekonomik politikalar nedeniyle bölge ülkeleri üretim süreçlerinde tek başlarına yetecek durumda değillerdi. Aynı zamanda tüm dünyada hâkim olan kapitalist sisteme doğru hızlı bir geçişe ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu sayede hem ekonomik olarak toparlanma sürecine girilebilecekti, hem de batı dünyası ile daha yakın ilişkiler kurulabilecekti. Zengin yer altı kaynaklarına sahip olunmasına rağmen, bu kaynakları işleyecek ve uluslar arası piyasalara ulaştıracak yeterli sermaye birikiminin olmaması bölge ülkeleri için en önemli sorundu. Aynı zamanda

bağımsızlıklarını ilan ettikleri dönemde özel sektör neredeyse hiç yoktu. Tacikistan'da ilk yıllarda ekonominin sadece %5'ni özel sektör oluşturabiliyordu.⁹⁷

Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan yönetimleri, Şok Terapi olarak adlandırılan, hızlı bir şekilde küreselleşme ve özelleştirmelerin yaşandığı sürece girildi.⁹⁸ Bu modelle, devletin piyasa içerisindeki rolü en az seviyeye düşürülürken, piyasanın arz- talep dengesine göre dengeye gelmesi amaçlanmaktaydı. IMF ve Dünya Bankası destekli bu programlar ile söz konusu ülkelerin serbest piyasa sistemine mümkün olan en hızlı şekilde dâhil olunmasına yardımcı olunuyordu.

Bölgenin Özgürlük Adası olarak ilan edilen Kırgızistan, liberalleşme uygulamalarını en fazla hayata geçiren ülke olmuştur. Türkmenistan ve Özbekistan ise Kırgızistan ve Kazakistan'dan farklı olarak ekonomik sistemde ani değişimlere gitmek yerine, daha yavaş ve devlet kontrollü bir ekonomik açılım politikası benimsemişlerdir. Türkmenistan, zengin doğalgaz ve petrol yataklarıyla doğal kaynaklar açısından avantajlı bir ülke olmakla birlikte Sovyetler Birliği döneminde bu malları işlemekten çok hammadde arz edicisi olarak çalıştığından bu avantajını tam olarak kullanamamıştır.⁹⁹ Türkmenistan, kendine Kuveyt modeli olarak isimlendirilen ekonomik bir model belirlemiştir. Bu modelde otoriter bir yönetim anlayışı benimsenmekte, iktidar tek adamda toplanmakta ve güçlü bir iktidar anlayışı hâkim olmaktadır.¹⁰⁰ Benzer bir durum diğer bölge ülkeleri için de söylenebilir. Özbekistan uygulamış olduğu farklı tip ekonomi modeline rağmen, 1996 yılında IMF ile temasa girmiştir. Özbekistan'ı yine 1996 yılında Kazakistan ve 2000 yılında da Tacikistan takip etmiştir.¹⁰¹ Bir tek Türkmenistan, IMF destekli politikalara uzak durmuştur. Rusya'nın etkinliğini azaltmak için bölge ülkeleri de batıya yaklaşma çabası içinde

⁹⁷ Hoorman Peimani, **Reginal Security and the future of Central Asia**, Westport, Greenwood Publishing, s.94.

⁹⁸ Nazım Çatalbaş, Zubeyr Yıldırım, Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açığının Nedenleri: Polonya Ve Kırgızistan Örneği, **Sosyoekonomi Dergisi**, Vol.1, No:080107, 2008.

⁹⁹ Savaş Çevik, Erol Turan, "Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri Perspektifinden", **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı:41, Bahar 2007, s. 205–224.

¹⁰⁰ Mehdi Parvizi Amineh, Henk Houweling, "Caspian Energy:Oil and Gas resources and the global market", **Central Eurasia in global politics: Conflict,Security and development**, Ed. by ., Mehdi Parvizi Amineh, Henk Houweling ,2.bs, Boston, Brill Leiden,2005, s.85.

¹⁰¹ Herman W. Hoen, "Transition strategies in Central Asia: is theresuch a thing as "shock-versus-gradualism?"", **Economic and Environment Studies**, Vol.10, No:2, 2010, s.236.

bulunuyorlardı. Ortak para birimi olan Ruble'den IMF ve Dünya Bankasının tavsiyeleri ile vazgeçilmiş, her ülke kendi milli para birimini kullanmaya başlamıştır.

Ekonomik büyüme modelleri tartışılırken, Orta Asya'da Sovyetler Birliği'nin ardından bölgede hangi gücün etkin olacağı da gündeme gelmiştir. İran ve Türkiye arasında etkinlik için önemli bir yarış yaşanmıştır. Bölge ülkeleri de Türkiye'yi ilk dönemde örnek model olarak alabileceği tartışmaları yaşanmıştır. Ancak Türkiye'nin dönemde uygulamış olduğu bazı politikalar ve ekonomik yetersizlikler bu alanda Ankara'yı istediği kadar etkili olmasına engel olmuştur.

İran'ın bölge ülkelerini etkisi altına alma ihtimaline karşı, ABD Türkiye'yi Orta Asya ülkelerine bir model olarak sunmak istemiş ve Ankara'ya destek olunmuştur. Benzeri bir isteğin Türkiye'de de olması bu yöndeki çalışmaların hızlanmasına imkân tanımıştır. Kısa süre içerisinde 1200'den fazla Türk delegasyonu bölgeye ziyaret etmiş, bölgeye yapılacak yatırımları düzenlemek amacıyla da Ocak 1992 tarihinde Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı kurulmuştur.¹⁰²

1992 yılını takip eden süre içerisinde her ne kadar Türkiye'nin ekonomik koşulları Orta Asya ülkelerinin ihtiyaç duyduğu yardımları yapabilecek büyüklükte olmasa bile 1,5 milyar dolar tutarında yardım bölgeye ulaştırılmıştır. Bunların 650 milyon dolarını gıda yardımları, 600 milyon dolarını krediler oluşturmaktaydı.¹⁰³

Türk siyasileri ise dönemde bölgeye yönelik sıcak mesajlar vermekteydiler. En fazla ses getireni ise dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in "Adriyatik'ten Çin Setine dev bir Türk dünyasının kurulmakta olduğu vurgusuydu". Türkiye'nin çabalarıyla yine 1992 yılında Türkçe Konuşan Ülkeler zirvesi Ankara'da bölge ülkelerinin liderlerinin katılımıyla gerçekleşti. Zirvenin sonunda siyasi, ekonomik ve basın bildirisi yayınlanma niyeti varken, sadece tek bir belgenin imzalanmasıyla sona eriyordu. Orta Asya ülkeleri kendilerine Türkiye'yi model olarak alsalar bile, model

¹⁰² Aydın, a.y.

¹⁰³ Peimani, a.g.e. s.97

olarak benimsenen Türkiye, doksanlı yılların değil, Otuzlu yılların hızlı reformların gerçekleştiği, çoğulcu demokrasi yerine tek parti sisteminin bulunduğu anlayış kastedilmekteydi. Türkiye'nin önemi ise Avrupa ve Batı ile olan yakın ilişkileriydi. Aynı zamanda laik ancak nüfusunun tamamına yakın bir kısmının Müslüman olması, Orta Asya ülkelerindeki, aşırı İslamcı hareketlere karşı duyarlı olan liderler içinde önem teşkil etmekteydi

Rus etkisinden kurtulmak için atılmış en önemli adım alfabede yapılan değişiklik olmuştur. Kiril alfabesi yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. 1992 tarihinde Azerbaycan, 1993 yılında Özbekistan ve Türkmenistan Kiril alfabesini kullanmayı bırakarak Batı dünyasıyla uyumlu olabilmek için değişikliğe gitmişlerdir.¹⁰⁴

Bölgede Sovyetlerden geriye kalan boşluğu doldurmak isteyen bir başka ülke ise İran'dı. Ekonomik olarak değerlendirildiği zaman İran, Sovyetler Birliği döneminde uygulanan ekonomik sisteme benzer bir şekilde devlet kontrollü bir yapı uygulamakta, başta özel sektör olmak üzere piyasanın liberalleşmesine geçit vermemekteydi. Aynı zamanda Fergana Vadisinde yer alan dini yapılanmalar nedeniyle, dini toplumsal hayatın dışında tutmaya çalışan Özbekistan için İran ile yakın ilişki içerisinde bulunmak siyasi olarak da uzak bir ihtimaldi.

Doksanlı yılların başından itibaren Washington yönetimi de İran'a karşı olası yakınlaşmaların önüne geçmek amacıyla bölge başkentlerini de uyarmayı ihmal etmemiştir. 1992'de ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Orta Asya ziyareti sırasında söylemiş olduğu ilk söz yeni rejimlerin Tahran'la ilişkilerini geliştirmeme yönünde uyarı olmuştu.¹⁰⁵

Birinci bölüm, Orta Asya ülkeleri ile ABD arasında kurulan ilişkilerin ilk dönemini ele almaktadır. ABD açısından uluslararası sistem içerisine yeni katılan bu oyuncular ile yakın ilişki kurmak her geçen gün daha cazip bir hale gelmekte aynı zamanda

¹⁰⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.321.

¹⁰⁵ Amanov, **a.g.e.** s.236.

Rusya ile de denge arayışı içerisinde olunması nedeniyle mesafeli bir duruş sergilenmekteydi. Orta Asya ülkeleri içinse ABD ile yakınlaşmak hem Rusya'nın etkisini kırmak demekti hem de Batı sistemi içerisinde yer alma arzularının bir göstergesiydi. Ancak Washington yönetimi özellikle doksanlı yılların döneminde Orta Asya ile yakından ilgilenmek yerine Kuveyt'in işgali birlikte dikkatlerini Ortadoğu'ya çevirmişti. Aynı zamanda Rusya'nın demokratik sisteme ve işleyen bir Pazar ekonomisi haline dönüşmesi öncelikli hedeflerdi.

İşte böyle bir atmosferde yapılan başkanlık seçimlerini demokratların adayı Bill Clinton kazanmaktaydı. Clinton demokrasi ve insan hakları söylemini ABD Dış siyasetinin temeli haline getirirken, Orta Asya ile temkinli bir ilişki kurdu. Beyaz Saray için öncelik bu dönemde Rusya idi. İkinci bölümde Clinton'ın dış politikasında yaşanan değişimleri ve Rusya'nın izlediği yeni dış politikasının özellikleri analiz edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DOKSANLI YILLAR BOYUNCA ABD’NİN DIŞ POLİTİKASI VE ORTA ASYA İLE RUSYA’YA YÖNELİK YAKLAŞIMLARI

Soğuk Savaşın bitişi uluslararası sistem derinden etkilemiş ve köklü bir değişim yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitimini takip eden dönemden itibaren etkili olan İki Kutuplu Dünya düzeni yerini ABD’nin tek süper güç olduğu bir sisteme bırakmaktaydı.

Doksanlı yıllar ile birlikte, uluslararası siyasal sistemde aktörler değişmekte, bireyler, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve terör örgütleri sistemi etkileyebilir bir hale gelmeye başladı. Etnik sorunlar, bölgesel problemler, çevresel sorunlar, terör eylemleri doksanlı yıllar boyunca dünya siyasetini şekillendirecekti. Ortaya atılan “Yeni Dünya Düzeni” tanımlaması ile de Birleşmiş Milletler desteği ile işleyen kolektif bir güvenlik sürecinden bahsedilmekteydi.¹⁰⁶ Aynı zamanda teknoloji de yaşanan hızlı ilerleme ve bunun önceki on yıllara oranla gündelik hayattaki etkilerinin daha fazlalaşmasıyla birlikte bireyler ilk kez daha fazla öne çıkar hale geldi.

Soğuk savaşın bitmesiyle birlikte serbest piyasa ekonomisi anlayışı, Eski Sovyet Bloğu olarak adlandırılan ülkelerinde kabul gördü. Ve dünyanın büyük bir kısmı pazar ekonomisine geçmeye başladı. Bu da beraberinde IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların etkinliğinin artmasına ve ABD’nin ekonomik sistemde de belirleyici olmasını sağladı. Aslında 1970 yılından itibaren Sovyet tipi ekonomik anlayışı terk ederek pazar ekonomisine doğru hızlı bir kayış yaşanmaktaydı. 1970 öncesinde 70 ülke serbest piyasa sistemine sahipken, 1990 yılına kadar bu sayı 90’a ulaştı. Öte yandan Sovyet tipi ekonomik modeli uygulayan ülkelerin sayısı ise aynı dönemde

¹⁰⁶ Richard Falk, *Dünya Düzeni Nereye? Amerikan Empretyal Jeopolitikası*, Çev. Nusret Arhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s.63

3'e geriledi.¹⁰⁷ Bu bölümde dünya siyasetinde yaşanan bu değişimler ile birlikte iktidarı George Bush'tan devralan Demokrat Başkan Bill Clinton ve ekibinin izlediği dış politika incelenecektir. Özellikle, Rusya ve Orta Asya özelinde yapılacak bu analiz ile ABD'nin 10 yıl içerisinde bölgeye yönelik politikalarındaki değişiklik ele alınacaktır.

Rusya'nın demokratik ve işleyen bir Pazar ekonomisine dönüşerek, Batı ile yakın ilişkilere sahip olması gerektiğini savunan ve Orta Asya'yı ikincil derecede önem veren bir dış politika anlayışının, doksanların ikinci yarısı ile birlikte enerji güvenliğinin ön plana çıkartıldığı ve Rusya'ya karşı denge arayışı içinde olunan bir politikaya dönüşmesinin nedenleri tartışılacaktır.

Rusya'nın kendi içinde yaşamış olduğu değişim ve "Yakın Çevre Doktrini" sonrasında Washington Yönetimi'nin Orta Asya ülkeleri ve onların yer altı kaynaklarına olan ilgisi yine bu bölümün konu başlıkları içerisinde.

İki binli yıllara yaklaşıldığı dönemde ABD'nin bölge siyasetinin ekonomi ve enerji güvenliği odaklı olmaktan çıkarak yerini askeri yönü ağır basan politikaya dönüşmesi ve Orta Asya ülkelerinin Washington ile Rusya arasındaki denge arayışları da bu bölümde analiz edilecektir.

Öncelikli olarak İki Kutuplu Sistemin sona ermesi ile birlikte tek süper güç olarak kalan ABD'nin doksanlı yıllarda nasıl bir dünya düzeni ile karşı karşıya olduğuna bakmak gerekmektedir.

¹⁰⁷ Anthony Lake, 'From Containment to Enlargement: Address at the School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University, Washington DC, 1993', U.S. Department of State, Vol. 4, No. 39

2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dünya Politik Sistemi

Roma İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Britanya kendi dönemleri içinde küresel güçler olarak ortaya çıkmışlar ve yaşadıkları dönemlerinde dünya siyasetine yön veren başat güçler olarak kabul edilmişlerdir. Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte de tek kutuplu dünyanın yeni başat gücü olarak sahneye çıkmıştır.

Washington yönetiminin 1991 yılından itibaren dünya güç dengesi içindeki yeri incelendiğinde askeri alanda tüm denizler ve okyanuslar da hâkim durumda bulunmakta¹⁰⁸ aynı zamanda Avrupa'da Almanya'dan Türkiye'ye, Asya'da Bahreyn'den Afganistan'a kadar pek çok ülkede askeri üstleri ile ciddi bir güce sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte Amerikan yönetiminde söz sahibi olanlar, 3. dünya savaşı korkusu olmaksızın dünya siyasetinde kendilerini dengeleyebilecek bir gücün olmadığının farkına varmışlardır.¹⁰⁹

ABD'nin süper güç olarak tek başına kalması ve Sovyetler Birliği'nin siyaset sahnesinden çekilmesi entelektüel alanda da çok çeşitli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Yeni Dünya Düzenine, ünlü düşünür Francis Fukuyama, liberalizmin mutlak bir zaferi değerlendirmesinde bulunmuş ve tarihin sonunun liberal kapitalist bir düzen olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁰ Düşünüre göre ideolojilerin sonuna gelinmiş ve Batı tipi üretim tarzı dünyanın tamamında etkili olur hale gelmiştir. Yeni düzende savaşlar yaşanmaya devam edecektir ancak bunların etki alanları sınırlı olacak ve bölgesel

¹⁰⁸ Brzezinski, a.g.e, s. 41.

¹⁰⁹ Köni, a.g.e. s.80.

¹¹⁰ Gündoğan, a.g.e. s.140

nitelik taşıyacaktır. Fukuyama, Marksist-Leninist ideoloji de tamamen ortadan kalkacaktır.

Yeni dünya düzenine ilişkin bir başka değerlendirme de Samuel Huntington'dan gelmiştir.1993 yılında Foreign Affairs dergisinde “Medeniyetler Çatışması” isimli bir makale yayınlamıştır. Huntington, Fukuyama'nın aksine yeni dönemde de çatışmaların devam edeceğini vurgulamakta ve ancak bu seferki çatışmanın nedenini kültür olarak göstermektedir.¹¹¹ Medeniyetler arasında çatışmanın küresel politikayı etkisi altına alacağını iddia eden yazar, medeniyetler arasındaki bu çatlakların geleceğin savaşlarının da çıkış noktası olacağı değerlendirmesinde de bulunmaktadır.

Huntington'ın “Medeniyetler Çatışması” 11 Eylül saldırıları sonrasında tekrar gündeme gelecek ve özellikle Batı ile İslam arasındaki ilişkilerin değerlendirilirken referans olarak kullanılacaktır. Doksanlı yıllar boyunca uluslararası ilişkiler terminolojisi içerisinde güç, sistem, hegemonya gibi kavramlar pek çok yazar ve düşünür tarafından yorumlanmış ve tartışılmıştır.

Immanuel Wallerstein ise, pek çok düşünürün aksine soğuk savaşın bitmesiyle birlikte aslında Sovyetlerin dağılması ile birlikte aslında Amerikan barışının yok olduğunu iddia etti¹¹² ve Soğuk Savaşın ABD tarafından yaratıldığını değerlendirmesinde bulundu.

ABD siyasetinde ise yeni dönemde izlenecek politikaya ilişkin önemli görüş ayrılıkları yaşanmaktaydı. Dönemin başkanı George Bush, Yeni Dünya Düzeni kavramını ilk kez 11 Eylül 1990 yılında kongrede yaptığı konuşma sırasında dile getiriyordu. Bush bu terimi uluslararası işbirliğini ve barışı yaratma ideali olarak kullanmaktaydı.¹¹³

¹¹¹ Samuel Huntington, The Clash of Civilization, (Çevrimiçi), http://www.bintjbeil.com/articles/en/d_huntington.html, 10.02.2012

¹¹² Gündoğan, a.g.e. s.169

¹¹³ Nogayeva, a.g.e. s.84

Ancak hem Demokrat Parti de hem de Cumhuriyetçi Parti izlenecek dış politikaya ilişkin farklı yaklaşımlar taşımaktaydı. 1992 yılında Dick Chaney ve Paul Wolfowitz tarafından Pentagon’a hazırlanan belgede, “olası rakiplere karşı hazırlıklı olunması” gerektiği uyarısında bulunuluyor ve hegemonyacı bir anlayışın işaretlerini veriyorlardı.

Bu yaklaşıma göre ABD tehlikeli bir dünyada yaşamaktadır ve gelebilecek her türlü tehlikeye hazırlıklı olunmalıdır. Cumhuriyetçi parti iktidarları döneminde de önemli görevler üstlenmiş bu isimlere göre, ABD’nin çıkarları korunması için gerekirse askeri güç kullanılabilir ve bundan kaçınılmamalıdır.¹¹⁴ Aynı zamanda uluslararası kurumlar arasındaki işbirliği Washington’un çıkarlarına hizmet ettiği ölçüde önemlidir.

Reagan Cumhuriyetçileri olarak da adlandırılan bu gruptakiler kısa süreli krizler yaratmaktan da kaçınmamışlardır.¹¹⁵ ABD dış siyasetinde ilerleyen yıllarda önemli bir güç haline gelen “Yeni Muhafazakârlar” olarak da bilinen bu hareket George Bush döneminde 11 Eylül saldırıları sonrasında etkinliğini da arttırdı.

Demokratlar ise, sorunların diyalog ve uluslararası işbirliği ile çözülmesi gerektiği fikrine sahiptirler. Bill Clinton’ın iktidara gelmesiyle birlikte demokratikleşme ve serbest piyasa ABD çıkarlarının iki vazgeçilmezi haline gelecekti. Demokratların içinde globalistler olarak adlandırılan ve Clinton ile birlikte daha fazla söz sahibi olan bu grup, özellikle küreselleşmeyi öne çıkartmakta, var olan kurumların yeniden yapılandırması gerektiğine inanıyordu. Askeri seçeneği mümkün olduğunca geri planda tutan globalistler, uluslararası iş birliğinin önemini vurgulamaktadırlar.

¹¹⁴ James M. Lindsay, **The Bush Revolution: The Remaking of America’s Foreign Policy**, The Brookings Institution, 2003, s.11

Bu ve benzeri tartışmaların gölgesinde Sovyetlerin dağılmasının ardından ABD, süper güç olarak dünya siyasetine yön vermeye başlayacaktı. Bu bölümde Washington yönetiminde yaşanan değişimler analiz edilecektir.

2.2. ABD' nin Durumu

Soğuk Savaşın başladığı günden itibaren Washington'da Sovyetlere karşı uygulanacak politikaların benimsenmesinde üç farklı düşünce hâkim olmuştur. İlk görüş Sovyet sisteminin görüşmeler yoluyla dönüştürülebileceğine inanmıştır. Cumhuriyetçilerin ağırlıkta olduğu bir başka grup ise, Komünizmi dünya barışı için tek olmasa bile en büyük tehlike olarak görmüş ve bunun içinde Komünizme karşı mutlak bir savaş içinde olunması gerektiğini savunamamışlardır. Son olarak diğerleri ise, Sovyetlerin ve komünizmin zaman içerisinde değişerek, ulusal çıkarlar peşinde koşan bir devlete dönüşeceğine inan görüştür¹¹⁶.

Sovyetler Birliği'nin son döneminde Gorbaçov'un uygulamaya koyduğu Glasnost ve Perestroyka¹¹⁷ politikaları ile başta ekonomi ve ülke yönetiminde açılımlar yapılırken, dış politika alanında o döneme kadar tahmini zor gelişmeler yaşanmaktaydı.

Gorbaçov' un politikalarının temeli, Sovyetlerin dağılmasını engellemektir. Almanya'nın ikiye bölünmesi, 1948 ile 1949 yılları arasında yaşanan Berlin Ablukası ile Sovyetler için Avrupa'daki ön cephe olarak kabul edilen Almanya, Berlin Duvarının yıkılması ile birleşiyor ve bu gelişme yaşanırken, Moskova, Birleşik Almanya'nın daha önce savunduğu tezin tam tersi yönünde NATO üyeliğini kabulleniyordu. Bunun karşılığında dönemin Amerikan Başkanı George Bush ile bir araya gelen Gorbaçov, Soğuk Savaşın bölünmüşlüğüne yerine dayanışmaya dayalı

¹¹⁶ Kissinger, a.g.e., s.60.

¹¹⁷ Edward A. Hewett, Victor Winston, *Milestone in Glasnost and Perestroyka: Politics and People*, Washington, Brooking Institution, s.119.

küresel sistemi şekillendirmede Sovyetler Birliği'nin yapıcı rolünü vurgulayan bir dizi iyi niyet önerileri kabul ediliyordu.¹¹⁸

Bush yönetiminin önceliği Sovyetlerin dağılmadan yeni düzeni için devamını sağlamak olarak yorumlanmaya başlamıştı. Ancak Sovyetler Birliği dağıldığı zaman Bush ve ekibi yeni bir dünya düzeni ile karşı karşıya kaldılar.1992 yılında Paul Wolfowitz, Amerika'yı hegemon yapacak olan "Savunma Planlaması Rehberliği"ni hazırladı. Bu rehberde göre, Amerika'nın yeni amacı soğuk savaş sonrası dünyada siyasal, askeri amacı yeni düzende kendisine rakip olabilecek güçlerin ortaya çıkmasına engel olmaktır.¹¹⁹

Sovyetlerin yıkılmasının ardından Birleşik Devletler de göreceli sakin bir politika izlenmeye başladı. Başkan Bush'un Rus halkının yaşamış olduğu tramvayı görüp, Soğuk Savaşın ardından kimsenin kaybetmediğini, herkesin kazandığını söylemesi de travmanın etkilerini en aza indirme çabası olmuştur. Özellikle Washington yönetimi içerisinde yer alan ve çoğunluğunu Cumhuriyetçi kanat içerisinde yer alan Neo-Conların oluşturduğu gruplar, Demokratik Ukrayna'nın Rusya ve diğer Orta Asya ülkelerine örnek teşkil edeceği, Bağımsız Ukrayna'nın Transatlantik bölgesindeki ilişkileri toparlayacağı ve Ukrayna'nın NATO'ya dâhil edilmesi gibi düşüncelere her zaman savunmaktaydılar.

Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte Beyaz Saray'ında politikalarında önemli değişimler yaşanmaya başlandı. Doksanlı yılların ilk günlerinde Bush yönetimi, Sovyetlerin toprak bütünlüğünü savunurken, ikinci yarısından itibaren, Sovyet coğrafyasında öncelikli konu, nükleer silahların denetimi ve kimin tarafından kontrol edileceği olmuştur. Rusya'ya yapılan yardımlar ile Rusya'nın izleyeceği yeni rota, Bush döneminin en önemli konu başlıkları olarak düşünülürken, bu dönemde, yıllarca üzerindeki ideolojik şalın ortadan kalkmasının ardından, Yugoslavya'nın

¹¹⁸ Brzezinski, *İkinci Şans: Üç Başkan ve Amerikan Süper Gücünün Krizi*, Çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2007, s.64.

¹¹⁹ Hasan Köni, *Amerika'nın Uluslararası Politikası*, İstanbul, Bizim Kitapevi, 2007, s.84.

parçalanması ve Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali ile gündem maddeleri değişmiştir. Özellikle Kuveyt'in işgali sonrasında gerçekleşen Birinci Körfez Savaşı ile Amerikan yönetimi dünyadaki ilk meydan okuma ile karşı karşıya kalmaktaydı.

ABD Başkanı George Bush, Rusya ve bölgeye yönelik politikaları ikinci kez Beyaz Saray'a seçildiği zaman uygulamaya koyacağını düşünse bile, Bush seçimleri kaybederek, ikinci kez Beyaz Saray'a dönme şansını kaybetmiştir. Ancak Bush'un Orta Asya ve Rusya'ya yönelik ortaya koyduğu en önemli yol haritası 25 Ekim 1992 tarihinde Kongrede oturumunda açıklanan ve önceki bölümde anlatılan 2352 sayılı "Freedom Act" olarak bilinen yasadır.¹²⁰

Bu yasa ile başta Rusya, Ukrayna ve Ermenistan olmak üzere, Sovyetlerin parçalanmasının ardından bağımsızlığını kazanan ülkelere yapılacak yardımların esası ortaya konmaktaydı. IMF ile bölge ülkelerine 12 milyar dolarlık kredi açılırken, Amerika yönetimi ise ikili anlaşmalar çerçevesinde bölge ülkelerine 410 milyon dolarlık yardım yapmaya karar vermekteydi. Bu plan ile Amerika bölgedeki demokrasinin yerleşmesini, uzun yıllar boyunca komünist ekonomik anlayışı ile yönetilmiş olan ülkelerinin ekonomilerinin serbest piyasa ekonomisi anlayışına dönüştürmeyi ve alt yapı yetersizliklerini tamamlamak bunu yaparken de Amerikan şirketleri için gerekli desteği sağlamak amaçlar arasında sayılmaktaydı.

İnsani yardımlar, nükleer silah üretimi yapan fabrikaların dönüşümünü gerçekleştirme, gerekli özelleştirme politikalarını uygulama hedefler arasında gösterilmişti. Özellikle Orta Asya ülkelerine yönelik ilişkileri bu yasa ile temellendirilmişti. 1999 yılına kadar, bölge ülkeleri ile Washington'un ilişkilerini düzenleyen Freedom Act, bu tarihten itibaren yerini İpek Yolu Stratejisi olarak adlandırılacak ve 2006 yılında tekrardan revize edilerek güncellenecek belgeye yerini bırakacaktı.

¹²⁰ Freedom Act,(Çevrimiçi), http://findarticles.com/p/articles/mi_m1584/is_n43_v3/ai_12964593, 15.10.2011.

Başkan Bush'un seçimlerde umulmadık bir yenilgi alması ve yerine Demokratların adayı Bill Clinton'un seçilmesi 8 yıl sürecek yeni bir dönemde başlangıcı anlamına geliyordu. ABD'nin 42. başkanı olarak göreve başlayan Bill Clinton, 1993 ile 2001 yılları arasında görev yapmıştır. Başkan Clinton dönemi özellikle uluslararası ilişkiler de iş birliği ve koordinasyona önem verildiği bir süreç olarak öne çıkmaktaydı.

Bill Clinton dış politikasının temellerini göreve gelmeden önce 1992 yılında yapmış olduğu seçim kampanyaları sırasında da belirtmekteydi. Demokrasi, Bill Clinton'ın dış politikasının hareket noktasını oluşturmaktaydı.¹²¹ Demokrasi ile birlikte ekonomi de öncelikli konu olarak gündeme gelmekteydi. Konuşma sırasında ekonomiye verdiği önemi, ekonomi bizim ulusal güvenlik politikamızın en temel eksenidir, çalışmalarımızı tamamlayıp, küresel ekonomiyi kazanmamız gerek sözleriyle ifade etmiştir.¹²²

Bu yeni politika Başkanın ulusal güvenlik danışmanı Anthony Lake'in 21 Eylül 1993 tarihinde John Hopkings Üniversitesinde yaptığı konuşmada da vurgulanıyordu. İç ve dış politika arasındaki ayrımın ortadan kalktığını söyleyen Lake, herkesin doğuştan gelen yaşama hakkı, özgür olma ve mutluluğun peşinden gitmek gibi haklara sahip olduklarına inandıklarını ifade etmekteydi.¹²³

Clinton kabinesinde yer alan her isim benzer dünya görüşlerine sahipti. Başkanın seçim kampanyası sırasında önemli görevler üstlenmiş olan, daha sonra da dışişleri balan yardımcılığına getirilen Strobe Talbott'ta demokrasilerin dünyayı daha güvenli bir yer haline getirdiğine inanmaktaydı. Talbot, demokrasi ile yönetilen ülkelerin

¹²¹ Nicolas Bouchet, *The Strategic Use of American Democracy Promotion after the Cold War: The Clinton Administration*, University of London, 2010, s. 6

¹²² Amenieh, a.g.m.

¹²³ Anthony Lake, 'From Containment to Enlargement: Address at the School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University, Washington DC, 1993', *U.S. Department of State*, Vol. 4, No. 39

savaşmaya ya da terörist faaliyetleri desteklemeye daha az yatkın olduğunu¹²⁴, bu sayede Washington'un doğal müttefikleri haline geldiğini vurgulamaktaydı.

Ekonomi, askeri ve siyasi olarak dünyanın en güçlü durumda bulunan Washington yönetimi, aynı zamanda dünyanın neresinde bir sorun olursa olsun kendiliğinden çözüm masasında taraf haline gelmekteydi.

Demokratların dış politika anlayışı, demokratik ülke sayısının artması ABD'yi daha fazla güvende yapacak ve aynı zamanda beraberinde oluşacak yeni piyasa ekonomileri ile daha fazla üretim olacak bu da beraberinde daha fazla istihdam yaratılacağı anlamına gelecekti. ABD başkanı göreve gelmesinin ardından kısa bir süre sonra diğer bütün başkanlarda olduğu gibi kendi dış politika ilkelerini ortaya koymaktaydı. Clinton Doktrini olarak adlandırılacak ilkelerin temelini insan hakları ve askeri gücün kullanımının sınırlandırılması oluşturmaktaydı.¹²⁵ Başkan'ın ilkelerinden biri de ekonomik güvenliği sağlamaktı. Clinton seçim kampanyası sırasında iç ve dış politika arasındaki ayrımı ortadan kaldıracığını söylemiş,¹²⁶ buna gerekçe olarak da ekonominin daha etkili ve rekabetçi olması durumunda dış politikanın da daha aktif olabileceğini ifade ediyordu.

1994 yılında açıklanan Ulusal Güvenlik ve Strateji belgesinde özellikle güç kullanımının hangi hallerde devreye gireceği belirtilmekteydi. Strateji belgesine göre 3 durumda askeri müdahale gündeme gelebilecektir. Hayati çıkarlara, önemli çıkarlara ve insani çıkarlara¹²⁷ zarar geldiği takdirde ABD ordusu harekete geçecektir. Aynı zamanda Bill Clinton, ordunun yeniden yapılandırılması, daha küçük ama daha hızlı hareket edebilir bir boyuta dönüştürülmesini savunuyordu.

¹²⁴ Strobe Talbott, **Promoting Democracy and Prosperity in Central Asia**, US Department of State Dispatch, 1994, (Çevrimiçi),

http://findarticles.com/p/articles/mi_m1584/is_n19_v5/ai_15454598/?tag=content;coll, 13.02.2012

¹²⁵ Heiko Meiertöns, **The Doctrines of US Security Policy: An Evaluation under International Law**, Cambridge University Press, s.176.

¹²⁶ Steven E. Schier, **The Post Modern Presidency: Bill Clinton's legacy in US Politics**, University of Pittsburg Press, 2000, s.62.

¹²⁷ Meiertöns, A.e.

Demokratlar ile Cumhuriyetçiler arasındaki en önemli ayrım da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetçiler sorunların müdahale ile çözüleceğine inanırken, uluslararası kurumlar ile iş birliğinin gerçekçi olmadığı görüşündedirler. Clinton dönemiyle birlikte dış politikada oldukça yoğun bir gündem de bulunmaktaydı. O dönemin en önemli 6 dış politika başlığı şu şekilde sıralanabilir:

- 1- ABD, hem Avrupa’da hem de Pasifik bölgelerinde güçlü olmaya devam etmeli,
- 2- Demokratik bir Rusya, Ukrayna ile ortak olmalı
- 3- Çin ile çok yönlü ilişkiler kurulmalı
- 4- ABD, NATO’nun genişlemesine yön göstermeli
- 5- İsrail ve Filistin arasında diyalog kurulmalı
- 6- Kıbrıs, Kuzey İrlanda, Hindistan, Pakistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Orta Afrika ile ilgili sorunlar çözülmelidir.¹²⁸

Bu başlıkların yanında silah kontrolleri, silahsızlanma, insan hakları, uluslararası terörizm ve uyuşturucu ile mücadele de Washington yönetiminin sorumlulukları arasında olduğu vurgulanmaktaydı. Washington yönetimi, yeni dünya düzeninde sahip olduğu büyük güç ile uluslar arası dengelerde her nerede sorun olursa olsun söz sahibi olur duruma gelmişti. Ancak belirtmeli ki Clinton’ın ortaya koyduğu ilkelerin doktrin olarak değerlendirilmesi de tartışma konusu olmuştur. Konuyla ilgili olarak Başkanın dış politika danışmanı Sandy Berger de Başkan Bill Clinton’da hiçbir zaman bu ilkeleri “doktrin” olarak değerlendirilmemiştir.¹²⁹

Dönemde izlenen politikaya yöneltilen eleştirilerin başında ise dış politikanın somut ifadelerle dayanmıyor olması ve soyut ilkeler üzerinden yükselmesi idi. 1995 yılında ise Beyaz Saray, hedeflerini bir kez daha açıklamıştır. Küresel dünyada ABD’nin liderliği sürdürülecek, ekonomik ve güvenlik konularında müttefikler ve uluslararası

¹²⁸ Josef Joffe, “Clinton’s World: Purpose, Policy, and Weltanschauung”, **The Washington Quarterly**, Vol.24, No.1, Winter 2001, s.141-154.

¹²⁹ Meiertöns, a.g.e. s.178

örgütler ile işbirliği sağlanacak aynı zamanda demokrasi ve insan hakları da desteklenmeye devam edecektir.¹³⁰

ABD Başkanı görev süresi boyunca dış politikada askeri yöntemleri mümkün olduğunca az kullanmayı tercih etmiştir. Clinton yönetimi, Bush döneminde 1992 yılının aralık ayında başlatılan insani yardım operasyonlarına kendi döneminde de devam etmiştir. 1993 yılında Bosna savaşında Sırp hedeflerine hava saldırıları gerçekleştirilmiştir. Kosova'da Haiti'de ilerleyen tarihlerde de ağırlığında hava kuvvetlerinin olduğu operasyonlar gerçekleştirilmiştir.

Beyaz Saray yönetimi özellikle sivil toplum kuruluşlarını hedef alan yardımlar ile pek çok bölgede demokrasinin gelişimine destek vermeyi amaçlamıştır. Demokrasi için Ulusal Yardım Kuruluşu (NED), uluslararası gelişim ajansı (USAID), demokratlara yakınlığı ile bilinen (NDI) ve cumhuriyetçilere yakınlığı ile bilinen (IRI) gibi fonlar yönetim tarafından desteklenmiştir.

2.2.1. Bill Clinton'ın Rusya Politikası ve Değişimler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya ve bağımsızlığını kazanan ülkelerin nasıl bir politika izleyecekleri çok önemli bir soruydu. ABD'nin ise bölgeye yönelik dış politikasının önceliğini Rusya oluşturmaktaydı. Moskova'yı mümkün olduğunca Batı ile iyi ilişkilere sahip, demokratik ve işleyen bir pazar ekonomisi haline dönüştürebilmek Washington yönetiminin en temel önceliğiydi. Aynı zamanda Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyeti Ukrayna ile de demokratik bir partner olması için arayışlar bulunmaktaydı.

1 Nisan 1993 tarihinde Maryland'da gazeteciler ile biraraya gelen Başkan Clinton, Rusya'nın çok önemli bir geçiş sürecinden geçtiğinin altını çiziyor, Rusya'nın

¹³⁰ Schier, a.g.e., s.65

geleceğinin yine Ruslar tarafından belirleneceğini vurguluyordu.¹³¹ Başkan bu konuşmasında Rusya'nın yeni lideri Boris Yeltsin'in ülkesinde demokrasiyi oturtmak için uğraştığını ve Amerikalılar olarak Moskova'ya destek verilmesi gerektiğini sözlerine eklemekteydi.

ABD' nin doksanlı yılların ilk döneminde Rusya'ya öncelik veren ve bölgeye yönelik uygulanan dış politikasının odak noktasına Moskova'yı yerleştiren bir siyaset benimsemekteydi. Söz konusu siyasete öncelikle Rusya (First Russia) politikası ismi verilmiştir. Batı için Rusya'nın "Atlantikçiler" olarak adlandırılan ve Batı ile iyi ilişkiler kurulmasından yana olan isimler tarafından yönetilmesi, Rusya'yı Orta Asya'ya yönelik eski yayılmacı politikalarından alıkoyacak¹³² aynı zamanda işleyen bir ekonomiye sahip olması da Batı için yeni yatırım alanlarına sahip olmak demektir.

ABD, Moskova'nın başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere çok sayıda uluslararası kurum ile yakın ilişki içerisinde olmasını desteklemiş, gelişmiş yedi ülkenin yer aldığı G-7 grubu içerisine Rusya'nın da dahil edilmesi için yoğun çaba göstermiştir.¹³³

Soğuk Savaş döneminde birbirleriyle her an savaşa hazır şekilde bulunan iki ülkenin orduları da bu dönemde işbirliğini artırma yoluna gitmiştir. Bosna Savaşı, nükleer silahlar konusunda şeffaflık, Buzul bölgelerinde kurtarma operasyonları gibi alanlarda Rus-Amerikan orduları arasında koordinasyon için gerekli adımlar atıldı. Bu şekilde Rusya'yı Batıya yaklaştırmamanın dışında, iki orduyu ölümcül düşmandan partnere çevirmek ve ileride ortaya çıkabilecek düşmanlara karşı iş birliği içinde olmak öncelik olarak benimsenmişti.¹³⁴

¹³¹ Alvin Z. Rubenstein, Boris Rubenstein, **The Clinton Foreign Policy Reader: Presidential Speeches with commentary**, M.E. Sharpe, 2000, s.62.

¹³² Graham E. Fuller, **Russia and Central Asia: Federation or Fault Line**, Der. Michael Mandelbaum Central Asia: Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and the World, A Council on Foreign Relations, s.127.

¹³³ Nicolas Bouchet, **a.g.m**, s.8

¹³⁴ Sarah E. Mendelson, **U.S.-Russian Military Relations: Between Friend and Foe**, The Washington Quarterly, Vol. 25, No.1, Winter 2001, s. 161-172.

Orta Asya ise, ilk yıllarda göz ardı edilen bir bölge görünümündeydi. Doksanlı yılların ilk döneminde önceki bölümde de belirtildiği gibi ABD, bölge ülkelerini ilk tanıyan ülke olmasına rağmen ilişkilerde Rusya'nın gölgesi bulunmaktaydı. Aynı zamanda Washington yönetimi bölge sorunları ile de fazla ilgilenmek istememekteydi. Rusya'nın boşalttığı boşluğu Türkiye'nin doldurabileceği görüşü de ABD'de hâkim bir kanı durumundaydı.

Bölge ülkeleri bağımsızlığını ilan ettikten sonra dönemin dışişleri bakanı James Baker, Orta Asya ülkelerine bir ziyaret düzenlemiş ve demokrasi ve serbest piyasaya geçiş konusunda Washington yönetiminin mesajlarını iletmiştir. ABD'nin bölge siyaseti Rusya'nın izleyeceği politika ile de paralel bir seyir halindeydi. Rusya'da Atlantikçiler olarak bilinen Batı yanlısı grupların iktidardaki güçlerini yitirmeleri ile birlikte Moskova yönetiminde özellikle eski arka bahçesi olarak nitelenen Orta Asya'ya yönelik yeni politikalar ortaya atılmaya başladı.

Rus dış politikasında gündeme gelen “Yakın Çevre Doktrini” ile birlikte Moskova yönetimi bölge ülkeleri ve özellikle de enerji yolları üzerinde eski hegemonyasını devam ettirmeye başlıyordu. Bu durum beraberinde ABD siyasetinin de bölgeye yönelik olarak yeniden şekillenmesi anlamına gelmekteydi.

Washington yönetiminin beklentilerinin aksine Türkiye'nin bölge ülkelerine rol model olamaması, İran ve Çin'in bölgedeki etkinlik arayışları ABD'nin de yeni yol haritasına yönelmesine neden olmaktaydı. Ancak doksanlı yılların ilk yarısında Beyaz Saray'ın bölgeye yönelik bütüncül bir politikasının olduğunu söylemek çok da mümkün değildir. Bölgedeki ülkelerin demokrasilerinin geliştirilmesine yönelik politikalar ABD Uluslararası Kalkınma Kurumu ile Dışişleri Bakanlığı'nın denetimindeydi. Askeri alanda ise Orta Asya merkez komutanlığına bağlıyken, Kafkasya bölgesi ise ABD'nin Avrupa'daki birliklerine bağlanmış durumdaydı.¹³⁵

¹³⁵ Nogayeva, a.g.e. s.176

ABD’ de bölgeyi de yoğun şekilde etkileyecek önemli bir değişim iç politikada yaşanmaktaydı. Başkan Clinton ikinci kez göreve seçilmesinin ardından dış politikaya ağırlık vereceğinin sinyallerini vermektedir. Dışişleri Bakanlığına Madeleine Albright’ın getirilmesi ile birlikte daha aktif bir politika takip edilmeye başlanacaktı. Bill Clinton dönemi dış politikasının temeli, Sovyetler Birliği’nin parçalanmasından sonra ortaya çıkan “küçük dragonların” yaratacağı sorunlar tanımlaması kullanılmaktaydı.¹³⁶

Başkan Clinton’un da bölge ülkelerine yönelik mesajı çok netti. İlk dönemde Rusya’ya uygulandığı gibi Orta Asya ülkelerine de demokrasi yolunda adım attıkları sürece destek vereceklerinin altı çizilmekteydi.¹³⁷ Washington, bölgede ilk elçilik açan aynı zamanda ilk kez bölge ülkeleri ile demokratik ilişki kuran ülke durumundaydı. Öte yandan, ABD’nin büyüyen ekonomisi ve Rusya’nın Orta Asya enerji kaynakları üzerindeki etkinliğini arttırmaya başlaması Washington yönetimini harekete geçiren bir başka etken oldu. Bölge rezervlerinin yaklaşık 160 milyar varili buluyor¹³⁸ olması Batı’nın ihtiyacını önemli ölçüde karşılamaktaydı. Ortadoğu’da yaşanan siyasi istikrarsızlıklarda bölgeyi daha da cazip hale getirdi.

1998 tarihli Yeni Bir Yüzyıl İçin Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde enerji yollarının güvenliğinin Washington için hayati değer taşıdığı belirtilmekteydi. Belgenin girişinde ABD’nin çıkarlarını tehdit edecek hiçbir güce izin verilmeyeceği belirtilmekteydi.¹³⁹ Yine aynı yıl Richard Morningstar bölgedeki enerji politikalarını oluşturmak için danışman olarak atanmaktaydı. Rusya’ya karşı ABD yönetimi “Çoklu Boru Hatları” projelerini desteklemeye başladı. Böylece Rusya’nın enerji hatları üzerinde monopol olmasının önüne geçilecek aynı zamanda bölgede ABD

¹³⁶ Joffe, a.g.m., s.147.

¹³⁷ Strobe Talbot, *A Farewell to Flashman: American policy in the Caucasus and Central Asia*, (Çevrimiçi), http://findarticles.com/p/articles/mi_m1584/is_n6_v8/ai_19715181/?tag=content;col1, 13.02.2012

¹³⁸ Stephen Blank, *U.S. Military Engagaement with Transcaucasia and Central Asia*, (Çevrimiçi), <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub113.pdf> 13.02.2012.

¹³⁹ A National Security Strategy For A New Century, (Çevrimiçi), <http://www.fas.org/man/docs/nssr-98.pdf>, 13.2.2012.

dengeleyici bir güç olarak ağırlığını koyacaktı. Önceki bölümde de belirtildiği gibi ABD'nin ağırlığını koyduğu en önemli proje Bakü-Ceyhan-Tiflis Boru Hattı Projesi oldu. Proje ile Azerbaycan'ın sahip olduğu petrolü batıya ulaştırabilmek için Washington yönetiminin desteklediği güzergâh, Bakü-Tiflis ve Ceyhan yoluydu. Projenin başında Amerika'nın İran'a yönelik politikalar nedeniyle boru hattının İran'dan geçmesi kabul görmezken, Ermenistan güzergâhı, Azeriler ile Ermenistan arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle Bakü yönetimi tarafından benimsenmemiştir.

140

Konuyla ilgili ilk adım 1998 yılında imzalanan Ankara protokolü ile atıldı. Protokol Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan arasında imzalanmış, ABD temsilcisi de gözlemci sıfatıyla bulunmuştur.¹⁴¹ Özellikle İran ve Rusya'nın güçlenmesine karşı bölge ülkeleri arasındaki projelerde Washington yönetimi tarafından desteklenmekteydi. Trans-Afganistan projesi ile Türkmenistan doğalgazının Afganistan'dan Pakistan'a ulaştırılması benimsenmekteydi. Bu sayede Türkmenistan'ın İran ile yakınlaşmasının da önüne geçilebilecekti. Ancak hem Afganistan'da yaşanan süreç hem de Pakistan'da ki siyasi istikrarsızlık nedeniyle bu proje gerçekleşmemiştir.

Avrupa Birliği'nde Karadeniz ve Hazar Denizi kıyı bölgesi ülkeleriyle komşuları arasında enerji alanında işbirliğini destekleyen INOGATE programını¹⁴² hayata geçirmiştir. Bu program ile Avrupa Birliği'nde bölgedeki enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasını garanti altına almak istemekteydi.

Beyaz Saray bölge ülkelere bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardında yoğun bir yardımda bulunurken, Amerikan yardımları iki ayrı şekilde yapılandırılmıştır. İlki

¹⁴⁰ Stephen Blank, a.g.m.s.6

¹⁴¹ Kamer Kasım, "ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji,Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi" , **Orta Asya &Kafkasya Güç Politikası**, Der. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları, 2008, s.126.

¹⁴² INOGATE, <http://www.inogate.org/>, 13.02.2012.

Ticari Finansman ve Sigorta olarak adlandırılan yardımlar bir diğeri de doğrudan yatırımlardır.

İlk yardım grubunda daha çok, bölgeye yatırım yapacak Amerikan şirketlerini teşvik etmek ve desteklemek amacı bulunmaktadır.¹⁴³ 1992 ile 2000 yılları arasında bu coğrafyaya 11,6 milyar dolar tutarında doğrudan yabancı yatırım yapılırken, bu yatırımların %36'sı Amerikan kaynaklıdır. Özellikle bölge ülkelerinden Kazakistan ilk olarak ABD yatırımlarında öne çıkmaktaydı. 1993 yılından itibaren ABD firmaları 14,3 milyar dolar tutarında ülkeye doğrudan yatırım yapmışlardır.¹⁴⁴ Önceki bölümde de belirtildiği gibi Tengiz Petrol Sahasına Chevron tarafından yapılan yatırım bölgeye Amerikan şirketlerinin ilgisini göstermekteydi. Exxon, Halliburton gibi şirketler Kazakistan enerji piyasasına yoğun yatırımlar yapmaktaydı.

Kazakistan'a özelleştirmeler, Kırgızistan'a ise vergi reformu konusunda ABD'nin doğrudan yardımları bulunmaktaydı. Kafkaslar ve Orta Asya'nın tamamının 1998 sonuna gelmeden Dünya Ticaret Örgütüne tam üye olabilmesi¹⁴⁵ de Washington yönetiminin dönemdeki hedefleri arasında sayılmaktaydı.

Başkan Clinton Orta Asya ülkelerine yönelik vermiş olduğu mesajında, "serbest piyasa ekonomisi bireyleri sadece zenginleştirmez, aynı zamanda onları güçlendirir" ifadesini kullanmaktaydı. Clinton, Orta Asya ülkelerinin daha fazla zenginleşmesi ve halkın bu zenginlikten daha çok pay alması durumunda ekonomik gelişmişlik, refah ve demokrasi konularında da hızlı ilerlemelerin yaşanabileceğini vurgulamaktaydı.¹⁴⁶

¹⁴³ Aydın, a.g.e. s.28.

¹⁴⁴ US State Department, (Çevrimiçi), <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5487.htm>, 13.2.2012

¹⁴⁵ Strobe Talbot, **A Farewell to Flashman: American policy in the Caucasus and Central Asia**, (Çevrimiçi), http://findarticles.com/p/articles/mi_m1584/is_n6_v8/ai_19715181/?tag=content;coll, 13.02.2012

¹⁴⁶ Strobe Tallbot, **Promoting democracy and prosperity in Central Asia**, (Çevrimiçi), http://findarticles.com/p/articles/mi_m1584/is_n19_v5/ai_15454598/, 03.03.2012.

Bölge ülkeleri ile ABD arasında 1992–2000 yılları arasındaki ticarete bakıldığında zaman da Kazakistan’ın ardından Özbekistan ve Türkmenistan en yoğun ticaretin olduğu ülkeler olarak sayılmaktadır.¹⁴⁷

1999 yılında İstanbul’da gerçekleşen AGİT zirvesi de ABD’nin bölgeye olan ilgisinin daha da artmasını sağlıyordu. Başkan Clinton’ın da yer aldığı zirve sonucunda,

1. Başkan Clinton, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan krizin çözümü için müzakerelerin başlamasını istemiş,
2. Kıbrıs konusunda Yunanistan ve Türkiye arasında müzakerelerin ilerlemesi için çabalamış,
3. Avrupa Konvansiyonel Güçler Anlaşması doğrultusunda Rusya’nın Gürcistan’daki askerlerini çekmesi çağrısında bulunulmuş,
4. Bakü-Ceyhan-Tiflis Boru hattı projesinin imzaları atılmıştır.¹⁴⁸

Washington yönetimi bölgeye yönelik politikalarının temelini “Freedom Act” oluşturmaktaydı. Ancak bu yasa ile bölge ülkelerine yapılacak yardımlar belirleniyor ve izlenecek yol haritası oluşturulmaktaydı. Fakat ilerleyen yıllarda bölge ülkeleri ile ABD arasında izlenecek politikalar için daha kapsamlı bir yol haritasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu yüzden de 1999 yılında İpek Yolu Stratejisi (Silk Road Strategy) adı verilen bir yasa kabul edilmekteydi.

2.2.2. İpek Yolu Strateji Belgesi (1999)

Belge, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ı kapsamaktadır. Belgedeki temel unsurlardan biri bölge devletlerinin kendi aralarındaki işbirliğini artırma ve iç faktörler arasındaki düzeni

¹⁴⁷ Amanov, a.g.e. s.143

¹⁴⁸ Stephen Blank, a.g.e. s.6.

sağlama vurgusudur. Özellikle vurgu yapılan unsurlardan biri de, Orta Asya ülkelerinin Müslüman bir nüfusa sahip olmasına rağmen, İsrail ile diplomatik ilişki içinde olmaları ve işleyen bir Pazar ekonomisi için çaba harcanması gerektiğidir.

Clinton yönetimi, 8 yıllık iktidarı boyunca genel prensip olarak kabul ettiği demokrasinin güçlendirilmesi, siyasi etkilerden ve baskıdan arındırılmış bir medya ve sivil toplum örgütlerinin desteklenmesi vurgusunu belgede yenilenmektedir¹⁴⁹ Ancak bu vurguya dönemde tamamen olmasa bile kısmen uyan tek ülke Kırgızistan durumundadır. Akayev döneminde Kırgızistan, diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile kıyaslandığı zaman demokratik sistemin kurallarını uygulamaya çok daha yakın görünmekteydi.

12. bölüm içerisinde değinilen konu başlıklarından biri de sınır güvenliğiydi. Özellikle Sovyetlerin dağılmasının ardından nükleer silahların yeteri kadar kontrol edilemeyeceği endişesi, henüz gücü ve etkisi tam olarak hesaplanamasa da İslami terör örgütlerinin militanlarının Afganistan'dan bölgeye yoğun geçişleri ve son olarak yine Afganistan üzerinden Avrupa'ya geçen uyuşturucu trafiğinin yoğunluğu nedeniyle sınır güvenliği ve kontrolü Washington yönetimi için oldukça büyük önem taşımaktaydı.

ABD, bölgenin Batı ile yakın ilişkiler içerisine girebilmesi için, bölge ülkelerinin dünya ticaret örgütüne üye olmalarına destek olacağına aynı zamanda karşılıklı sıfır gümrük tarifeleri içeren ticaret anlaşmaları yapacağını da duyurmaktaydı.¹⁵⁰ Belgede Washington ve uluslararası terörizme destek olması halinde, Washington yönetiminin bölgeye ya da söz konusu devletlere olan yaklaşımının değişeceği vurgusu bulunuyordu. Söz konusu devletler, geniş çapta insan hakları ihlallerine

¹⁴⁹ Silk Road Strategy Act of 1999, (Çevrimiçi),

<http://www.govtrack.us/congress/billtext.xpd?bill=h106-1152>, 13.02.2012.

¹⁵⁰ Silk Road Strategy Act of 1999, (Çevrimiçi), <http://www.govtrack.us/congress/billtext.xpd?bill=h106-1152>, 29.09.2011.

giriştikleri, kitle imha silahları (biyolojik, nükleer ya da kimyasal) geliştirdikleri ya da bunu yapan ölkelerle ilişki içinde oldukları durumlarda yardımlar kesilecektir.

ABD'nin bölgeye yönelik izlediği stratejilerden biri de bölge ölkelerinin kendi aralarında iş birliğini arttırmalarını da teşvik etmekteydi. Bu sayede bu ölkelerin Rusya'ya karşı bir güç olabilmeleri de amaçlanıyordu.

Bölge ölkeleri arasında enerji güvenliğini sağlamak ve ortak politikalar hazırlayabilmek amacıyla Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUUAM) 1997 yılında kurulmuştur.

2.2.3. GU(U)AM

Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü 10 Ekim 1997 tarihinde Moldova, Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna arasında yapılan anlaşma ile kurulmuştur. Örgüt, Avrupa, Kafkasya ve Asya koridoru üzerinde bölgesel ekonomiyi geliştirmek amacı taşımaktadır. Bölge güvenliğinin sağlanması, enerji alanında ortak politikalar izlenmesi ve uluslararası kurumlarla iş birliği içerisinde olunmasını örgütün amaçları arasında yer almıştır.

Toprak Bütünlüğü, sınırların korunması, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan haklarına saygı gibi başlıklarda örgüt üyesi devletlerin vurguladığı esaslardır.¹⁵¹ 1999 yılında ise Kolektif Güvenlik Anlaşmasından çekilen Özbekistan ise aynı yıl GUAM'a üye olmuş ve bu tarihten itibaren örgütün kısaltmasına Özbekistan'ın İngilizcedeki baş harfi "U" eklenmiştir.

ABD tarafından örgüt yakından takip edilmiş ve üyelerde Washington yönetimini stratejik ortak olarak benimsemişlerdir. ABD, örgüt üyelerini demokratik kurumların

¹⁵¹ Guuam Official Web Site,(Çevrimiçi), <http://www.guuam.org/general/browse.html>, 20.Eylöl 2011.

geliştirilmesi¹⁵² ve enerji alanında önemli destekler vermiştir. Kurum, ABD yönetiminden maddi destek de almıştır. 2001 yılında, 5 milyon dolar tutarında askeri yardım, 2 milyon dolar nükleer silahların yayılmasını önlemek, 1 milyon dolar da anti-terörizm faaliyetleri için ödeme de bulunulmuştur.¹⁵³ Özellikle ABD'nin GU(U)AM'a vermiş olduğu bu destek bölgede denge politikası izleyen Özbekistan için önemli bir araç olmuştur. Rusya'nın izlemiş olduğu politikaların karşısında Özbek yönetimi Batı'nın yanında yer alabilmek için GU(U)AM'a katılmıştır.

2002 yılında ise Özbekistan, örgütten ayrıldığını açıklamıştı. İlerleyen yıllarda örgüt üyesi liderleri bir araya gelmişse de bölgede başta BDT olmak üzere diğer uluslararası yapılanmaya alternatif oluşturamamış ve etkinliğini yitirmiştir. Doksanlı yıllarda ABD ile bölge ülkelerinin ilişkileri her ne kadar ekonomik ağırlıklı olsa bile ilerleyen yıllarda bölgenin Batı ittifakı ile olan ilişkisinde hızlı bir artış yaşandı. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte NATO'nun geleceği tartışma konusu olmuştu. Müttefikler arasında yapılan görüşmelerde ittifakın yeni yol haritası belirlenmekteydi. Önem verilen noktalardan biri de Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ayrılan ülkeler ile kurulacak ilişkilerdi.

1994 yılında Brüksel'de ABD başkanı Bill Clinton'ın çabalarıyla NATO ile ittifaka dâhil olmayıp, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden ülkeler arasında Barış İçin Ortaklık Programı başlatıldı. Bu programa dahil olan ülkeler uluslar arası hukuk ilkelerine uyarak, BM andlaşması, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki yükümlülüklerine uyacaklarına ve diğer devletlere karşı silahlı eyleme girmeyeceklerine söz vermektedirler.¹⁵⁴

Programın hayata geçmesinin ardından Tacikistan ve Türkmenistan dışındaki bütün Orta Asya ülkeleri programa dahil oldular. 1995 yılından itibaren de bölge ülkeleri ile

¹⁵² Amanov, a.g.e., s.373.

¹⁵³ Guuam Official Web Site(Çevrimiçi), <http://www.guuam.org/general/browse.html> 20 Eylül 2011.

¹⁵⁴ NATO, (Çevrimiçi), http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm, 16.02.2012

NATO'ya bağılı ülkeler arasında ortak tatbikatlar yapılmaya başlandı. Beyaz Saray'ın ilerleyen yıllarda bölgeye askeri olarak da ilgisinin arttığını gösteren bir başka gelişme de 1997 yılında Orta Asya'nın Avrupa Operasyonel Komutanlığı'nın sorumluluk alanından alınarak, Amerikan Merkezi Komutanlığının sorumluluğuna verilmesidir.

1996 yılında kurulan ve Orta Asya taburu olarak bilinen CENTRABAST ise Washington yönetimi ile bölge ülkeleri arasındaki askeri diyalog sürecinin daha da yoğunlaşmasını sağlamıştır.

2.2.4. CENTRABAST

Orta Asya ülkeleri arasındaki askeri iş birliğini arttırmak, barışı koruma ve insani yardım operasyonları üzerine odaklanan tatbikatlar serisidir. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında oluşturulmuş, ancak Rusya, İngiltere, Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Moğolistan'da tatbikatlara destek vermiştir.

İşbirliğinin temelleri ise Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nun Aralık 1995'de oluşturulan Savunma Bakanları Konseyi'nin askeri ve güvenlik alanında ortak çalışma yapılmasına karar alınmasıyla atılmıştır.¹⁵⁵

Askeri yapılanma iş birliği içerisinde bulunan ülkelerin ordularının güçlendirilmesi ve iletişimlerinin en yoğun seviyeye çıkartılmasını amaç edinmekteydi. CENTRABAST'ın finansmanın da ABD önemli bir rol oynamıştır.

Kazak ve Kırgız askerleri ABD'nin California eyaletinde yer alan Fort Bragg üssünde eğitim aldılar.14 Eylül 1997 yılında söz konusu askeri üstten doğrudan Özbekistan'a uçuş gerçekleşmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁵ CENTRASBAT, (Çevrimiçi), <http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>, 16.02.2012.

¹⁵⁶ "CENTRASBAT", (Çevrimiçi), <http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>, 21 Ağustos 2011.

Yapılanma ilk dönemde ABD'nin Atlantik Komutanlığı tarafından finanse edilirken, daha sonradan ABD Merkez Komutanlığı'na devredilmiştir. Ancak işbirliği içerisinde bulunan ülkelerin kendi aralarında bulunan sorunlar yapının işlerliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Kırgızistan ile Özbekistan arasında etnik sorunlar ve Kazakistan-Özbekistan ilişkileri CENTRABAST'ın etkin olmasının önündeki engeller olmuştur. ABD ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde doksanlı yılların ilk yarısında Kazakistan ön plana çıkmaktadır. Ancak doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren Özbekistan ilişkilerde artış yaşandı.

Özbekistan ile ilişkilerdeki en önemli sorun Taşkent yönetiminin sahip olduğu insan hakları konusundaki kötü sicildir. Bu yüzden Clinton yönetimi iç siyasette Özbekistan ile kurulan ilişkiler nedeniyle eleştirilerin odağı haline gelmiştir. 1998 yılında ABD ile Özbekistan arasında özellikle Taliban'a karşı Özbek askerlerini eğitmek için çalışmalar yapılmaya başlandı. Aynı zamanda istihbarat paylaşımı konusunda da işbirliğine girilmektedir. Amerikan yönetimi, Özbekistan'ı Taliban nedeniyle mağdur olarak görmektedir.¹⁵⁷ Özellikle ülke içinde pek çok radikal İslami örgütlenmenin var olması ve bunların Kerimov yönetimini de hedef alıyor olması bu kanıyı güçlendiriyordu. 2000 yılında dönemin dışişleri bakanı Madeleine Albright, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ı kapsayan bölge turuna çıktı. Her ne kadar ABD bölge ülkeleri ile ilişkilerini arttırsa bile özellikle Kerimov yönetimi insan hakları konusunda eleştirilerin odağında bulunuyordu.

“Orta Asya yönetimleri gündelik hayatla ve ekonomi ile o kadar çok iç içeler ki bu durum insan potansiyelinin ortaya çıkmasına izin vermiyor”¹⁵⁸ bu sözler ABD dışişleri bakanı Albright tarafından Özbekistan ziyareti sırasında söylenmekteydi. Ve bu ülkelerdeki özellikle internet kullanımı üzerindeki sınırlamalar eleştirilmekteydi.

¹⁵⁷ Eugene Rumer, “The US interests and the role in Central Asia after K2”, *The Washington Quarterly*, Vol.29, No.3, Summer 2006, s.141-154.

¹⁵⁸ Lucy Jonesi Albright's Trip to Central Asia Opens Competition With Russia for Influence in Oil-Rich Region, Washington Report on Middle East Affairs, 2000, s.27

Albright'a bu gezisi sırasında CIA direktörü George Tenet ve FBI direktörü Louis Freeh'de katılmıştı. FBI, 2000 yılının nisan ayında ilk bürosunu Kazakistan'da Alma Ata'da açmaktaydı.¹⁵⁹ Bu dönemde Clinton'ın dış politikasında terörizm ve terörle mücadele retoriğinin de yükselmeye başlamaktadır.

1998 yılında El Kaide örgütünün Doğu Afrika'daki ABD elçiliğine saldırması, 2 yıl sonra yine El Kaide örgütünün USS COLE uçak gemisine yapmış olduğu bombalı saldırısı sonrasında terör konusu daha ciddi şekilde ele alınmaya başlamıştır. Aslında El Kaide örgütünün bu Amerikan hedeflerine ilk saldırısı değildir, örgüt 1993 yılında New York kentinde yer alan Dünya Ticaret Merkezi kulelerine bomba yüklü araçlarla saldırmış olayda çok sayıda kişi yaralanmış, ancak binada ciddi bir hasar oluşmasına rağmen, kuleler ayakta kalmayı başarmıştı.

Bill Clinton'ın seçimlerde görevi Cumhuriyetçi Parti'nin adayı George Bush'a bırakmasıyla birlikte hem iç hem de dış politika da önemli değişimler yaşanacaktır. Başkan Bush'un göreve gelmesinin ardından yaşanacak 11 Eylül saldırıları ile ABD'nin dış politika söylemi tamamen değişecek ve bundan en fazla etkilenen ise Orta Asya coğrafyası olacaktır.

11 Eylül ve sonrasındaki olaylardan bahsetmeden önce bölgedeki en önemli aktör olan Rusya'nın durumunu analiz etmek gerekmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Moskova yönetimi zorlu bir geçiş süreci yaşamıştır. Orta Asya ülkelerinde yaşandığı gibi Rus ekonomisi kapitalist sisteme geçmiş, bu süreç yaşanırken de ülkenin en önemli kurumları kısa zamanda özelleştirilmiştir. Ancak bu süreç kendi zenginlerini yaratacak ve ülke ekonomik olarak neredeyse çökme noktasına gelecekti.

¹⁵⁹ Lena Johnson, *Vladimir Putin and Central Asia: the shaping of Russian foreign policy*, New York, 2000, s.79.

Bu bölümde hem Yeltsin döneminde yaşanan değişimleri hem de ilerleyen yıllarda Orta Asya coğrafyasını hedef alan “Yakın Çevre Doktrini” ile Rus dış politikasındaki değişimler anlatılacaktır

2.3. Rusya’ nın Durumu

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Rusya’nın sınırları Ülkenin Kafkasya’da 1800’lerin başındaki haline, Orta Asya’da 1800’lerin ortalarındaki döneme, Batı’da ise 1600’lü yıllardaki döneme geri dönmüştür.¹⁶⁰ Sovyetlerin son lideri Gorbaçov iktidarını, Yeltsin’e bırakırken aynı zamanda, siyasi ve ekonomik sistem bir anda bölünmeye başlamıştı. Yeltsin yönetimi modern Rusya devletini yaratmaya çalıştı. Liberal bir anlayışla, çok uluslu bir yapıyı, emperyal olmayan bir ulus devlet altında organize etmeye çalıştı.¹⁶¹ Bunu yaparken hiçbir şeyi olmayan insanlar, bir anda güçlü kaynaklara ve imkânlarla sahip olur hale gelmişlerdi. Bu durum özellikle varlıklı olmasa da Sovyet döneminde normal bir yaşantıya sahip olan orta sınıf arasında ciddi bir kızgınlığa neden olmaktaydı.¹⁶² Ancak, Rus halkı için Boris Yeltsin, fakirlik, dış politikada ise eski Sovyet döneminin hegemon gücünden çok gerilerde kalan Batı’nın peşinde hareket eden bir lider görüntüsü vermektedir. Televizyon ekranlarına yansıyan hali, çoğu zaman alkollü şekilde ekranlara çıkması Yeltsin’i halkın gözündeki yerini çok daha düşürmektaydı.

İç siyaset istikrar bir türlü sağlanamıyordu. Sürekli yaşanan başbakan değişimleri, ekonomik kriz ve ülkenin içinden geçtiği süreçte Rusya’nın ilk yıllarında Komünist Parti’nin hızlı bir yükselişi bile göze çarpmaya başlamıştı. Yapılan kamuoyu yoklamalarında Komünist Parti’yi tekrardan iktidara getirecek düzeye gelmişti. Zaten

¹⁶⁰ Brzezinski, a.g.e., s.129.

¹⁶¹ Ariel Cohen, “Domestic factors driving Russia’s foreign policy”, (çevrimiçi), <http://www.heritage.org/Research/Reports/2007/11/Domestic-Factors-Driving-Russias-Foreign-Policy>. 18.10.2011.

¹⁶² Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, **Amerika ve Dünya**, Çev. Manolya Aşık, 1bs., İstanbul, Profil Yayıncılık, s.202.

bunun da ispatı 1995 yılında yapılan Duma seçimlerin çoğunluğun komünistlerin eline geçmesidir.¹⁶³

Siyasi istikrarsızlık içerisindeki Rusya Federasyonu, ekonomik olarak da iyi sinyaller vermiyordu. Doksanlı yılların ilk döneminde şok terapi olarak adlandırılacak ekonomik programla yoğun bir özelleştirme sürecine giren ülkede pek çok değerli kamu kuruluşu, petrol şirketleri ve medya kuruluşları değerlerinin çok altına fiyatlara el değiştirmiş ve bu kısa süre içerisinde dünyanın zenginler listesinde üst sıralarda yer alacak süper zengin bir oligark sınıfı ortaya çıkmıştı.¹⁶⁴

1992 yılında G-7 zirvesine katılan Rusya devlet başkanı Boris Yeltsin, Batı ülkelerinin IMF ve Dünya Bankası yoluyla oluşturacakları 24 milyar dolar tutarındaki kredinin yeterli olmayacağını, Rus ekonomisinin toparlanabilmesi için yüz milyara dolara yakın yardıma ihtiyaç duyulduğunu açıklamaktaydı.¹⁶⁵ Ekonomik sorunların yanı sıra demografik olarak da Rusya zor günler yaşamaktaydı. Düşük doğum oranı ve uyuşturucu ile alkol bağımlılığındaki artış nedeniyle yaşanan ölümlerdeki yüksek oran ülke nüfusunun gerilmesine neden oluyordu. AIDS, cinsel yollarla bulaşan hastalıkların en fazla görüldüğü ülkelerden biri olan Rusya’da kadın erkek nüfusu arasında ortalama yaşam süresi farkı en fazla olan ülke durumundaydı.¹⁶⁶

Yeni Rus dış politikası ise, günümüze kadar geçen süre içerisinde üç ayrı döneme bölünebilir. İlki Atlantikçiler olarak adlandırılan ve Batı yönetimleri ile iyi ilişkiler geliştirmeyi ve piyasa ekonomisine geçiş yapılarak,¹⁶⁷ batıdan yardım alabilmeyi amaçlayan anlayıştı. 1991 ile 1995 yılları arasında dışişleri bakanlığı görevini

¹⁶³ Mackinnon a.g.e. s.29.

¹⁶⁴ Mackinnon, a.g.e., s.29.

¹⁶⁵ Andrei P. Tsygankov, **Russia’s foreign policy: Change and Continuity in National Identity**, Rowman Literman Pub.London, 2010 s.70

¹⁶⁶ Ariel Cohen, “Domestic Factors Driving Russia’s Foreign Policy”, (Çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2007/11/domestic-factors-driving-russias-foreign-policy>, 15.03.2011.

¹⁶⁷ Tsygankov, a.g.e. s.68

yürütmüş olan Andrei Kozyrev Atlantikçiler grubunun en önde gelen isimlerinden olmuştur.1996 ile 1999 yılları arasında dış politikada söz sahibi olan Yergenii Primakov ise Rus dış siyasetinde Avrasyacılık akımının güçlenmesini sağlamıştır. Günümüze kadar gelen dönemde ise dış politikada hâkim olan yapı Vladimir Putin'in siyasetidir.¹⁶⁸

Atlantikçiler grubunun Batı ile iyi ilişkiler içerisinde olunması gerektiği anlayışı ekonomiye bazen ağır darbeler bile indirebilmekteydi. Sovyetler Birliği döneminden beri üçüncü dünya ülkelerinin önemli bir silah tedarikçisi olan Moskova, doksanlı yılların ilk döneminde Batı'nın isteği üzerine aralarında Libya, Irak ve Yugoslavya'nın da olduğu çok sayıda ülkeye silah satışını durdurmaktaydı.

Ekonomik alanda meydana gelen bu çalkantılı dönem, siyaseten kendini hissettirdi ve milliyetçi söylemi daha yoğun olan Avrasyacılar adı verilen gruplar yönetim üzerinde daha fazla kendilerini hissettirmeye başladılar.

Batı yanlısı politikacıların karşısında Avrasyacılar, Rusya'nın ne Avrupalı ne de Doğulu olduğu görüşünü savunuyorlar, kendilerine özgü bir Avrasyalı kimliği yaratmaktaydılar. Bu kimlik içerisindeki milliyetçilik dozajı oldukça yüksek düzeydeydi. Dönemin Rus Dışişleri Bakanı Kozyrev, 1992 yılı itibariyle, Rusya'nın izlemiş olduğu politikaların değiştiğini ve özellikle eski Sovyet toprakları üzerinde Moskova'nın sorumluluğu olduğu vurgulanmaya başladı.¹⁶⁹

Bu politika değişiminin hemen ardından yeni bir Rus dış politikası ortaya konulmaktaydı. "Yakın Çevre Doktrini" adı verilen bu yaklaşım¹⁷⁰, Rusya'yı eski Sovyet Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler içine girmesini ve özellikle de Kafkasya ile Orta Asya'yı Moskova'nın arka bahçesi olarak gören politikayı içermekteydi.

¹⁶⁸ Stephen K. Wegren, **Russia's Policy Challenges**, Sharpe, 2003, s.78.

¹⁶⁹ Amanov, a.g.e. s.307.

¹⁷⁰ Christian Ganske, **Moving back into the orbit? Russia's influence in Central Asia**, GRIN, 2005, s.5

Rusya'nın arka bahçesi olarak adlandırılan bölgede başta ABD ve Türkiye olmak üzere Çin ve İran gibi güçlerin daha fazla etkin olmaya başlaması, Moskova yönetimini harekete geçirdi. Bölgedeki enerji koridorunu kendi kontrolünde tutmak isteyen Rusya için bir başka sorun da Taliban ile birlikte artan aşırı İslamcılık hareketleriydi.

Aynı zamanda Orta Asya'da 10 milyondan fazla Rus vatandaşının yaşıyor olması da Moskova yönetiminin bölgeye tekrar ilgi duymasının altında yatan gerekçelerden biri olmuştur.¹⁷¹ Yakın Çevre Doktrinin de Rusya'nın yoğun olarak referans verdiği kurum ise Bağımsız Devletler Topluluğu olmuştur.

2.3.1. Bağımsız Devletler Topluluğu

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, 21 Aralık 1991 tarihinde Baltık Cumhuriyetleri ve daimi tarafsızlığını ilan etmiş olan Türkmenistan'ın dışındaki bütün Sovyet Eski Cumhuriyetlerinin katılımıyla kurulmuştur. BDT'nin hedefi, üye ülkelerdeki geçiş sürecinin toplumsal çalkantılara meydan vermeden sürdürülmesi ve yerel çatışma unsurlarının barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması olarak açıklanmıştı.¹⁷²

Moskova yönetimi ise, BDT'nin kuruluşundan itibaren, BDT'yi Avrupa Topluluğu ve 1994 yılındaki Maastricht anlaşması ile oluşacak Avrupa Birliği benzeri bir hale getirmeye çalışmıştı. Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri arasında kendi konumunu eşitler arasında birinci olarak algılamaktaydı. Bu yönde atılmış ilk adım, 1993 Eylül'ünde Ekonomik Birlik Kurulması Yönündeki anlaşmaydı. Bu anlaşma ile BDT ülkeleri, Çok yönlü iş birliği, Gümrük Birliği, Ortak Piyasa ve ilerleyen dönemde de Ortak Para Birimi hedefi üzerinde anlaşıyorlardı. Ancak Rusya parlamentosunun alt kanadı olan Duma, anlaşmayı Rusya'nın gaz ve petrol ürünlerini

¹⁷¹ Ganske, a.g.e. s.5

¹⁷² A.e. s.368.

tek taraflı olarak dışarıda bırakma isteğini karşılamadığı gerekçesiyle reddetmekteydi.¹⁷³

Rusya'nın ekonomik entegrasyon konusundaki çabaları ilerleyen dönemde devam etti. Özellikle Belarus ile 1995 yılında imzalanan iki ülke arasında gümrük birliği kurulmasını öngören anlaşma ile Egemen Cumhuriyetler Topluluğu olarak adlandırılan ve kısaltması SSR olan bir birleşim sağlanmaktaydı.¹⁷⁴ SSR, Sovyetler Birliği'nin kısaltması olan SSSR'a da oldukça benzemesi ile dikkat çekmekteydi. 1995 yılında Kazakistan, 1996'da Kırgızistan ve 1999 tarihinde ise Tacikistan, Rusya ile Belarus ile imzalanan gümrük birliği anlaşmasına taraf oldular. Tacikistan'ın bu anlaşmaya katılmasıyla birlikte Avrasya Ekonomik Topluluğu meydana gelmekteydi. Ukrayna, Ermenistan, Moldova ise topluluğa gözlemci üye sıfatıyla katılmaktaydılar. Avrasya Ekonomik Topluluğu, 1994 yılında Kazakistan ve Özbekistan arasında Rublenin ardından milli para kullanımının başlanmasıyla birlikte ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla kurulan "Orta Asya Ekonomik Topluluğu" ile birleşmiştir. 2006 yılında da Özbekistan ekonomik birliğe üye olmuştur.

2.3.2. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

Moskova yeni dönemde sadece ekonomik alanda değil, aynı zamanda askeri alanda da bölgedeki gücünü koruduğunu göstermek istemiştir. 15 Nisan 1992 tarihinde Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması ile Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Belarus, Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan, güvenlik, silahsızlanma, silahların kontrolü ve iç

¹⁷³ Oleksandr Sushko, The Dark Side of Integration: Ambitions of Domination in Russia's Backyard *The Washington Quarterly*, Vol.27, No. 2, Spring 2004, s. 119-131.

¹⁷⁴ Brzezinski, a.g.e., s.155.

güvenliğin BDT çerçevesinde askeri gözlemciler ve ortak barış gücü oluşturulması konusunda anlaşma sağlıyordu.¹⁷⁵

Bu anlaşma ile Rusya'nın askeri alanda bölgede önemli bir mevziide kazandığı söylenebilir. Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı, BDT'nin dış güvenlik boyutunu meydana getirmekteydi. Anlaşmanın Orta Asya devletleri arasındaki önemli destekçilerinden biri de Kazakistan'dı. Sınır kontrolleri, Rusya ile silah ticareti ve askeri personelin eğitimi konusunda Kazak yönetimi Rusya ile anlaşma sayesinde çok daha yakın ilişkiye girebilmekteydi.

Kolektif Güvenlik anlaşması ile bir üye devletin toprak bütünlüğüne yönelik bir durum söz konusu olduğunda üye ülkeler acil olarak görüşecek, üye devlete bir saldırı gerçekleştiği zamansa askeri yardım dâhil bütün seçenekler gündeme gelebilecekti.

Özellikle anlaşmanın söz konusu 4.maddesi, NATO'nun "üye ülkelerden herhangi birine saldırı yapılması durumunda saldırı tüm üye ülkelere karşı yapılmıştır" ifadelerinin yer aldığı 5.maddeye oldukça benzemektedir. 2000 yılında Kırgızistan'da yapılan zirvede kolektif güvenlik güçlerinin kurulmasına karar verilmişti. 18 Eylül 2003 yılında, yapılanma Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı adı altında uluslararası bir teşkilata dönüştürülmüştür¹⁷⁶.

Rusya Dışişleri Bakanı anlaşmanın imzalanmasının ertesinde örgütü NATO'nun Orta Asya'daki ilerideki partneri olarak tanımlamaktaydı. Zaten örgütün kuruluş

¹⁷⁵ Global Security, (Çevrimiçi), <http://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm>, 16.02.2012

¹⁷⁶ Anar Somuncuoğlu, **Rusya-Orta Asya ilişkilerinde Kolektif Güvenlik**, (çevrimiçi), http://www.21yyte.org/tr/yazi6053-Rusya_Orta_Asya_Iliskilerinde_Kolektif_Guvenlik.html, 16.08.2011

amaçlarından biri de Barış İçin Ortaklık Projesi ile NATO'ya yaklaşan bölge ülkelerinin tekrar Moskova eksenine çekebilmektir.¹⁷⁷

Üye ülkeler 2002 yılının Mayıs ayında, komuta merkezi Moskova'da olan Rus, Kazak, Tacik ve Kırgız askerlerden oluşan 5000 bin kişilik acil müdahale gücünün oluşturulmasına karar verdiler. Plan çerçevesinde ortak hava savunma sistemi oluşturulması ile Ortak dış ve güvenlik politikasının benimsenmesi de hedeflenmekteydi. Bu politika ile Rusya Kırgızistan'daki Kant üssünü kullanmaya başlamış, Tacikistan'daki 201. motorize birliklerini kalıcı hale getirecekti. Rusya, örgütü teşkilat dışında kalan eski Sovyet ülkelere karşı bir koz olarak da kullanmıştır.

14 Haziran 2006 tarihinde örgütün genel sekreteri Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan anlaşmazlığa yorum yaparken, Bakü'nün Erivan'a saldırması durumunda, örgütün harekete geçebileceği mesajını vermektedir.¹⁷⁸

2008 yılında Gürcistan ile Rusya arasında çıkan savaşın ardından Devlet başkanı Medvedev, Kolektif güvenlik örgütü anlaşmasının daha sıkı uygulanmasını ve üye ülkeler arasındaki iş birliğinin artırılmasını talep etti. Bu istek çerçevesinde 2009 yılının eylül ayında Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı hava ve füze savunma sistemi daha sağlam bir yapıya dönüştürüldü, birliklere 98.hava indirme birliği de dâhil edildi. Üye ülkelerden ekstra taburların alınması ile acil müdahale gücünde görev yapacak asker sayısı 15 bine kadar yükselecekti.¹⁷⁹

Doksanlı yılların sonunda Rusya'nın eski gücünü kazanmaya başlaması ve Orta Asya ülkeleri üzerinde baskı politikaları nedeniyle 1999 yılında Kolektif Güvenlik

¹⁷⁷ Stephen Blank, *US. Interest in Central Asia and the challenges to them*, Strategic Studies Institute, 2007, s.8

¹⁷⁸ Global Security,(Çevrimiçi), <http://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm>, 28.08.2011

¹⁷⁹ Ariel Cohen, "A Realistic Policy Agenda for the Obama Administration", (çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2009/03/russia-and-eurasia-a-realistic-policy-agenda-for-the-obama-administration>, 5 .05. 2010.

Anlaşması içerisinde önemli bir kırılma yaşanmıştır. Her beş yılda bir yenilenmesi gereken anlaşma, 1999 yılında Özbekistan, Gürcistan ve Azerbaycan tarafından yenilenmedi. Ve bu ülkeler anlaşmadan çekildiklerini duyurdular. Moskova yönetimine göre, bölgedeki esas tehlike, yerel çatışmalardan kaynaklanabilecekti. 11 Eylül sonrasında ABD'nin bölgeye askeri olarak yerleşmesiyle birlikte Rusya Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütünü daha aktif olarak kullanmayı amaçlamaktaydı. Ancak, Rusya'nın Sovyetler Birliği'ni tekrardan canlandırmak için attığı bu adımlar BDT üyeleri arasında da tepkiye neden olmaktaydı. Başta Özbekistan ve Ukrayna olmak üzere çok sayıda ülke Moskova'nın bu yeni yaklaşımına tepki koymaktaydı. BDT'nin ulus üstü bir yapılanmaya doğru gitmesinden rahatsızlık duymaktaydılar. Bölge ülkeleri için BDT üye ülkeler arasında iş birliğini sağlayan bir kurum olarak yaşamaya devam etmeliydi.

Rusya'nın hem iç hem de dış politikadaki önemli değişimlerinden biri de hiç şüphesiz devlet başkanlığı görevine Vlademir Putin'in seçilmesi idi. Vlademir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya bir kez daha uluslar arası siyasete önemli bir oyuncu olarak geri dönmekteydi.

Putin, Soğuk Savaş döneminde KGB memuru olarak başladığı mesleki hayatında Petersburg belediye başkanının yardımcılığı görevini üstlenmiş, 1997 yılında ise Federal Güvenlik Servisi'nin başına getirilmiştir. Aynı zamanda da Rusya Güvenlik Konseyinde Sekreterlik görevini üstlendi.¹⁸⁰ Putin, Rusya'yı Sovyetler dönemindeki eski güçlü dönemlerine döndürmek istemekteydi. Konuşmalarında kullandığı retorikte buna uygundu. 20. yüzyılın en büyük olayının Sovyetlerin dağılması olarak gördüğünü¹⁸¹ açıklayan yeni devlet başkanı Rusya'nın eski günlerine dönmesini özleyen Rus halkı için büyük bir umut olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁸⁰ The Wikipedia, (Çevrimiçi), http://tr.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Putin, 15.10.2011.

¹⁸¹ Richard Weitz, "Averting a New Great Game in Central Asia", *The Washington Quarterly*, Vol.29, No. 3, s.155-167.

Putin döneminde atılan ilk adımlardan biri Çeçenistan bölgesinde yer alan çatışmaların üstüne gitmek olmuştur. Başbakanlığı döneminde Moskova’da yaşanan bombalı apartman saldırısında olayın sorumluluğunu Çeçen teröristlerin yaptığını ilan edip, Çeçenistan üzerine ikinci kez büyük bir saldırı başlattı. Yeni lider söylemde Rusya’nın güçlü bir devlet olduğunu vurgularken, yönetim anlayışında ve kullandığı dilde de önemli değişimler yaşanmaktaydı. Milliyetçi vurgular daha sık kullanılmaya başlanırken, Rusya’nın içinde farklı kimlikler olduğunu savunan ve tüm farklı kimlikler için “Rossiyane” yani Rus vatandaşlığı tanımlaması yerine idari kadrolar tarafından etnik Rus anlamında kullanılan “Russkie” ifadesi tercih edilmeye başlandı.¹⁸²

Muhallifler üzerindeki baskılar ise giderek artmaktaydı. Pek çok oligark hakkında soruşturmalar açılıyor, tutuklamalar yaşanmaya başlamıştı. Sistem, Yeltsin dönemindeki zenginleri adeta tercih yapmaya zorlamaktaydı. Oligarkların bazıları yurtdışına kaçarlarken, bazıları ise tutuklandılar. Dış politika anlayışında da iç politikaya paralel değişimler yaşanmaktaydı. Putin Orta Asya ülkelerini hedef alan bir yaklaşım benimsedi.

Gerçekçi bir dış politika perspektifi koyan yeni devlet başkanı Orta Asya ülkelerine yönelik olarak askeri temelli olmaktan çok ekonomik araçları baskı unsuru olarak kullanmayı tercih edecekti.¹⁸³ Bölge ülkelerinin de Rusya’ya karşı denge politikası izlemelerinin nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Rusya’nın coğrafi olarak bölgenin hemen yanı başında olması
- 2- Bölge ülkelerinin nüfus yapıları dikkate alındığı zaman Rus nüfusun yoğunluğu, (Özellikle bu durum Kazakistan için ağırlığını daha fazla hissettirmektedir.)

¹⁸² Cohen , “**Domestic Factors Driving Russia’s Foreign Policy**” s.9.

¹⁸³ Erhan, **a.g.m.**, s.62.

- 3- Rus firmalarının önemli bir kısmının Orta Asya ülkelerindeki ulaşım, enerji ve elektrik alt yapılarını ellerinde bulunduruyor olması Rusya'yı bölge ülkelerinde güçlü konumunun devam etmesini sağlamıştır.

Kırgızistan devlet başkanı Akayev'in de 2005 yılında Rusya için "Tanrı bize Rusya'yı en büyük stratejik ortak olarak vermiştir ifadesini kullanmakta ve Moskova'nın her zaman bölge ülkeleri için önemli bir müttefik olduğunu göstermekteydi.¹⁸⁴

Yeltsin döneminden farklı olarak Rusya, azalan nüfus dikkate alınarak bölge ülkelerindeki demografik gücü koruyabilmek için Rusya'ya doğru gelişen ters göçü engellemeye ve bu ülkeler de yaşayan etnik Rusların bulundukları ülkede kalmaları istenmiştir. Ancak Putin'in iktidarıyla birlikte bölgedeki büyük güçlerden biri olan Çin'le de ilişkilerle ilerleme sağlanmış, iki ülkenin önderliğini çektiği bir blok ile Amerika'nın tek kutuplu dünya düzeni anlayışına karşı denge sağlamak için Şanghay İş Birliği Örgütü'nün çalışmalarına hız verilmiştir. Rus dış siyasetinin önemli adımlarından biri de Çin ile birlikte Şanghay İş Birliği Örgütü'nü kurmak olmuştur. Washington yönetimini ve özellikle de çevreleri en fazla rahatsız eden girişim olarak bilinen örgüt, bölgede ABD'ye karşı güç arayışının merkezi durumundadır.

2.3.3. Çin' in Durumu

Putin dönemiyle birlikte Rusya-Çin arasındaki ilişkilerde giderek yoğunluk kazanmıştır. Aslında 90'lardan itibaren Pekin yönetiminin izlemiş olduğu ekonomik ve siyasal politikalar nedeniyle devlet ve toplum önemli değişimlerden geçmiştir.

¹⁸⁴Richard Weitz, "Averting a New Great Game in Central Asia", *The Washington Quarterly*, Vol.29, No.3, Summer 2006, s.155-167.

Sovyetlerin dağılması dönemine denk gelen süre de Çin'in hızla büyüyen ekonomisi ve artan silah talebi karşısında Rusya, Yeltsin ve Putin dönemlerinde Pekin yönetiminin en büyük silah tedarikçisi haline geldi¹⁸⁵

Rusya ile Çin yönetimleri dış politika hedefleri konusunda paralel görüşlere sahiptiler. Özellikle Washington yönetiminin doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren bölgeye yönelik politikaları ile iki büyük güç ortak bir ekseninde bir araya gelmeye başladılar. Pekin yönetiminin dış politikasını üç ana etmen belirlemekteydi. Bunlar;

- 1- Ayrılcılık
- 2- Terörizm
- 3- Aşırılık

Çin' in en duyarlı olduğu konu ayrılcılık hareketleridir. Çin'in batısında kalan Sincan Uygur Özerk Bölgesi konusundaki hassasiyet, politikalarda şekillendirici unsur olmaktadır. Hemen yanı başında bağımsızlığını kazanan ülkelerin olması ve bunların Uygur toplumuna örnek teşkil edeceği görüşü Pekin yönetimini endişelendirmekteydi.

Çin, doksanlı yılların ilk yıllarında yeni bir güvenlik ve dış politika ilkeleri ortaya koymaktaydı. Söz konusu politika, ortak çıkar, eşitlik ve iş birliğine dayanmaktaydı.¹⁸⁶Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan Pekin yönetiminin özel olarak ilişki kurduğu ülkeler olurken¹⁸⁷, Özbekistan'la sınırdaşlığı olmamasına rağmen, Sincan bölgesine etkisi nedeniyle bu ülkeyi de yakından takip ediyordu. Kazakistan topraklarında 200 bin, Kırgızistan'da ise 35 bin Uygur azınlık yaşaması

¹⁸⁵ Ariel Cohen, **Sino-Russian Military Maneuvers: A Threat to U.S. Interests in Eurasia** (Çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2005/09/sino-russian-military-maneuvers-a-threat-to-us-interests-in-eurasia>, 18.10.2011.

¹⁸⁶ Kerry Dumbaugh, **China's Foreign Policy: What Does it mean for US Global interest**, CRS Report for Congress (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RL34588>, 03.03.2012.

¹⁸⁷ Erhan, **a.g.m.**, s.76.

Çin'in endişelerinin altında yatan temel sebeptir.¹⁸⁸ Orta Asya ülkeleri ile Taraflar arasında 1991 yılında başlayan sınır sorunlarının çözümü için yapılan görüşmeler 1996 yılında imzalanan Şanghay ve 1997 yılında imzalanan Moskova anlaşmaları ile önemli ölçüde çözümlenmekteydi. Bu anlaşmalar Küresel Hegemonyacı eğilimleri açıkça kınayan bir özelliğe sahipti. Her iki tarafta hem tek bir güç tarafından belirlenen uluslararası sisteme olan muhalefetlerini tekrarlıyorlar hem de mevcut ittifakların güçlendirilmesi gerektiği vurgulanıyordu.¹⁸⁹

Moskova anlaşması ile aynı zamanda eski Çin-Sovyet sınırı boyunca oluşturulacak 100 km'lik alan içerisindeki askeri kuvvetlerinin ve konvansiyonel silahların miktarı azaltılırken, bölge ülkeleri Doğu Türkistan'daki Uygurlar'a destek olmayacakları konusunda güvence vermekteydiler.¹⁹⁰

Dünyanın ekonomik olarak en hızlı büyüyen ülkesi Çin, bölge ülkeleriyle sadece siyasi değil, ekonomik olarak da yoğun bir ilişki içinde bulunmaktaydı. Başta alt yapı, taşımacılık, enerji gibi alanlarda önemli yatırımlar yapılmaktaydı. Ulaşım alanındaki en önemli projelerden biri Trans-Avrasya Tren hattı projesidir. Çin'in uluslararası siyaset sahnesinde daha fazla kendini hissettirmesi ve ABD'ye karşı Asya kıtasında Rusya ile birlikte "anti-hegemonyacı" bir anlayış içerisinde hareket etmesinin temelleri ilk olarak Şanghay Beşlisi olarak anılan daha sonra Şanghay İş Birliği Örgütü adını alan yapının ortaya çıkmasıyla başlamıştır.

2.3.4. Şanghay İş Birliği Örgütü

Şanghay İş Birliği Örgütü'nün temelleri 1996 yılında atılmıştır. Rusya, Çin, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan'ın yer aldığı Şanghay beşlisinde, 1997 yılında

¹⁸⁸ Selçuk Çolakoğlu, "Çin'in Orta Asya Politikası", *Orta Asya& Kafkasya Güç Politikası*, Der. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları, 2008, s.162.

¹⁸⁹ Brezezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, s.164.

¹⁹⁰ A.e. s.163.

Moskova’da yapılan zirvede “Sınır bölgelerinde karşılıklı askeri kuvvetleri azaltmaya ilişkin anlaşma” taraflar arasında imzalanmaktaydı.¹⁹¹

1998 yılında Kazakistan’da gerçekleşen zirvenin sonuç bildirgesinde de, bölge ülkelerinin en temel iki sorunu olan radikal dini faaliyetler ve ayrılıkçılara karşı birlikte hareket edilmesi için işbirliği içinde olunacağı mesajı verilmekteydi. İlk olarak Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan birlik gözlemci statüsünde bulunan Özbekistan’ın üye olmasının ardından uluslararası bir örgüt haline dönüşmüştü.

Kuruluş ilkeleri bakıldığı zaman, üç ana etken ortaya çıkmaktadır. Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırılıktır.¹⁹² 2001 yılında Şanghay Beşlisi’nin İş Birliği Örgütü’ne dönüştürüldükten sonra imzalanan ilk belge de söz konusu 3 başlık, mücadele için karar alındı. 2004 yılında yapılan zirve ile gözlemci üye statüsü kabul edilmiştir. Moğolistan, Pakistan, Hindistan ve İran birliğe gözlemci üye olarak kabul edilmişlerdir. 2004 yılına gelindiği zaman İran, Pakistan, Moğolistan ve Pakistan’ın gözlemci üye olmasıyla birlikte dünyada etki alanı en güçlü yapılanmalardan biri haline gelmiştir. 37 milyon kilometre karelik bir alan ile 2,7 milyar civarında bir nüfus birliğin içerisinde yer almaktadır.¹⁹³

Çin’ in Orta Asya’da etkinliğini arttırmak ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlar’a örnek oluşturmaması ve ayrıca Rusya ile iş birliği içerisinde olmak için Şanghay İş Birliği Örgütü çok önemli bir araç olma özelliği taşımaktaydı.

Rusya, Vlademir Putin öncesi dönemde Orta Asya bölgesinde kaybetmiş olduğu nüfuz alanını Şanghay iş birliği örgütü ile daha da pekiştirmeye çalışmaktadır. Çin de, bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için örgütün kurulmasını teşvik etmiştir.

¹⁹¹ Global Security(Çevrimiçi), <http://www.globalsecurity.org/military/world/int/sco.htm>, 18.02.2012

¹⁹² Erhan, a.y. , s.93.

¹⁹³ Gökçen Oğan, “Üye Devletlerin Perspektifinden Şanghay İş Birliği Örgütü” , **Stratejik Analiz**, Kasım 2007, s.57-64

Pekin yönetimi için büyüyen ekonomisi göz önüne alındığı zaman Şanghay İ.Ö. üyeleri önemli bir pazar olarak da kabul edilmektedir. 2001 yılı ise hem örgütün geleceği hem de Rusya-Çin ilişkilerinde önemli bir tarihtir. Bu tarihte imzalanan “Dostluk ve İşbirliği Konusunda İyi Komşuluk” anlaşması ile soğuk savaşın başlangıcından beri Rusya ile Çin arasında ilk defa dostluk anlaşması imzalanmıştır.¹⁹⁴

2005 yılında Kuzey Kore sınırının 30 kilometre uzağında yapılan yaklaşık 10 bin askerin katıldığı Çin-Rusya askeri tatbikatı ile Ş.İ.Ö’nün askeri olarak da ABD’ye meydan okuyan bir yapısı olduğu gözlemlenmekteydi.¹⁹⁵ Askeri tatbikatlar ve üye ülkeler arasında askeri iş birliğini geliştirici anlaşmalar, 1996 yılından itibaren başlayan yakınlaşmanın en önemli adımlarından biri olmuştur.

Amerikan yönetiminde Cumhuriyetçiler ise bu yakınlaşmayı, bölgedeki Amerikan çıkarlarına ve Orta Asya’daki varlığına karşı atılmış bir adım olarak yorumlamışlardır. Cumhuriyetçilerin önde gelen isimlerinden Ariel Cohen, tatbikatın ardından Beyaz Saray yönetimine oluşan Rus-Çin bloğuna karşı aralarında Orta Asya, Japonya ve Hindistan’ın da bulunduğu Asya’nın diğer güçleriyle daha yoğun bir ilişki içerisinde olunmasını isteyecekti.¹⁹⁶ Eugene Rumer ise Birleşik Devletler’in Örgüte gözlemci üye sıfatıyla katılması gerektiğini 2006 Kasımında yayınladığı “Çin, Rusya ve Orta Asya’da güç dengesi” isimli makalesinde dile getirmekteydi. Ancak yazar örgütü ve etkilerinin ABD’de çok da fazla anlaşılamadığı eleştirilerinde de bulunmaktaydı.¹⁹⁷ Çin’in izlemiş olduğu dış politika 2008 tarihli Kongreye sunulan raporda da sorgulanmaktadır. Raporun başında Çin’in büyüyen ekonomisi

¹⁹⁴ Amanov, a.g.e., s.390.

¹⁹⁵ Ariel Cohen, John Tkacik, “Sino-Russian Military Maneuvers: A Threat to U.S. Interests in Eurasia”, (Çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2005/09/sino-russian-military-maneuvers-a-threat-to-us-interests-in-eurasia>, 18.02.2012.

¹⁹⁶ Ariel Cohen, John Tkacik, “Sino-Russian Military Maneuvers: A Threat to U.S. Interests in Eurasia”, (Çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2005/09/sino-russian-military-maneuvers-a-threat-to-us-interests-in-eurasia>, 18.12.2012.

¹⁹⁷ Eugene Rumer, *China, Russia and the balance of power in Central asia*, Strategic Forum, Institute for National Strategic Studies National Defense University, 2006, s.8

ile ilerleyen yıllarda ABD'nin çıkarlarına tehdit oluşturabileceği belirtilmektedir.¹⁹⁸ Özellikle Washington yönetimi Şanghay İş Birliği Örgütü'ne yönelik dikkatleri İki binli yılların ikinci yarısında artacaktı. Bu dönemde Kırgızistan ve Özbekistan'da yaşanan halk ayaklanmaları ile yönetimler Rusya-Çin eksenine girecek ve örgüt ilk kez ABD askeri çıkarlarına meydan okumaya başlayacaktı.

Son olarak ikinci bölümü özetlemek gerekirse, Hem ABD açısından hem de Asya'daki diğer güçler bakımından bugün karşı karşıya olduğumuz bölge politikalarının ilk olarak şekillenmeye başladığı dönemler analiz edilmiştir. Doksanlı yılların ilk döneminde ABD, tek süper güç olarak uluslararası sistemi yönlendirmeye başlarken, Rusya ve Orta Asya politikalarında belirleyici olan Moskova'nın atmış olduğu adımlar olmuştur.

Rusya'nın tekrar Orta Asya ile ilgilenmesi ve bölge ülkelerinin de bu Moskova'nın yeniden kurmak için çalıştığı hegemonyaya karşı Batı ile ilişkilerini arttırması sonucu Washington'un da bölgeye olan ilgisi hem ekonomik hem de siyasi olarak artmıştır. İktidara geldiği ilk dönemden beri demokrasi ve insan hakları söylemini kullanan, buna karşılık askeri güç kullanma seçeneğini belirli koşullara bağlayan Clinton yönetimi, George Bush'un bölgeye askeri olarak atacağı adımlarında temellerini yaratmıştır. Siyasi ve ekonomik olarak üst düzeye çıkartılan ilişkilerde amaç Birleşik Devletler'in bölgedeki çıkarını maksimize etmektir.

Bölgenin en önemli aktörü olan Rusya ise, önce çökmüş halinde bulunan ekonomisini toparlamış, ardından yönetime gelen ve dünyaca ünlü Amerikan dergisi the Time'ın "Yeni Çar" olarak tanımladığı¹⁹⁹ Vlademir Putin iktidarı ile hem iç hem de dış politikada güçlenmekteydi. Çin'in de artan gücüyle birlikte bölgede ABD'nin varlığına karşı önemli bir eksen olarak Çin-Rusya eksenini ortaya çıkarmıştır.

¹⁹⁸ Kerry Dumbaugh, **China's Foreign Policy:What Does It Mean for U.S. Global Interests?**, Congressional Research Service, Washington, s.3

¹⁹⁹ TheTime,

(Çevrimiçi),http://www.time.com/time/specials/2007/article/0,28804,1690753_1690757_1690766,00.html, 18.02.2012.

Üçüncü bölüm de ise 11 Eylül olayları sonrasında ABD'nin bölgeye askeri olarak artan ilgisini, sahip olduğu askeri üsleri ve bölge ülkeleriyle olan ilişkileri analiz edilecektir. Aynı zamanda zirveye çıkan Washington-Orta Asya ilişkilerinin İki binli yılların ikinci yarısından itibaren nasıl düşüşe geçtiği ve renkli devrimler olarak adlandırılan halk ayaklanmalarının Washington politikaları üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 11 EYLÜL VE SONRASI GELİŞMELER

Çalışmanın üçüncü bölümü 2001 yılında göreve başlayan ABD'nin 43. başkanı George Bush'un dış politika anlayışını ve 11 Eylül 2001 tarihinde Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezini hedef alan saldırılar sonrasında bu politikada meydana gelen değişimleri analiz edecektir.

Bill Clinton'ın iktidara gelmesi ile yaşanan değişimin ilk günlerinden itibaren ABD siyasetinde Orta Asya ve bölge ülkelerinin ağırlığı giderek artmaktaydı. Bush döneminde ise bölge ve bölge ülkeleri ilişkilerin zirve yaptığı bir dönemdir.

Üçüncü bölümde öncelikli olarak, George Bush'un 11 Eylül saldırıları öncesindeki ve sonrasındaki dış politika anlayışına değinilecek ve yeni başkanın 20 Eylül 2001 tarihinde yaptığı konuşmada özel olarak vurgulanan İslami terör ve bölgedeki terör faaliyetlerinden bahsedilecektir.

Orta Asya ülkeleri ile gelişen ilişkiler, Amerikan ordusunun bölgeye yerleşmesi ve bölge ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve askeri olarak başlatılan yeni süreçte bu bölümde ele alınacak diğer başlıklardır.

Bölümün sonunda ise Ukrayna ile başlayan ve renkli devrimler olarak adlandırılan halk ayaklanmaları sonrasında ABD-Orta Asya ilişkilerinde yaşanan gerileme ve bölge ülkelerinin yeniden Moskova-Pekin eksenine doğru kayışları ve bunun uluslararası siyasetteki etkileri yer alacaktır.

3.1. 11 Eylül Öncesi Bush Yönetiminin Dış Politikası

George Bush, önceki başkan Bill Clinton'dan farklı olarak dış politikayı söylemlerinde fazla kullanmamaktaydı. Seçim kampanyaları sırasında da Bush, dış politikadan mümkün olduğunca az bahsetmekteydi. Bush'un başkanlık öncesindeki hayatı incelendiği zamanda yeni başkanın ABD sınırları ile fazla ilgilenmeyi sevmeyen biri olduğu anlaşılmaktadır. Seçimleri kazanmadan önceki dönemde sadece beş kez yurt dışına çıkmış ve buralarda temaslar da bulunmuştur. İlk yurt dışı gezisini Meksika'ya yapmış, ardından 1975 yılında Çin'i ziyaret etmiştir. 1990 yılında Gambiya'ya giden Bush, 1998 yılında da Ortadoğu'ya temaslarda bulunmak üzere gitmiştir.²⁰⁰

Başkanlık kampanyası sırasında söylemiş olduğu, “Kimsenin bana bir şey söylemeye ihtiyacı yok ama benim Kosova'nın nerede olduğunu söyleyecek birine ihtiyacım” var sözleri yeni başkanın dış politikadaki bilgi eksikliğini ortaya koymaktaydı.²⁰¹

Demokratlardan farklı olarak Cumhuriyetçiler, uluslararası alanda yapılacak iş birliklerine fazla güvenmemekte ve bu tip iş birliklerinin ABD'nin ulusal çıkarlarına zarar verdiğini inanmaktaydılar. George Bush seçim kampanyası sırasında Demokrat Başkan Bill Clinton'un Balkanlar'a asker yollamasını eleştirmekte ve Washington yönetiminin görevinin ulus inşa etmek olmadığını dile getirmekteydi.²⁰²

Bill Clinton, ordunun daha küçük ve hareket kabiliyetinin yüksek olmasını istemekte ve bu yönde adım atılmasını istemişti. Başkan Bush ise, askeri gücün çoğu zaman sorunların çözümünde anahtar rol oynadığı görüşünü pek çok defa dile getirmekteydi.

²⁰⁰ James M. Lindsay, **The Bush Revolution: The Remarking of America's Foreign Policy**, The Brooking Institute, 2003, s.3

²⁰¹ Lindsay, **a.g.e.** s.3

²⁰² Joyce Kaufman, **Concise History Of United States Foreign Policy** ,Maryland, Rowman Litlefield Publishers 2006,s.140.

Bush'un hedefi Amerikan değerlerini korumak aynı zamanda ulusal güvenliği st düzeye ıkartabilmektir. Cumhuriyetçiler Bill Clinton döneminde ABD'nin dış politikada vizyonunu yitirdiği, sadece gelişen durumlar karşısında tepki gösteren bir politik anlayış benimsediğini iddia ediyorlardı. George Bush, kampanyası sırasında pek çok kez ekibine güvendiğini ve onların tavsiyelerine önem verdiğini aklamaktaydı. Seçim çalışmalarının ilk gününden beri başkanın yanında olan kabine yeleri aslında Cumhuriyetçi Parti'nin önde gelen ve Bush'un babası döneminde de ülke yönetiminde yer almış isimlerdi.

Savunma Bakanlığı görevine Donald Rumsfeld getirilmişti. Rumsfeld, Bill Clinton'ın ülkeyi yönettiği 8 yıl boyunca bir saldırıya ya da meydan okumaya maruz kaldığı zaman yönetimin "otomatikman geri çekilme"²⁰³ politikası uyguladığını düşünmekteydi. Rumsfeld ABD'nin dışarıdan gelecek saldırılara karşı savunmasız olduğunu inanmaktaydı. Afganistan ve Irak'ın işgalinin baş mimarlarından olan Rumsfeld aynı zamanda Washington'ın ABM anlaşmasından çekilmesi gerektiği görüşünü savunmaktaydı.

Başkan Yardımcısı görevini ise Richard Chaney stlendi. Chaney, Baba Bush döneminde savunma bakanlığı görevini yapmıştı. Yeni başkan yardımcısı 1993 yılında İviz kulelere yapılan ilk saldırıdan itibaren Amerikan hedeflerine yönelik gerçekleşen bütün eylemlerin karşılıksız kaldığına inanıyordu. Başkan yardımcısı Chaney, kanıtlama standardının düşürülmesi gerektiğini, ABD'nin kendisini savunması için namlusu tüten silahlar türünden rtlemez kanıtlar aramasına gerek olmadığını ve saldırı durumunda olmaya ihtiyaç duyulduğunu savunmaktaydı.²⁰⁴

Dışışleri bakanı Colin Powell ise Bill Clinton döneminde kuvvet komutanları şefliği görevini üstlenmiş ve hükümet içerisinde daha Neo-Conlara karşı daha dengeleyici bir tavır sergilemiştir.

²⁰³ Bob Woodward, "Saldırı Planı", ev. Melih Pakdemir, şefika Kamcez, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2004, s.19.

²⁰⁴ Woodward, a.g.e., s.31.

Bush kabinesinde yer alan diğerk önemli bir isim ise 2004 yılından sonra kurulacak ikinci Bush hükümetinde dışışleri bakanlığı görevini yürütecek olan Condolezza Rice'tı. Rice seçim kampanyası boyunca dış ilişkiler konusunda Amerikan başkanına dersler vermiş şahin politikaların savunucularından biri olmuştu.

11 Eylül sonrasında Amerikan politikalarını şekillendiren önemli isimlerden biri de savunma bakan yardımcılığı görevini yürüten Paul Wolfowitz'di. Özellikle saldırılar sonrasında sadece Amerika'ya saldıran teröristleri değil, onları destekleyen ve finanse eden ülkeleri de cezalandıracaklarını açıklaması ile hükümetin ileri de izleyeceği politikaların yol haritasını ortaya koymuş bir isimdi. Wolfowitz'in geçmişine diğerk kabine üyeleri gibi o da Başkan George W. Bush'un babasının kabinesinde önemli görevler üstlenmişti. Özellikle soğuk savaşın bitimiyle birlikte Amerikan askeri yapılanmasını da şekillendiren 1991 tarihli strateji dokümanının hazırlanmasında önemli roller üstlenmişti.

Bush hükümetinin politikalarında belirleyici diğerk bir isim ise, Dışışleri bakan yardımcılığı görevini yürütmüş olan Richard Armitage idi. Armitage, Başkan Reagan döneminde dış politika danışmanlığı görevi yürüttü. 1998'e kadar çeşitli görevlerde bulunduktan sonra bu tarihte Başkan Clinton'a yönelik yazmış olduğu "Yeni Amerikan Yüzyılı için Proje" isimli mektubunda, Birleşik Devletlerin Ortadoğu'da kontrolü ele geçirmesi gerektiğini, Saddam Hüseyin'in görevden uzaklaştırılması gerektiğini savunuyordu. Irak'ın kitle imha silahı geliştirdiğine inanan Armitage, aralarında İsrail'in de olduğu diğerk müttefiklerin Irak tehdidi karşısında korunması gerektiği fikrini savunmaktaydı.

11 Eylül saldırıları sonrasında ise, Orta Asya'da Amerika'nın en önemli müttefiki olan Pakistan'ın dönemdeki devlet başkanı Pervez Müşerref ile yaptığı görüşme sırasında, Pakistan'ın Taliban militanları ve El Kaide liderlerinin yakalanması konusunda Washington ile iş birliği yapması gerektiğini söylemiş. Ve bunun herhangi bir pazarlık seçeneğini barındırmadığını belirterek, İslamabad yönetiminin

bu yönde tercihte bulunmaması durumunda ülkeyi taş devrine²⁰⁵ geri yollayacaklarını söylediği iddia edilmişti. Ancak Armitage bu sözleri söylediğini daha sonradan reddedecekti.

Beyaz Saray’da göreve başlamadan önce Bush yaptığı açıklamalarda ise ekibinin aksine önceliklerinin 1,6 trilyon dolar tutarında vergi kesintileri ile eğitimde yapılacak reformlar olduğunu vurgulamaktaydı. Göreve gelmesinin ilk aylarında önceden eleştirmesine rağmen ABD ordusunun Balkanlardaki görevine devam edeceğini açıklamaktaydı. Açıklamayı dönemin dışişleri bakanı Colin Powell, Balkanlar’a NATO’daki müttefiklerimizle birlikte girdik, buradan birlikte çıkacağız²⁰⁶ diyerek açıklamaktaydı.

Bush’un dış politikadaki önceliklerinden biri ise kitle imha silahlarıydı. Başkan bu silahların teröristlerin eline geçmesi durumunda ABD ve müttefikleri açısından sonuçları tahmin edilmesi zor durumlarla karşılaşılacağını belirtmekteydi.²⁰⁷ Göreve gelmelerinin ardından Cumhuriyetçilerin ilk olarak hedefinde ABM olarak bilinen Anti-Balistik Füze sistemi anlaşmasında çekilmek vardı. Böyle ABD’nin kendisi savunmasını önünde engel oluşturan bir durum ortadan kalkmaktaydı.²⁰⁸ Ayrıca Oslo Süreci olarak da bilinen ve Başkan Clinton’ın girişimleriyle hayata geçirilen Ortadoğu barış süreci George Bush tarafından dondurulmaktaydı. Yine Clinton döneminde başlayan Kuzey Kore ile görüşmelerde Cumhuriyetçiler tarafından engellenmekteydi.²⁰⁹

Condolizze Rice’da Avrupa Birliği elçileri ile bir araya geldiği öğle yemeğinde Kyoto Protokolü’nün ABD için ölü olduğunu açıklayacaktı. Dış politikada pek çok

²⁰⁵ The Wikipedia, (Çevrimiçi),http://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Armitage_%28politician%29, 23 Eylül 2011.

²⁰⁶ Lindsay, a.g.e. s.17.

²⁰⁷ Alexander Moes, *The Foreign Policy of George Bush: Values, strategy and loyalty*, Ashgate, Burlington, s.124.

²⁰⁸ Falk, a.g.e., s.339.

²⁰⁹ Moes, a.g.e. s.142

alandanda Bush ve kabinesi iş birliğini ortadan kaldırmakta ve tek başına hareket sinyalleri vermekteydi.

Amerikan siyaseti için kırılma noktası ise 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen saldırılar oldu. O tarihe kadar daha çok iç politika ile ilgileneceği sinyalleri veren yeni başkan ülke tarihinin gördüğü en büyük meydan okuma ile karşı karşıya kalmaktaydı. Saldırıların ardından ABD dış politikası çok daha saldırgan ve bir o kadar da tek başına hareket eder bir görüntü sergileyecekti.

3.2. 11 Eylül Saldırıları ve ABD' nin Tepkisi

11 Eylül 2001 Salı günü hem ABD hem de dünya için büyük bir değişimi simgeler. İki yolcu uçağı Dünya Ticaret Merkezi kulelerini çarparken, bir diğeri Washington'da bulunan savunma bakanlığı binası Pentagon'a çarpıyordu. Dördüncü uçak ise büyük ihtimalle Beyaz Saray'ı hedef almıştı ancak Pennsylvania yakınlarında düşürülmüştü. Aslında ABD tarihi boyunca çeşitli kereler saldırılara uğramıştı. Washington yönetiminin ikinci dünya savaşına girmesine neden olan Pearl Harbour baskını ülke tarihi için büyük önem taşımaktaydı. 1998 yılında Afrika'da ABD elçiliklerine yapılan saldırılar yapılmıştı. 1997'de Alabama ve Georgia'da meydana gelen patlamalar, 1996'da Oklahoma'da bir federal binanın bombalanması sonucu 160 kişinin hayatını kaybettiği ile 1993'de yine Dünya Ticaret Merkezi'ni hedef alan terörist saldırılar²¹⁰ ülke tarihinin en kanlı olaylarıydı.

11 Eylül'de Seçilen hedefler sembolik anlamlar da taşıyordu. Dünyanın en büyük askeri ve ekonomik gücünün simgeleri saldırılarda hedef alınmaktaydı. 4 yolcu uçağında toplam 19 terörist bulunmaktaydı. Uçağı kaçıranlardan dördü daha önceden pilotluk eğitimi almışlardı. ²¹¹ Meydana gelen olayda dört binden fazla kişinin hayatını kaybetti. Binlerce kişinin de yaralandığı saldırılar, ABD ekonomisinde milyarlarca dolarlık kayba neden olmaktaydı.

²¹⁰ Mark Juergensmeyer, **Terror in the mind of God: The Global Rise of Religious Violence**, University of California Press, 2003, s.4.

²¹¹ Andrew Langley, **September 11 Attack on America**, White Thomson Publishing, 2006, s.21.

Dünyanın da bu saldırıya tepkisi çok sert oldu, Rusya’ dan Çin’e kadar pek çok ülke dakikalar içerisinde saldırıyı kınadılar, Fransız Le Monde gazetesi “Şimdi hepimiz Amerikalıyız” başlığını atarak ertesi gün okuyucuları ile buluştu.²¹² Saldırıların hemen ertesinde toplanan NATO’da tarihinde ilk defa 5. maddeyi uygulayacağını ilan ediyordu.²¹³ Bu maddeye göre üye devletlerden herhangi birine yapılmış bir saldırı, bütün müttefiklere yapılmış olarak kabul edilmekteydi. Birleşmiş Milletlerde saldırıların ertesi günü toplanarak, 1368 ve 1373 sayılı kararları aldı. Buna göre saldırılar şiddetle kınanırken, Birleşmiş Milletler sözleşmesinin 51.maddesi uyarınca ABD’nin kendini savunma hakkı olduğu ilan edilmekteydi²¹⁴

Saldırıların ardından 9 gün sonra ABD başkanı George Bush, televizyonlardan ulusa sesleniş konuşmasını yapmaktaydı. Bu konuşma ile ABD’nin yeni dönemde izleyeceği politikalarda net bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. Bush konuşmasına ABD halkının bu saldırılar ile yaşanan keder ve üzüntünün öfkeye dönüştüğünü belirtiyor ve sadece ABD’nin değil, tüm medeni toplumların bir meydan okuma ile karşı karşıya olduğunu ifade etmekteydi. Bush, terör ile savaş adını verdiği mücadelesinde ABD’nin yeni dış politikasında en fazla kullanılacak iki söylemi ilk kez 20 Eylül tarihli konuşmada dile getirmekteydi: ABD Başkanı, Ya biz adaleti teröristlere getireceğiz, ya da teröristleri adalete ifadesini kullanmakta, aynı konuşma içerisinde diğer ülkelere seslenirken de “Ya bizdensiniz ya da onlardan” çağrısını yapmaktaydı.²¹⁵

Başkan Bush, ilerleyen yıllarda da terörle mücadelesinde en fazla eleştirilere hedef olacak konulardan biri olan İslamiyet’e karşı bir savaş mı sorusunun da cevabını bu konuşmasında vermektedir. Bush’a göre bu savaş İslam’a ya da Müslümanlara karşı değil, tam tersine İslam adını kullanarak sivilleri öldürenlere karşı yapılmaktaydı.

²¹² Gündoğan, a.g.e. s.265.

²¹³ NATO, (Çevrimiçi),<http://www.nato.int/docu/pr/2001/p01-124e.htm>, 20.02.2012.

²¹⁴ A.e., s.266.

²¹⁵ Joen W. Dietrich, **The George W. Bush Foreign Policy Reader: Presidential Speeches and commentary**, M.E. Sharpe, 2005, s.50

Bush konuşmasında savaşın ilk hedefini Afganistan olarak göstermekte ancak başta El Kailde ve Özbekistan'daki Özbekistan İslami Hareketi (IMU) olmak üzere tüm terörist örgütleri yok edene kadar savaşacaklarını açıklıyordu.²¹⁶ Savaşın ilk adresi Afganistan olacaktı ancak bu operasyonlarının devamının geleceği de vurgulanıyordu. Saldırıların ardından iki ay sonra da Başkan Bush, 10 Kasım 2001 tarihinde Birleşmiş Milletlere hitaben bir konuşma yapmaktaydı. Teröristleri dünyanın neresine giderlerse gitsin yakalayacaklarını vurguluyordu.

Bush konuşmasında terörü destekleyen ülkelerin bunun bedelini ödeyeceği uyarısını bir kez de BM'de yinelemekteydi.²¹⁷ 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesinin ardından savunma bakanı Donald Rumsfeld, teröristleri hedef alan bir saldırı planı hazırlatmıştır. Başkan Bush ise Afganistan'ın işgali ile 5 sonuca ulaşmak istiyordu.²¹⁸

- 1- İşgal, El Kaide'nin Afganistan'daki bütün ağlarına zarar vermeli
- 2- Bin Ladin ve diğer yöneticiler ele geçirilmeli ya da öldürülmeli
- 3- Afganistan'da ılımlı, Batı yanlısı bir hükümet kurulmalı
- 4- Amerikan askeri kayıpları en düşük düzeyde kalmalı
- 5- İşgal Afgan halkına insani yardımı kolaylaştırmalı ve ileride yaşanacak ekonomik gelişmişliğe zemin hazırlamalı.

Washington yönetiminin yeni dış politika ilkeleri ise saldırıların ardından kısa bir süre sonra açıklanan 2002 tarihli ulusal güvenlik strateji belgesinde belirtilmekteydi. Söz konusu belgeye göre öncelikli olarak terörist gruplara ya da ABD' ye saldırıya hazırlanan gruplara karşı Washington yönetimi önleyici saldırı (Pre-Emptive Attacks) olarak bilinen yeni bir anlayış ortaya koymaktadır.²¹⁹

²¹⁶ Dietrich, **a.g.e.**, s.55.

²¹⁷ Dietrich, **a.g.e.** s.57.

²¹⁸ Tom Landsford, **9/11 and The Wars in Afghanistan and Iraq: A Chronology and Reference Guide**, ABC, 2012, s.42.

²¹⁹ Meirtöns, **a.g.e.** s.182.

ABD, Uluslararası ittifaklar konusunda ise eskiye oranla daha az istekli olacaktı. Gönüllülük esasına dayanan askeri ittifaklar terörle mücadele de öncelikli olarak tercih edilecekti.²²⁰ Rusya ile artık stratejik düşman olunmadığı belirtilirken, serbest piyasa ekonomisinin korunacağı, demokrasi değerlerinin yükseltileceği, açlık ve fakirlik ile dünyanın her tarafında mücadele edileceği öne çıkan başlıklardı. Belge Amerika'nın Afganistan'ı işgali ve Taliban rejiminin yıkılmasından sonra hazırlandığı için Afganistan savaşı bir başarı olarak yorumlanmaktaydı. "Terörizme destek veren, yataklık eden ve siyasetin kirli bir aracı olarak terörizmi kullanan rejimler medeni devletlerin neler yapacaklarını görmüşlerdir. Afganistan özgürleştirilmiştir ve bu terörizme karşı verilecek yegâne savaş olmayacaktır. Önceliğimiz küresel anlamda terörizme son vermektir²²¹" ifadelerine yer verilmekteydi.

ABD yönetimi NATO'nun teklif ettiği 5.maddenin devreye sokulmasını reddettiği için Washington liderliğinde müttefiklerle birlikte oluşturulan operasyon 7 Ekim 2001 tarihinde başladı. Operasyonda amaç Taliban karşıtı yerel güçler ile birlikte mücadele etmek, onlara silah ve cephane sağlamaktı. Ayrıca müttefik ülkeler Taliban'ın hava savunma sistemini de ortadan kaldırarak Taliban'ı kısa zamanda iktidardan uzaklaştırmayı amaçlamışlardır.²²²

Afganistan'ın işgali sadece El Kaide örgütünü hedef almıyordu. Aynı zamanda bölgede özellikle Fergana Vadisine yerleşmiş bütün terör faaliyetleri ABD'nin hedefindeydi. İşgal ile birlikte Washington yönetimi daha önceden sadece ekonomik ve siyasi olarak yakınlaştığı bölge ile askeri olarak da ilgilenmeye başlayacaktı.

²²⁰ Mary E.A. Buckley, **The Bush Doctrine and the War on Terrorism: Global Responses, Global Consequences**, Routledge, 2006, s. 15

²²¹ Enver Bozkurt, Selim Kanat, **Bush Dönemi Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin Obama Döneminde Sürdürülebilirliği**, (çevrimiçi), <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/teror/teror14.pdf>, 4 Temmuz 2011.

²²² Landsford, a.g.e. s.43.

Bu bölümde öncelikli olarak bölgedeki terör yapılanmalarını ve ardından ABD ile bölge ülkeleri arasındaki Afganistan'ın işgali ile başlayan yeni dönem analiz edilecektir.

3.3. Orta Asya Coğrafyasında Etkili Olan Radikal Unsurlar

Uzun yıllar boyunca Sovyetler Birliği yönetimi altında kalmış olan Orta Asya'da din gündelik hayatın dışında tutulmaya çalışılmıştır. 1958 ile 1964 yılları arasındaki Kruçev iktidarı boyunca Orta Asya coğrafyasında camilerin %25'i kapatılmıştı.²²³

İslamiyet Sovyetler Birliği yönetimi tarafından durağan, dogmatik ve cahilane olarak algılandı. Nüfusun büyük bir kısmı Sovyet tek tipleştirilmesi zorlandı. Özellikle bu tek tipleştirme ile dinin, bölge halkları üzerindeki etkisi de önemli ölçüde ortadan kalktı.²²⁴ Ancak Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un iktidara gelmesinin ardından yaşanan değişim Orta Asya'yı da etkiledi. Eski yönetimler döneminde kapatılan çok sayıda camii ve dini merkez Gorbaçov döneminde ya yeniden açıldı ya da tamir edildi.²²⁵

Yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin yönetimleri de ulus yaratım sürecinde dini önemli bir araç olarak kullandılar. Başta Hacca gitmek üzere pek çok dini ritüel liderler tarafından kullanılmaya başlandı. Ancak dini hayat üzerindeki kontrol de devam etti. Bu anlamda dini kurumlar üzerinde en fazla kontrol bulunduran ülke Özbekistan oldu. 1998 yılında çıkartılan din ve vicdan hürriyetini garanti altına yasal düzenlemeyle din üzerinde devletin yoğun bir kontrolü oluştu.

²²³ Roy, a.g.e. s.205.

²²⁴ Zeyno Baran, S. Frederick Star, Svante E. Cornell, "Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU", (Çevrimiçi), <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0607Islam.pdf>, 18.10.2011.

²²⁵ Adeeb Khalid, *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, University of California Press, 2007, Chapter 5.

Özel dini kurumların kurulması yasaklanırken, yurt dışından getirtilen her türlü içinde dini anlamda edebi eserlerin dağıtımı engellendi²²⁶.

Uluslararası kriz grubunun Özbekistan'da din ve devlet ilişkisini ele aldığı, 10 Temmuz 2003 tarihli raporunda, ülkede din eğitimi üzerinde de ciddi bir baskı olduğu tespitine yer verilmektedir. Özbekistan'da üniversite düzeyinde İslami eğitim veren iki kuruluş bulunmaktadır. Bunlardan biri Taşkent İslam Enstitüsü diğeri ise Taşkent İslam Üniversitesidir. Aynı zamanda ülkede elliye yakında medrese olarak adlandırılan kurum bulunmaktadır. Tacikistan'da da benzeri uygulamalar bulunmaktadır. Tacikistan'da diğer bölge ülkelerinden farklı olarak Müftülük sistemi bulunmamaktadır. Bu sistem yerine hükümetten bağımsız Tacikistan İslam Merkezi olarak adlandırılan bir kurum bulunmaktadır.²²⁷ Ancak özellikle Özbekistan'ın dini gruplar üzerinde yoğun bir baskı uygulamasının sebebi bölgedeki radikal yapılanmalar ve faaliyetleridir. Orta Asya coğrafyasındaki radikal unsurlar, bölgedeki yönetimleri devirerek, İslami geleneklere dayalı bir hilafet devleti kurma hedefleri bulunmaktaydı.²²⁸

Örgütlerin bulunduğu ve toplumsal tabaka içerisinden de destek aldığı bölge ise Fergana Vadisiydi. Fergana Vadisi; Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında paylaşılmış, %70'i Özbekistan kontrolü altında olan bir bölgedir. Asya kıtasında nüfus yoğunluğu en fazla olan bölgelerden de biridir.²²⁹

Nüfusunun büyük bir kısmının ekonomik olarak oldukça zayıf durumda bulunması ve tarihsel süreçte bölgede dini hassasiyetlerin yüksek olması nedeniyle, radikal örgütlenmeler bu alanda daha yoğun bir taraftar bulmaktadır. Özellikle doksanlı yılların ortalarından itibaren İslami hareketlerin yoğunlaşması üzerine Özbek

²²⁶ International Crises Group: **Central Asia: Islam and the State**, ICG Asia Report, No.59, Brussel, s.12.

²²⁷ International Crises Group, **Central Asia: Islam and the State**, ICG Asia Report No.59, Brussel, 2003. s.22.

²²⁸ Khalid, a.g.e. chapter 5

²²⁹ Ülkü, a.g.e. s.114.

yönetiminin bölgeye giden yolları kapatması bölge halkının ekonomik koşullarını daha da kötüleştirdi.²³⁰

Her üç devlet içinde Fergana Vadisi ekonomik olarak önem arz etmektedir. Dünyanın en büyük pamuk üreticilerinden olan Özbekistan'ın pamuk üretiminin dörtte biri, Kırgızistan'ın tarım üretiminin yarısı, Tacikistan'ın işlenebilir arazilerinin yarıya yakını Fergana Vadisinde bulunmaktadır.²³¹ Ekonomik koşulları giderek bozulan, aynı zamanda Sovyetlerin yıkılması ile birlikte kimlik bunalımı içerisinde bulunan bölge coğrafyasında İslami hayat tarzı ve anlayışı ise giderek taraftar bulmaya başladı. Ancak toplumsal zeminde giderek destek bulan radikal yaklaşımlar, özellikle Özbekistan yönetimi tarafından durdurulması gereken bir akım olarak yorumlanmaktaydı. Ve Taşkent yönetimi, IMU (Özbekistan İslami Hareketi)' nun gerçekleştirmiş olduğu terörist eylemlerin ardından dini yaşam üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştır.

Aslında bölge yönetimlerine karşı muhalif gruplar her zaman dini söylemleri kullanmıyordu. Özbekistan'da sorunun kaynağı din olarak görülürken, Kırgızistan'da dinin yerini etnik yapılar, Tacikistan'da ise bölgesel sorunlar öne çıkmaktaydı. Ancak bölgedeki radikal örgütlenmeler bakımından şüphesiz El Kaide örgütünün ardından IMU (Özbekistan İslami Hareketi) gelmekteydi.

3.3.1. Özbekistan İslami Hareketi (IMU)

1990 yılından itibaren Fergana bölgesinde faaliyet gösteren pek çok yapılanma Özbekistan İslami Hareketi altında birleşmişlerdir. Örgütün bilinen iki tane kurucusu bulunmaktadır. Biri Cuma Namangani bir diğeri ise Tahir Yoldaşev'dir. Namangani daha çok örgütün askeri kanadından sorumlu isim olarak ön plana çıkmıştır.

²³⁰ Svante E.Cornell, "Finding Balance: The Foreign Policies of Central Asia's States", (çevrimiçi), <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/2007/Strategicasia.pdf>, 3 Haziran 2011

²³¹ Jacquelyn K.Davis, Michael J. Sweeney "Central Asia In US Strategy and Operational Planning:Where do we go from here" (çevrimiçi), <http://www.ifpa.org/pdf/S-R-Central-Asia.pdf>, 10.06.2011

Örgütün temel hedefi Özbekistan yönetimini yıkarak yerine İslami bir devlet kurmak olarak açıklanmıştır.²³² Örgütün siyasi lideri Yoldaşev, Fergana bölgesinde yer alan din eğitimi veren okullarda eğitim hayatını tamamlamıştır. IMU'nun destek aldığı asıl kaynak ise Tacikistan'da yer alan İslamcı hareketlerdi. Tacik iç savaşı sona erip, İslamcılar, İslami Yeniden Oluşum Partisi adı altında yönetimde yer alıncaya kadar geçen süre içerisinde Yoldaşev ve Namangani Özbekistan'a yapılacak saldırılar sırasında lojistik üs olarak Afganistan'ı, ana karargâh olarak Tacikistan'ı düşünmekteydiler.²³³

Örgütün ses getiren ilk saldırısı ise, 16 Şubat 1999 tarihinde Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov'a yönelik gerçekleşen eylemiydi. Bombalı saldırıdan Kerimov yara almadan kurtulmayı başarmıştı. Bu saldırının ardından IMU militanları Kırgızistan'da görev yapan 4 Japon bilim adamını kaçırmakla dünyada kendilerinden daha fazla söz ettirmeyi başardılar. Kısa süre içerisinde IMU'nun gücü Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in yakınlarında eylem gerçekleştirip her hangi bir kayıp vermeden geri dönecek gücü ulaşmıştı.²³⁴ IMU'nun ses getiren bir başka eylemi ise 2004 yılındaki eylemlerdi. İlk defa bir kadın intihar bombacısının kullanıldığı intihar saldırısı gerçekleşti. 28 Mart ve 31 Mart tarihlerinde gerçekleşen saldırılarda 47 kişi hayatını kaybederken, hedefler arasında Özbek kurumları ile Amerikan ve İsrail büyükelçilikleri vardı.²³⁵

Gelişmeler üzerine devlet başkanı Kerimov televizyondan açıklama yaparak ülkede kargaşa yaratılmaya çalışıldığını ve bunu önleyeceklerini duyurmaktaydı. Wikileaks belgelerinde ise, Rus gazetelerine dayandırılan haberlerde Kerimov'un polise şüphe duyduğu kişilere karşı müdahalede bulunma yetkisi verdiği ifade ediliyordu.²³⁶ Terör

²³² United States Department of States, **Country Reports On Terrorism 2004**, s. 99

²³³ Ülkü, **a.g.e.** s.107.

²³⁴ Turgut Demirtepe, "Özbekistan İslami Hareketi İçin Yolun Sonu (mu?)", (çevrimiçi), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1095>, 29.11.2011.

²³⁵ Baran, **a.g.m.**, s.36.

²³⁶ Jim Nichol, **Violence in Uzbekistan: Context and Implications For US Interest, 2004**, s.3.(Çevrimiçi), <http://www.state.gov/documents/organization/170479.pdf>, 03.03.2012.

örgütünün giderek güçlenmesi, Kerimov tarafından muhalefeti bastırmak için de bir gerekçe olarak kullanılmıştır.

Erk ve Birlik gibi muhalefet partileri üzerindeki baskılar bu dönemden sonra daha artarak devam etti. Çok sayıda muhalif isim terör örgütleriyle bağlantıları gerekçe göstererek hapsedildi. IMU'ya en büyük darbe ise Özbekistan yönetiminden değil, ABD'den geldi. 2000 yılının Eylül ayında Washington yönetimi, IMU'yu terör örgütleri listesine aldı.

11 Eylül sonrasında ABD'nin Afganistan'da yapmış olduğu operasyonlar ile IMU'nun hareket kabiliyeti oldukça azaldı ve bölge için tehdit olmaktan çıktı. 2009 yılında ise IMU'nun liderlerinden Tahir Yoldaşev öldürülmüştür. Günümüzde IMU halen varlığını devam ettirmekle birlikte oldukça güç kaybetmiş durumdadır. Bölgede etkin olan yapılardan biri de Hizb-Ut Tahrir'dir. Amacı IMU ile aynı olup bir İslam devleti kurmayı planlamaktadır. Ancak IMU'dan farklı olarak sadece bir bölge ile sınırlı değil, tüm İslam dünyasını kaplayacak bir örgütlenme ön görmektedir. Farklı yönde bazı iddialara rağmen, silahlı yöntem kullanmamaktadır. Örgütlenme yapısı da oldukça farklı olan H.T'nin terör örgütü olup olmadığı yönündeki tartışmalar da halen devam etmektedir. Ancak Özbek yönetimi, HT'yi de IMU gibi terör örgütü olarak kabul etmektedir.

3.3.2. Hizb-ut Tahrir

Hizb-ut Tahrir, 1952 yılında Taki el Din El Nabbabi tarafından kurulmuş bir örgüttür. Tüm İslam dünyasını kapsayacak Halifelik sistemini canlandırma amacı taşımaktadır. HT, (Hizb-ut Tahrir) modern siyasal partilerde olduğu gibi kendi programı ve yapılanmaları bulunmaktadır.²³⁷ Şeriatı sisteminin hâkim olacağı bir anlayışı benimsemektedir. Yönetim merkezi Ürdün'de bulunmakta ve 40 ülkede aktif olduğu bilinmektedir. H.T.'nin savunduğu sistemde siyasal partilere şeriat sistemi

²³⁷ International Crises Group: "Central Asia: Islam and the State", s.9.

içinde kaldıkları müddetçe izin verilmekte, örgütün bahsettiği devlet sisteminin ekonomik anlayışı belirsizken, kadınların devlet kademelerinde yer almalarına izin veriliyor, ama erkekler bir arada olmalarına yasak getiriliyor.²³⁸ Hizb-Ut Tahrir'i diğer İslami örgütlerden ayıran en önemli özelliği ise kullanmış olduğu yöntemler. HT. 3 aşamalı bir sistem üzerinde durmakta.

İlkinde partinin anlayışını ve öğretileri insanlar arasında yayılımını sağlamak, ikinci aşamada İnsanları İslam dini için çalışmalarını sağlamak, üçüncü ve son sırada ise sistemi dönüştürerek Halifeliği hayata geçirmekti.²³⁹

Uluslararası Kriz Grubu'nun yayınlamış olduğu raporlarda örgütün, kendine taraftar kazandırmak için insanlarla görüş alışverişi içerisinde yer alan kişilerin oldukça eğitilmiş insanlar olması nedeniyle eğitim seviyesi düşük kişiler üzerindeki etkinliğinin oldukça yüksek olduğu görüşünde. El broşürleri ve kitap dağıtımı, birebir görüşmeler yapma ve en alt seviyede yer alan hücre örgütlenmeleri ile toplum içerisinde yayılabilme özelliğine sahip²⁴⁰. Kendi içinde piramit tarzı bir yapılanmaya sahip olan örgütün üyelerinin güvenlik güçleri tarafından tespiti de oldukça azalıyor.

Örgüt bilindiği kadarıyla şiddete oldukça mesafeli yaklaşmış, hedeflerine ulaşma sürecinde ikna mekanizmasını ve propagandayı kullanmayı tercih etmiştir. Bilinen bir terör eylemine adı karışmadığı içinde Almanya dışında herhangi bir ülke tarafından şimdiye kadar yasaklanmamıştır. ABD yönetimi de HT.'yi yakından takip ettiğini açıklasa bile terör örgütleri listesine almamıştır. Ancak örgütün içinde bazı akımların hedefe ulaşmak için şiddete başvurma yöntemine yakın olduğu bilinmektedir.

Örgüt, özellikle ekonomik durumları oldukça kötü, sosyal olarak alt sınıflardan gelen ve kimlik problemi yaşayan kimseler, büyük çoğunlukla da gençler arasında taraftar bulmaktadır. Bölgede Özbek ve Tacikler arasında yoğun taraftarı bulunmakta ancak

²³⁸ International Crises Group: a.y. s.

²³⁹ International Crises Group: "a.y.

²⁴⁰ Hizb-Ut Tahrir, (Çevrimiçi) <http://english.hizbuttahrir.org/index.php/about-us>, 22.02.2012

11 Eylül sonrasında Amerika'nın bölgedeki varlığı ve Özbek yönetiminin Fergana vadisi etrafında sıkılaştırdığı güvenlik önlemleri nedeniyle Kırgızistan'ın içlerine doğrudan örgütün sempatizanlarının akın ettiği biliniyor.

Örgütün 2002 yılına kadar Kırgızistan'da 2000'e yakın taraftarı olduğu bilinmekteydi. Özbekistan yönetimi de Hizb-ut Tahrir'e karşı yoğun güvenlik önlemleri almaktadır. Kesin olarak bilinmemekle birlikte örgütün yalnızca Özbekistan'da 7 bin ile 60 bin arasında üyesinin olduğu tahmin edilmektedir.²⁴¹

Başta IMU olmak üzere çok sayıda radikal yapılanma, sadece bölge ülkelerinin değil, başta Rusya ve Çin olmak üzere bölgedeki pek çok ülkeyi de rahatsız etmekteydi. 11 Eylül saldırılarının ardından başlayan dönemde ABD ordusunun başta Özbekistan olmak üzere bölgeye yerleşmesi ve gerçekleşen operasyonlar ile bu örgütlenmelere önemli darbeler indirilmiştir.

11 Eylül sonrasında Washington yönetiminin bölgeye yönelik ilgisi de hızlı bir şekilde artmıştır. Bölge ülkeleri hem Afganistan operasyonu sırasında ABD için lojistik olarak büyük önem taşımakta hem de enerji yollarının güvenliği açısından kritik önem taşımaktaydı.

Bu bölümde 2001 yılından başlayarak ABD'nin bölge ülkeleri ile yapmış olduğu anlaşmaları ve ilişkilerde yaşanan değişimler analiz edilecektir.

3.4. ABD-Orta Asya İlişkileri

11 Eylül saldırılarının ardından ABD ile bölge ülkeleri ile ilişkilerinde yeni bir süreç başlamıştır. Bölge ülkeleri ABD'nin terörle ile savaşında ön cephede yer alırken, Batı ittifakı ile ilişkilerin en yoğun olduğu dönemler yaşanmıştır. Orta Asya ülkeleri için 11 Eylül sonrasında ABD'nin yanında yer almak önemli kazançlar

²⁴¹ Baran, a.g.m., s.26.

sağlamaktaydı. Bölge ülkeleri faydacı bir şekilde dış politikalarında yön değiştirebilmektedirler.

Öncekilikli olarak ABD ile yakın ilişki içerisinde olmak Rusya'ya karşı ABD'yi denge unsuru kullanmaya başlamışlardır. Moskova'nın baskısı olmadan daha rahat adım atabileceklerini düşünmüşlerdir.²⁴²

ABD ile ilişkilerin ekonomik yansıması çok yüksek olmuştur. Başta USAID programı olmak üzere Washington yönetiminden bölge ülkelere yapılan yardımlarda ciddi artışlar meydana gelmiş, askeri üslerin kullanılmasından ötürü ABD bölge ülkelere her ay yüksek miktarlarda ödeme yapmıştır. ABD ile yapılan ittifak sonrasında Washington yönetimi bölge ülkelerinin ordularının modernizasyonuna destek vermiş, orduların yenilenmesini sağlamıştır.

Bir diğer avantaj ise, Washington'un özellikle Özbekistan ve Kazakistan'a yönelik olarak sıklıkla dile getirdiği insan hakları eleştirilerinin dozunun yeni dönemde düşmüş olmasıdır. Kimi zaman bu ihlaller göz ardı edilmiştir.²⁴³

11 Eylül saldırıları öncesinde dışişleri bakanı Colin Powell ile Obama yönetiminde başkan yardımcılığı görevini üstlenecek olan Joe Biden, Kazakistan'ı ve bölge ülkelerini insan hakları ihlalleri konusunda sert sözlerle eleştirmekteydi. Powell, Kazakistan için Nazarbayev'in iktidarda kalabilmek için her türlü zalimliği yaptığını ifade etmekte ve bu durumu değiştirecek bir şeyinde olmadığını belirtmekteydi.

ABD için terör örgütlerine karşı girişilen bu mücadele de kullanılan yöntemin insan haklarına uygun olup olmaması değil, kısa zamanda az maliyetle başarıya ulaşması çok daha büyük önem taşımaktaydı.²⁴⁴ Aynı zamanda ilk yıllarda ABD'nin bölgedeki askeri varlığı terörle mücadele sona erene kadar şeklinde tanımlanıyordu. Ancak

²⁴² Olga Oliker, **US Interest in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles**, Rand, 2005, s.24.

²⁴³ Legvold, **a.g.e.**, s.79

²⁴⁴ Erhan, **a.y.** s.33.

2004 yılına gelindiği zaman Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in bölgeye yaptığı ziyaretlerde ABD'nin Asya içerisinde kalıcı olarak kalma isteği daha yüksek sesle dile getirilmeye başlandı.²⁴⁵

Bu bölümde ABD'nin Orta Asya ülkeleri ile askeri temelli yeni ilişkileri analiz edilecektir. İlk ülke terörle savaşta Washington'un en önemli müttefikleri olan Özbekistan'dır.

3.4.1. Özbekistan

Pakistan, Orta Asya' da Washington yönetiminin önemli bir müttefikiydi ama siyasal istikrarsızlığı nedeniyle ABD bölgede yeni ülke arayışlarına girmişti. Her ne kadar Bill Clinton döneminde bölgeye yönelik ilişkiler ekonomik temelli görülse bile özellikle doksanlı yılların sonlarına doğru Özbekistan'la ilişkiler de yoğunluk düzeyi giderek yükselmekteydi.

2000 yılında IMU'nun gerçekleştirdiği eylemlerde Amerikalıların rehin alınması ve başta Taşkent olmak üzere gerçekleşen eylemler ile birlikte ABD Özbekistan'ı terör mağduru bir ülke olarak görmeye başladı. Washington yönetimi hem Kırgızistan hem de Özbekistan ordusunda görevli askerlere özel eğitimler vermeye başladı.²⁴⁶

1999 yılında iki ülke arasında biyolojik silahlara karşı mücadele edilmesi için ortak bir anlaşma imzalandı. Aynı yıl ABD dışişleri bakanı Madeleine Albright, Özbekistan'ın bölgede ABD'nin müttefikleri olduğunu açıklamakta ve ileriki dönemde verilecek desteklerin daha da aratacağı mesajını vermektedir.

11 Eylül saldırıları sonrasında başlayan Afganistan operasyonu sırasında da Özbekistan'ın önemi daha da arttı. İlk olarak Taşkent yönetimi ABD'ye

²⁴⁵ Stephen Blank, US Strategic Priorities Shifting Central Asia, (Çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav032504a.shtml>, 05.03.2012.

²⁴⁶ Olikier, a.g.e. , s.10.

operasyonlar sırasında hava üslerini açmaya karar verdi. Ancak bu üsler insani yardım ve arama kurtarma çalışmaları için kullanılacaktı.²⁴⁷

Ancak Rus medyasında B-52 bombardıman uçaklarının Diego Garcia hava üssünden havalandıktan sonra Afganistan'daki hedefleri vurduğu, sonra Hananabad üssünde yakıt tazeledikten sonra geri döndükleri yazılmaya başladı.²⁴⁸ Rusya bu durumun sadece insani amaçlar ile açılan üslerin amacı dışında kullanıldığını ispatlamaya çalışıyordu.

Aynı yıl Özbekistan'a yapılan yardımlar da önemli artışlar yaşanmaya başladı.25 milyon dolar tutarında ordunun modernizasyonu için yardım yapıldı.18 milyon dolar tutarında Anti-terörizm ve nükleer silahların yayılmasını önleme kapsamında Washington yönetiminden Taşkent'e yardım gönderildi.²⁴⁹

Bush yönetimi ek olarak Özbekistan ekonomisinin düzelmesi için de 150 milyon dolar tutarında daha yardım gönderme kararı almaktaydı. ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı ile Taşkent yönetimi arasındaki ilişki de yoğunlaşmaktaydı.2002 yılında CENTCOM komutanı Tommy Frank, Özbekistan'a bir ziyaret düzenledi. Temaslar sırasında iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine karar verildi.²⁵⁰ Frank ziyareti sırasında Özbekistan ile ilişkiler için 11 Eylül öncesinde başlamıştı ve görülebilir bir tarihte de son bulmayacaktır değerlendirmesinde bulunmaktaydı.²⁵¹

5 Ekim 2001 tarihinde ise Afganistan savaşının mimarı olarak da bilinen ABD savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Taşkent'e yapmış olduğu ziyaret sonrasında Hananabad Askeri üssünde en fazla 1500 ABD askerinin görev yapmasına izin

²⁴⁷ Imogen Gladman, **Eastern Europe, Russia and Central Asia 2004**, Europe Publications, 2003, s.552

²⁴⁸ Igor Torbakov, **Moscow wary about Tashkent Military Ties with the United States**, (Çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav103101a.shtml>, 23.02.2012.

²⁴⁹ Elizabeth Wishnick, **Growing US Security Interests in Central Asia**, Strategic Studies Institute, 2004, s. 6.

²⁵⁰ Wishnick, **a.g.e.** s.13

²⁵¹ Josh Machleder, **US General Tight-Lipped on Specifics of US-Uzbek Military Cooperation**, (Çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav103001.shtml>, 23.02.2012

verildi. ABD bu anlaşma karşılığında özellikle Afganistan'da yer alan IMU kamplarını da hedef alacağını duyuruyordu.

Afganistan sınırına sadece 90 kilometre uzaklıkta bulunan Hananabad askeri üssü, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal ettikleri sırada kritik bir önem taşımıştı. Benzeri bir durum şimdi de ABD için geçerli olmaktaydı. Afganistan operasyonu devam ettiği sırada Taşkent Washington önemli isimleri de ağırlamaktaydı.⁸ Aralık 2001 tarihinde dönemin dışişleri bakanı Colin Powell Özbekistan'ı ziyaret etti. Powell, ABD Başkanı George Bush'un Kerimov'a hitaben yazdığı ve daha fazla yardım da bulunacaklarını belirten mektubunu yanında getirdiğini ziyaret sırasında açıklamıştı. Dışişleri bakanı yaptığı açıklamada, ülkesinin bölgeye ilgisinin kalıcı olduğunun da altını çizmekteydi.²⁵²

İki ülke arasındaki en önemli gelişme ise Mart 2002 tarihinde Özbekistan devlet başkanı Kerimov'un ABD'ye yapmış olduğu ziyarettir. Bu ziyarette Kerimov, öncelikle New York'ta yıkılan ikiz kulelerin bulunduğu alanı ziyaret etmiş ardından da Washington'da önemli temaslarda bulunmuştur.²⁵³ İki ülke arasındaki en köklü ilerleme ise ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell ile Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdülaziz Kamulov arasında imzalanan Stratejik Ortaklık anlaşmasıydı. Söz konusu anlaşma ile ABD, ilk defa bir Orta Asya ülkesiyle bu derece de yüksek bir anlaşma imzalamaktaydı. Anlaşma 5 temel ilkedен oluşmaktaydı.²⁵⁴ Özbekistan ile ABD arasındaki ilişkiler sadece askeri güvenlik alanında oluşmayacak, Washington yönetimi, Özbekistan'da demokrasinin gelişimi ve işleyen bir pazar ekonomisi oluşturulması, açık toplum, çok partili hayat ve özgür medyanın geliştirilmesine destek olacağını açıklamaktaydı.

²⁵² Farida Harba, **US to Aid Uzbekistan to Greatly Expand Under Economic Cooperation Agreement**, (Çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav121001.shtml>, 23.02.2012

²⁵³ Ariel Cohen, **US Officials give high Marks to Karimov on Washington visit**, (çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav031502b.shtml>, 23.02.2012

²⁵⁴ USA Department of State, (çevrimiçi) http://www.fas.org/terrorism/at/docs/2002/US-Uzbek_Declaration.htm, 10 Ağustos 2011.

ABD yönetimi anlaşmada, Özbekistan'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden oluşumlara karşı mücadele verileceğini aynı zamanda her iki ülkenin de sınırları aşan terörist faaliyetlere karşı hareket edeceği belirtilmekte, askeri alanda iş birliği yapılacağı vurgulanmaktaydı.²⁵⁵

Ekonomi alanında ise her iki ülkenin ticari ilişkilerinin geliştirileceği belirtilmekte ve Özbekistan'ın ekonomik alanda reformları hayata geçireceği ifade edilmekteydi. Anlaşmada öne çıkan bir başka başlık ise insani iş birliği konuydu.

Bu anlaşmada ABD yönetiminin terörle mücadelesinde en önemlisi hiç şüphesiz ikinci maddeydi. Bu madde ile Afganistan'ı işgal sırasında Özbekistan önemli bir üs haline gelmekteydi. İlk aşamada bu ülkeye yapılan Amerikan yardımlarında gözle görülür bir artış yaşandı. Yardım tutarı 300 milyon dolar civarına yaklaşmaktaydı.²⁵⁶ Kerimov'un Washington ziyareti sırasında ABD İhracat ve ithalat bankası Özbekistan'daki orta ve küçük ölçekli işletmeler için 55 milyon dolar değerinde kredi açılmasına da karar verdi. Aynı zamanda Kerimov, 2001 yılında gerekli reformların yapılmadığı gerekçesiyle Taşkent'teki ofisini kapatan IMF yetkilileri ile de bir araya gelme fırsatını yakaladı.²⁵⁷

İki ülke arasında imzalanan anlaşma ile Temyiz ve Hanabad (K-2) askeri üsleri Amerikan askerlerinin kullanımı için açılmaktaydı. 1750'e yakın Amerikan askeri artık Özbekistan topraklarına yerleşmişti. Ayrıca 20 adet C-130 tipi askeri nakliye uçağı üstte bulunmaktaydı.²⁵⁸ Özbekistan topraklarına yerleşen Amerikan askerleri, Taliban'ın yanı sıra Fergana Vadisi'ne yerleşmiş olan IMU'ya da ağır darbeler indirdiler.

²⁵⁵ Kenan Aliyev, Karimov mantains low profile during US Visit, (çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav031302.shtml>, 23.02.2012.

²⁵⁶ Ilan Berman, "The New Battle Ground: Central Asia and the Caucasus", **The Washington Quarterly**, Vol.28, No.1, Winter 2004, s. 59-69.

²⁵⁷ Ariel Cohen, **US Officials give high Marks to Karimov on Washington visit**, (çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav031502b.shtml> 23.02.2012.

²⁵⁸ Jim Nichol, **Uzbekistan Closure of The Air Base at Karshi-Khanabad Context and Implication**, (çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS22295>, 24.02.2012

Özbekistan ile yapılan anlaşma çerçevesinde Amu Derya Nehri'nin kontrolü için ABD, Taşkent yönetimine yardım da bulunacak, radyo vericileri yenilenecek ve Özbek ordusundaki helikopterler modifiye edilecekti. K-2 üssüne navigasyon sisteminin yerleştirilmesi de taraflar arasında varılan anlaşmalardan biriydi. Özbekistan ayrıca ilerleyen yıllarda ABD'nin askeri varlığını kalıcı hale getirme yönündeki çağrılarına da olumlu cevap veriyor. Ve Dışışleri Bakanı Sadık Safayev bu seçeneğinde göz ardı edilmediğini dile getiriyordu.

Özbekistan ABD yönetimine verdiği destek sadece Afganistan operasyonundan ibaret değildi.2003 yılında gerçekleşen Irak savaşında da Özbekistan ABD'yi destekleyen ülkeler arasında yer aldı. Ancak Özbekistan ile ABD arasında yaşanan yakınlaşmaya rağmen en önemli sorun Özbekistan'ın insan hakları ihlallerinde yaşanan artışlardı. Özbek yönetimi her ne kadar ülkede bu tip sorunların yaşanmadığını iddia etse bile Washington yönetiminden zaman zaman bu yönde uyarılar gelmekteydi.

Kerimov'un Washington ziyaretinin ardından insan hakları konusunda adım atılmıştı. Kısa süre içerisinde 2800 mahkûm çıkarılan af kanunu ile serbest bırakıldı.²⁵⁹ Ancak atılan adımlar buradan ileri gidemedi. 2002 yılında dışışleri bakan yardımcısı Lorne Craner, Taşkent'e ziyaret etti. Craner, Birleşik Devletler'in dünya çapında insan hakları programlarını kontrol etmekteydi. Yapmış olduğu Özbekistan ziyaretinde de Taşkent yönetimine insan hakları ihlalleri konusundaki endişeler dile getirildi.²⁶⁰

Washington yönetiminden gelen insan hakları konusundaki baskılar nedeniyle Özbekistan dış politikadaki ilk değişiklik sinyalini 2002 yılı içerisinde GUUAM'daki üyeliğini askıya alarak göstermiştir. İki ülke arasındaki gelişmeler ilerleyen yıllarda da devam etti.2004 yılında Washington yönetiminden Özbekistan'a 18 milyon dolar askeri ve ekonomik yardım yapıldı. Ancak aynı yıl ülkede yaşanan insan hakları

²⁵⁹ Nogayeva, **a.g.e.** s.214

²⁶⁰ Eurasianet,(Çevrimiçi),<http://www.eurasianet.org/departments/recaps/articles/eav011002.shtml>, 24.02.2012.

ihlalleri gerekçe gösterilerek yapılan yardımların 8 milyon dolarlık kısmı geri alındı.²⁶¹ Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler 2005 yılında yaşanan Andican olaylarının ardından kısa sürede kopma noktasına geldi. ABD ile Özbekistan arasındaki ilişkiler geriledikçe Rusya'nın bölge ülkeleri üzerinde etkinliğinin artmaya başladığı söylenebilir.

Rusya, Özbekistan ile de askeri ilişkilerini bu dönemde yeniden canlandırmaya başladı.2004 yılında iki ülke arasında yapılan Stratejik Anlaşma ile her iki ülke askeri tesislerini kullanma hakkına sahip oluyorlardı. Aynı zamanda Moskova, Özbekistan'a anti-terör merkezlerinin kurulumu için yardımda bulunacağını taahhüt etmekteydi. 2005 yılında ise Özbekistan ile Rusya, Sovyetlerin dağılmasından beri ilk kez ortak askeri tatbikat gerçekleştirmekteydiler.²⁶²

3.4.2. Kırgızistan

Kırgızistan'ın güney ve kuzeyi arasında ciddi bir etnik gerilimin bulunması, Çin ve Özbek yönetiminin baskıları ve Özbek nüfusun yoğun olarak yaşadığı güney bölgelerde etkili olan IMU örgütünün varlığı nedeniyle oldukça sıkıntılı bir dış politikaya sahiptir.

Bağımsızlığını ilan ettiği ilk günden beri diğer Orta Asya ülkelerinden farklı bir ekonomik ve dış politika izleyen Kırgız yönetimi için 11 Eylül 2001 saldırıları önemli bir fırsatı da beraberinde getirmiştir. Kırgızistan, Amerikan hava kuvvetlerinin ülkesinin hava sahasını kullanmasına izin veren bir yasayı 11 Aralık 2001 tarihinde kabul etti. Kırgız yönetimi Washington'un terör ile savaşında en istekli ülkelerden biri görüntüsü vermekteydi. Afganistan operasyonunda kritik öneme sahip olan Manas Havalimanı Amerikan askerleri tarafından kullanılmaya

²⁶¹ Jim Nichol, **Uzbekistan closure of the air base at Karshi-Khanabad context and implication**, (çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS22295>, 24.02.2012

²⁶² Weitz, **ag.m.** s.156.

başlandı. Askeri üssün ismi ise Amerikalılar olarak 11 Eylül saldırılarında hayatını kaybeden Peter Ganci'nin anısına Ganci Üssü olarak değiştirildi.²⁶³

Her ay Afganistan'a ya da Afganistan'dan 15 bin insan ve 500 ton kargo taşınan bu üs operasyon sırasında kritik öneme sahip olmuştur.²⁶⁴ Bu üsler ABD'nin terörle savaşında en kritik noktalar oldular. ABD ordusu üslere yerleştikten sonra yoğun bir modernizasyon çalışması içerisine girdi. ABD Hava kuvvetlerine göre, Manas üssü, Afganistan operasyonundaki en önemli hava harekât merkezi durumundaydı.²⁶⁵

Manas Hava Üssü'nde binlerce askeri personelin bulunduğu bir üs durumunda bulunmaktadır. Üste aynı anda 60 savaş uçağı konuşlanabilmektedir. Askeri üs Kırgızistan'ın sadece ABD ile yakınlaşmasını sağlamamış aynı zamanda önemli bir gelir kazanmasına da neden olmuştur. Özbekistan'dan farklı olarak Washington yönetimi üs için Kırgızistan ile kira anlaşması yapmış 2008 itibariyle 17,5 milyon dolar ödeme yapmaktadır.²⁶⁶ Bunun yanı sıra üste inen ya da kalkan her uçak içinde ödemedede bulunmaktadır.

ABD Kırgız üssünü kullanmaya başladıktan sonra bu ülkeye 1,4 milyon dolar tutarında askeri iletişim aracı vermiştir. İlerleyen dönemde iki ülke ordusu arasında sayısız iş birliği ve ortak çalışmalar da gerçekleşmiştir. Her askeri taşıma uçağı için 7000 dolar ve savaş uçakları için de 2000 dolar ödeme yapılmaktadır²⁶⁷ Askeri üste yalnızca ABD ordusunun faaliyetleri bulunmuyor, aynı zamanda aralarında Fransız ve İspanyol ordusunun da bulunduğu 9 ülkenin birlikleri askeri üssü kullanmaya başladı.

²⁶³ Wikileaks Document Release, **Kyrgyzstan, Recent Developments and US Interest**, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-97-690>, 24.02.2012.

²⁶⁴ Ariel Cohen, “ The Manas base and challenges to the US presence in Kyrgyzstan” , (çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2010/07/the-manas-base-and-challenges-to-the-us-presence-in-kyrgyzstan>, 18.10.2011

²⁶⁵ Jim Nichols, **Recent Developments and US Interest**, Congressional Research Service, s.8

²⁶⁶ Roger McDermott, “Reflection on Manas”, (çevrimiçi), [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33766](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33766), 14.10.2011

²⁶⁷ Amanov, a.g.e. s.212

Ekonomik olarak oldukça kötü durumda bulunan Kırgızistan'daki ABD üssünün bulunması çok önemli bir gelir kaynağı haline gelmekteydi. Tam olarak hesaplanamasa bile, üs için yapılan ödemelerin yanı sıra görevli personelin yapmış olduğu harcamalar da bölge halkı için çok önemli bir gelir kaynağıydı. 2002 yılının Eylül ayında Kırgızistan devlet başkanı ABD'ye resmi bir ziyarette bulundu Beyaz Saray'da George Bush ile bir araya gelen Akayev'in gündeminde Kırgızistan'a yapılacak yardımlar ve ABD'nin terörle mücadelesi vardı.²⁶⁸

Aynı Özbekistan'da olduğu gibi Kırgızistan'da ABD'ye terörle savaşında vermiş olduğu desteğin karşılığında yoğun dış yardım almaktaydı. 1992 ile 2006 yılları arasında bu ülkeye yapılan yardım tutarı 850 milyon doları buldu.²⁶⁹ Ancak Manas üssündeki faaliyetler konusunda ABD ile anlaşma imzalanmasından itibaren bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Amerikan askerlerine mutlak dokunulmazlık tanıyan ayrıcalık, bölge halkında oldukça yüksek bir rahatsızlık yaratmaktaydı. İlerleyen yıllarda Zachary Hatfield olayı olarak bilinen durum bu rahatsızlığın daha da üst düzeye çıkmasına neden olacaktı. Kırgız şoför üstte görevli bir Amerikan askeri tarafından vurularak öldürülmüş, olayı gerçekleştiren kişiye iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar gereğince Kırgız yetkililer hiçbir hukuki işlem yapamamıştır.

270

Bir diğer sorun yaratan başlık ise uçakların yakıt tankları olmuştur. Her ne kadar bu iddialar Amerikalı yetkililer tarafından reddedilse bile K-135 tipi tanker uçağın Güney Kırgızistan'da 30 tonluk yakıt deposunu düşürmesi Kırgızlar arasında askeri üssü eleştirenlerin sayısının oldukça yükselmesine neden olmuştur. Kırgızistan'da yaşanan halk ayaklanması sonrası Akayev'in görevden ayrılmak zorunda kalması ile Kırgız-ABD ilişkilerinde de yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle Özbekistan'da

²⁶⁸ Gladman, a.g.e.s. 252

²⁶⁹ Wikileaks Document Release, **Kyrgyzstan, Recent Developments and US Interest**, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-97-690>, 24.02.2012.

²⁷⁰ Roger McDermott, "Reflection on Manas", (çevrimiçi), [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33766](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33766), 10 Nisan 2011.

yaşanan Andican olayları sonrası K-2 Üssünün kapatılması ile birlikte Ganci üssü Washington yönetimi için çok daha önemli bir hale gelmiştir.

Bakiyev ilk dış politika gezisini Rusya'ya yapmış ve iki ülke arasındaki askeri ve siyasi ilişkileri artırma kararı alınmıştır. 2005 tarihinde yapılan Şanghay İş Birliği Örgütü zirvesi sonrası açıklama yapan Bakiyev, Afganistan'ın istikrar kazandığını ve ABD'nin Manas'taki askeri varlığının bir süre sonra gözden geçirilebileceğini açıkladı. Aynı zirvede Bakiyev, örgütün ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığını çekmesini talep eden bildiriye imza attı.

Bakiyev'in bu açıklamaları üzerine ABD yönetimi bölgeye savunma bakanı Donald Rumsfeld'i yolladı. Rumsfeld Bişkek'e gittiğinde Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin sağlam olduğunu ancak Rusya ve Çin'in bölge ülkeleri üzerine baskı yaptıklarını iddia edecekti. 2005 yılının Temmuz ayında da Dışişleri bakanı Condolezza Rica'da Bişkek'e ani bir ziyarette bulundu ve üssün durumunu Kırgız yetkililerle görüştü.²⁷¹ 2006 yılında Washington yönetimi ile yapılan pazarlıkların ardından Manas askeri üssüne ABD'nin ödediği kiraya zam yapılması kararı alındı.

Kırgızistan bölgede denge politikaları izlemeyi tercih eden bir ülke olmuştur. Bu politikanın bir benzerini de askeri üsler konusunda da göstermiştir. Kırgızistan, Rusya ile yapmış olduğu anlaşma sonucunda Moskova'ya da bir askeri üs açma izni vermiştir. Rusya Soğuk Savaştan bu yana ilk kez bu ülkede bir askeri üs elde etmekteydi. Kant askeri üssü, ABD'nin Ganchi'de bulunan askeri üssüne sadece 30 kilometre²⁷², başkente ise 20 dakika uzakta bulunmaktaydı. Kant üssünün Rus askerleri tarafından kullanılmaya başlanması ile birlikte ilk defa bir ülke de hem ABD hem de Rus üsleri aynı anda görev yapmaktaydı. Kolektif Güvenlik Anlaşması

²⁷¹ Wikileaks Document Release, **Kyrgyzstan, Recent Developments and US Interest**, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-97-690>, 24.02.2012.

²⁷² Weitz, **a.g.m.** s.157.

kapsamında Rus askerleri Kırgızistan'a yerleşmekteydi. Üsse avcı uçakları, saldırı uçakları ve çok amaçlı helikopterler yerleştirilmiştir.²⁷³

İki ülke arasında ülkenin güneyine de yeni bir askeri üs açılması konusunda görüşmeler yapılırsa da bu konuda sonuca varılamadı. Kırgızistan'da her iki ülkeye ait askeri üslerin bulunması 2005 tarihinde Rus Savunma Bakanı Sergei Ivanov tarafından rahatsız edici bir durum değil ifadeleriyle belirtilmekteydi.

3.4.3. Tacikistan

Orta Asya'nın en istikrarsız ve ekonomik olarak da en zayıf ülkesi olan Tacikistan ile ABD arasındaki ilişkiler ağırlıklı olarak ekonomik düzeyde gerçekleşmiştir. İç savaşın ardından yeni Tacik devlet başkanı ABD'ye gitmiş ve burada bir dizi temaslarda bulunmuştur.

Washington yönetimi 1992 ile 2007 yılları arasında Tacikistan'a toplam 773 milyon dolar tutarında yardım yollamıştır.²⁷⁴ Ancak bu yardımların önemli bir kısmı gıda ve diğer insani ihtiyaçlara yönelik olmuştur.

Tacikistan iç savaşın ardından dış politikada etkili olmaya başlamıştır. Ancak Rusya'nın etkisinden hiçbir zaman çıkmamıştır. Tacikistan diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak, Sovyetler parçalandığı zaman, ülke topraklarında kalan birlikleri milli ordunun temeli yapmak yerine 201. motorize piyade alayını topraklarında kalmasına izin vermiştir.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Tacik ekonomisinin dinamikleri de Rusya'dan gelecek işçi döviz akışına bağlıydı. Ancak bu etmenlere rağmen ABD ile de yoğunlaşan bir ilişkiye sahipti.

²⁷³ Amanov, a.g.e., s.287.

²⁷⁴ Wikileaks Document Release, **Tajikistan: Recent Developments and US Interest**, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-98-594>, 24.02.2012.

ABD askeri alanda ise Tacikistan'a özellikle sınır boylarının güvenliği konusunda destek vermektedir. Bu alanlarda görev yapacak askerlerin yetiştirilmesi konusunda ortak çalışmalar yapılmaktaydı.²⁷⁵ Ancak iki ülke arasındaki yoğun ilişkiler 11 Eylül saldırılarının ardından başladı. Tacikistan savunma bakanı 25 Eylül 2001 tarihinde ülkesinin hava sahasını müttefiklere açmayı teklif etti. Washington yönetimi tarafından olumlu karşılanan bu teklifin ardından müttefik uçakları Afganistan operasyonu sırasında Tacik hava sahasını kullanmaya başladı.

3 Kasım tarihinde ABD savunma bakanı Donald Rumsfeld, Tacikistan'ı ziyaret etti. Bu ziyaret sonrasında Tacikistan hükümeti hava sahasının ardından da Kulyab, Kurgan-Tepe ve Farhar bölgelerindeki askeri üsleri ABD'nin kullanımına verdi. Bu üsler Sovyet askerleri tarafından kullanılmaktaydı, aynı zamanda Afganistan sınırına da oldukça yakın konumdaydı. ABD'nin yanı sıra Duşanbe Havaalanına 100 kadar da Fransız birliği konuşlanmıştı. Ancak coğrafi koşulların zorluğu nedeniyle Tacikistan'daki üsler operasyonlar sırasında tercih edilmedi.²⁷⁶

Kararın hemen ertesinde ise Tacikistan Dışişleri Bakanı 21 Nisan 2002 tarihinde Washington'a resmi bir ziyarette bulundu ve orada ülkesinin büyükelçiliğini açtı.²⁷⁷ 2002 yılı Tacik dış politikası için önemli bir yıldır. Çünkü bu tarihte Duşanbe yönetimi Barış İçin Ortaklık Programına katıldı. Ve Tacik devlet başkanı NATO zirvesine katılarak burada bir konuşma yaptı. 2002 yılının aralık ayında ise Tacik devlet başkanı ABD'yi ziyaret etti. Bu ziyarette amaç Washington ile ilişkileri üst düzeye çıkartabilmek ve ABD firmalarını yatırım amacıyla Tacikistan'a davet etmektir. Ancak Tacik devlet başkanı özellikle ülkesinin hidroenerji sektörüne yatırım yapmaya ikna edemedi.²⁷⁸ Fakat bu ziyaret sırasında uluslararası para fonu temsilcileri ile bir araya geldi.

²⁷⁵ Olikier, a.g.e. s.28.

²⁷⁶ Jim Nichol, **Tajikistan: Recent Developments and US Interest**, <http://wikileaks.org/wiki/CRS-98-594>, 24.02.2012.

²⁷⁷ Aydın, a.g.e. s.400.

²⁷⁸ Lena Jonson, **Tajikistan in the new Central Asia: Geopolitics, great power rivalry and radical Islam**, Tauris, NewYork, 2006, s. 75

Beyaz Saray’da Başkan Bush ile bir araya gelen Tacikistan Cumhurbaşkanı iki ülke arasındaki ilişkileri uzun ömürlü ve stratejik olarak tanımladı.²⁷⁹ Bush’da terörle mücadelede Tacikistan’ın göstermiş olduğu desteğe teşekkür etti.

Bu tarihe kadar ABD’den Tacikistan’a yapılan yardımlar hep insani yardımlar niteliği taşıırken, 2002 tarihinden itibaren ilk defa Duşanbe yönetimi Washington’dan askeri yardım da almaya başladı. Bu yardımların içerisinde askeri alt yapının yenilenmesi, gece görüş sistemlerinin verilmesi, personelin eğitimi gibi başlıklar bulunuyordu. 2003 yılı ortalarından itibaren ABD’nin Tacikistan’a yaptığı yardımlar daha da artış gösterdi.²⁸⁰ 2001 yılında USAID’den 7 milyon dolar alabilen Tacikistan, 2002 yılında 40 milyon dolar tutarında yardım aldı. Ancak Tacikistan her ne kadar ABD ve Batı ile yakın ilişkiler içerisinde olsa da Rusya’nın etkisini altındaydı. Vladimir Putin’in yeni dış politikasındaki hedefteki ülkelerden biri de Tacikistan oldu. 2004 yılında yapılan anlaşma ile Rusya’ya ait 201. mekanize piyade tugayı bu birlikler Tacikistan topraklarında kalıcı hale geliyordu. Bir yıl sonra iki ülke arasında 6000 personelin görev yapabileceği hava üssünün de Rusya’ya tahsisi için anlaşma yapılmaktaydı.²⁸¹

Tacikistan, ekonomik olarak çok zayıf bir ülke olduğu için bu alanda en önemli yardım da yine Rusya’dan gelmekteydi. Moskova, Tacikistan’ın 242 milyon dolar tutarındaki borcunu da sildiğini açıklamıştır²⁸².

3.4.4. Kazakistan

Kazakistan’ın nüfusu içerisinde hatırı sayılır bir Rus’un bulunması ülkenin dış politikasını da önemli derecede etkilemiştir. ABD’nin ise Kazakistan ile ilişkileri doksanlı yıllar boyunca oldukça yüksek düzeyde bulunmaktaydı. Özellikle diğer

²⁷⁹ Johnson, a.g.e. s.59.

²⁸⁰ Gladman, a.g.e.s448.

²⁸¹ Johnson, a.g.e. s.77.

²⁸² The Hindu,(Çevrimiçi) <http://hindu.com/2004/06/06/stories/2004060601451200.htm> 29.08.2011.

Ülkelerin siyaseten istikrar vaat etmiyor olması da Kazakistan'ı Washington yönetimi açısından ön plana çıkarmaktaydı.

nceki bölümde de belirtildiği gibi Kazakistan'ın zengin yer altı kaynaklarına sahip olması ve ülkenin diğer Orta Asya ülkelerine nazaran yatırımcılar için daha fazla istikrar vaat ediyor olması nedeniyle Astan Batı için ilk yıllarda önemli bir müttefik görüntüsü izmekteydi. Devlet başkanı Nazarbayev, iki kez ABD'yi ziyaret etmiş, 1995 yılında ise ABD Dışışleri Bakanı William Perry, Kazakistan'da temaslarda bulunmuştur. İki lke arasındaki ilişkiler eğitimden, personel eğitimine kadar çok geniş bir alanda yürütülmekle birlikte asıl temelini enerji sektörü oluşturmaktadır.

Kazakistan doksanlı yıllar boyunca genel olarak dış politikada Batı ittifakını destekleyen bir tavır almıştır. 1994 yılında Bosna Savaşı sırasında, ABD uçaklarının Sırp hedeflerinin vurulmasına açıkça destek verdiğini ilan etmiştir. Kazakistan, Orta Asya'ya yapılan yardımlarda da doksanlı yıllar boyunca en fazla payı almıştır. 2001 yılına kadar ABD yardımlarından artan oranda pay almıştır. Ancak 2001 yılından itibaren Özbekistan, Kazakistan'dan yardımlar konusunda daha fazla pay sahibi olur noktaya gelmiřti²⁸³ Ancak Nazarbayev yönetiminin insan hakları konusundaki tavrı ve muhaliflere yönelik sert tutum ABD ile Kazakistan arasındaki ilişkilerin inişli çıkışlı bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Özellikle 1999 yılında Astana yönetiminin Kuzey Kore'ye 8 milyon dolar tutarında MİG 21 uçağı satması²⁸⁴ ile ilişkiler de sorunlar başlamıştır.

Kazak dış politikası denge arayışı içerisinde geçmektedir. Batı ile mesafeli ilişkiler geliştirirken, Moskova yönetimini rahatsız edecek uygulamalardan uzak durmaya çaba harcamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin bölgeye olan yaklaşım değişiminden Kazakistan'da etkilenmiştir. Devlet Başkanı Nazerbayev, saldırıların ardından kısa bir süre sonra ABD'den hava sahasını kullanma yönünde gelebilecek

²⁸³ A.e. s.410.

²⁸⁴ Boris Rumer, *Central Asia: A gathering Storm*, 2004, s. 45.

talepleri olumlu karşılayacağını açıklamaktaydı.²⁸⁵ Kısa bir süre sonrada Kazakistan yönetimi ABD ile ikili anlaşmalar imzalamaktaydı. Bu anlaşma ile Özbekistan ve Kırgızistan'dan farklı olarak Kazakistan, ABD personeline ülke topraklarını açmıyor, ancak hem ülke hava sahası ABD uçaklarına açıldı hem de acil durumlarda, uçakların Alma Ata havaalanına inişine izin verilmekteydi. Bunun yanı sıra Pentagon, Kazak ordusuna milyonlarca dolarlık donanım satışında bulunurken, Kazak askeri personelin eğitiminde de önemli görevler üstlendi. 2004 yılında Pentagon'un üst düzey yetkilisi Richard Meyer'ın bölge ülkelerine yapmış olduğu ziyaret sırasında ABD'nin Kazakistan'a Irak ve Afganistan operasyonlarında kendilerine verdiği destekten ötürü sonsuz şükranlarını sunduğunu dile getirmekteydi.

Ancak diğer Orta Asya ülkeleri ile kıyaslandığında Kazakistan'ın ABD'nin terörle ile savaşında daha geri planda kaldığı söylenebilir. Bunda Rusya lideri Vladimir Putin'in uygulamaya koyduğu yeni dış politikanın etkisi olduğu söylenebilir.

Rusya' nın bölgeye yönelik politikalarında Kazakistan çok büyük önem taşımaktadır. Özellikle petrolünün büyük bir kısmının Rusya üzerinden uluslararası piyasalara açılıyor olması nedeniyle Kazak yönetimi, Moskova ile her zaman yakın ilişkiler kurmuş, bölgede Rusya'nın liderliğini çektiği askeri, siyasi ve ekonomik bütün girişimlere destek vermiştir.

Sadece 2007 yılında Kazakistan, Rusya üzerinden 60 milyon ton varil petrolü dünya piyasalarına sunmuştur. Aynı yıl Kazak ihracatının %70'i, ithalatının %80'ini ise Rusya'dan gerçekleştirmiştir.²⁸⁶ Rus-Kazak ilişkilerinde Hazar bölgesindeki enerji kaynakları önemli bir yeri oluşturmaktadır. Hazar denizinin kuzeyinde yer alan 3 petrol kuyusu için Rusya Kazakistan ile 2002 yılında anlaşma imzalanmıştır. Rusya, Hazar denizindeki taraflar arasındaki sorunu da çözebilmek için petrol ve doğalgaz

²⁸⁵ Alima Bissenova, **Kazakhstan backs US, takes cautious approach on refugee**, (Çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav092401b.shtml>, 25.02.2012.

²⁸⁶ CRI Online,(Çevrimiçi), <http://turkish.cri.cn/281.2008.05.23.1@93880.htm>, 05.07.2011.

arama sınırlarının 5 kilometre kadar genişletilme teklifinde bulunmuştu.²⁸⁷ Ancak bu teklifin ardından Hazar Denizi'nde aynı tarihlerde donanmasıyla tatbikat da yapmaktaydı. Ancak Özbekistan'da Andican şehrinde çıkan olaylar ile Washington Taşkent ilişkilerinin bozulması ve K-2 üssünün kapatılması ile Kazakistan, Washington için tekrardan giderek daha önemli bir ülke haline gelmeye başladı.

ISAF komutasına geçen Afganistan operasyonlarında 28 Ocak 2009 yılında ABD ile Kazakistan arasında yeni anlaşmalar imzalandı. ABD, Afganistan operasyonunda birliklerin ihtiyaç duyduğu bazı ürünlerin tedarikinin Kazakistan üzerinden gerçekleştirileceğini açıklarken, Kazak yönetimi de bazı askeri personelinin Afganistan'a göndereceğini açıklamaktaydı.²⁸⁸

3.4.5. Türkmenistan

Türkmenistan 1995 yılında Birleşmiş Milletlerin 58/90 sayılı kararı ile Avusturya ve İsviçre'nin ardından Daimi Tarafsızlık Devlet olarak kabul edilmiştir.²⁸⁹ Bu yüzden dış politikasında askeri ittifaklar içerisinde yer almamaktadır.

Wikileaks belgelerinde devlet başkanı Niyazov için dünyanın en otoriter liderlerinden biridir tanımlaması yapılmaktadır.²⁹⁰ Batı ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin merkezini Türkmenistan'ın sahip olduğu zengin yer altı kaynakları oluşturmaktadır. ABD, özellikle Türkmen enerji piyasasının liberalleşmesi için yoğun baskı yapmaktaydı.

Türkmen gazının Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı üzerinden uluslararası piyasalara dağıtımını yapmak içinde Aşkabat yönetimi üzerinde diplomatik çalışmalar

²⁸⁷ Erhan, a.y. s.62.

²⁸⁸ Roger Dermott , "Kazakhstan Raising Its Afghanistan Profile", *Eurasia Daily Monitor*, Vol.6, No.22, February 2009.

²⁸⁹ Luca Anceschi, *Turkmenistan's foreign policy : Positive neutrality and consolidation of the Turkmen Regime*, Rotledge ,New York, 2009,s.126.

²⁹⁰ Jim Nichol, *Turkmenistan polITICAL success developments and implications*, (Çevrimiçi),<http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS22572>, 25.02.2012.

yapılmıştır. Ancak Türkmenbaşı Rusya ve İran ile daha yakın ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. ABD'nin inşasını istediği boru hatlarından biri de Türkmenistan-Afganistan-Pakistan boru hattı projesidir. Bu proje için Pakistan'ın başkenti İslamabad'da bir araya gelen üç ülkenin liderleri 2002 yılında bu konuyla ilgili bir memorandum imzalamışlardır.²⁹¹

Aslında proje 1995 yılında Türkmen ve Pakistanlı yetkililer Trans-Afgan boru hattının inşası için gerekli etüd çalışmasının yapılması için anlaşmışlardır. Dönemde bu anlaşmaya ABD'li petrol şirketlerinden UNACOL'de ilgi göstermişti.

11 Eylül olayları sonrasında ABD'nin başlattığı terörle savaşında Türkmenistan tarafsızlık statüsünden dolayı yoğun bir destek vermemiştir. Sadece Afganistan işgali sırasında topraklarının ve hava üslerinin insani yardım için kullanılmasına izin vermiş ancak ABD önderliğinde kurulan ittifakta yer almamıştır.²⁹² Bununla birlikte Afganistan'a yollanan yardımların %40'ı Türkmenistan üzerinden gerçekleşmekteydi.

Dönemin ABD Komutanı Tommy Frank Taşkent'e yaptığı ziyarette Niyazov yönetimine terörle mücadelede verdiği destekten ötürü şükranlarını sunmaktaydı.²⁹³ ABD'nin Orta Asya ya yönelik operasyonlarından belki de en zararlı çıkan ülkelerin başında Türkmenistan gelmektedir. 11 Eylül öncesinde Afganistan ile Türkmenistan arasında çok yoğun bir ticaret bulunmaktaydı. Ancak bu operasyonun ardından bu ticaret neredeyse durma noktasına geldi.²⁹⁴

Daimi tarafsızlık statüsü izleyen Türkmenistan'da iç politikadaki en önemli kırılmalardan biri 2002 tarihinde devlet başkanı Niyazov'a yönelik gerçekleşen suikast denemesidir. Niyazov bu olaydan yara almadan kurtulmuş ancak iç

²⁹¹ Gladman, a.g.e. s.60

²⁹² Rafiz Abazov, **Historical Dictionary of Turkmenistan**, Rowman Littlefield Pub. New York, 2005,s.60

²⁹³ Jim Nichol, **Turkmenistan's attempted coup: Repercussion and US concern**, <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS21384>, 26.02.2012.

²⁹⁴ US State Department,(Çevrimiçi), <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35884.htm>, 26.02.2012.

politikada çok daha sertleşen bir tutum sergilemiştir. Bu olay Türkmen dış politikasını da etkilemiştir. Çünkü Niyazov yönetimi kendisini hedef alan bu saldırının arkasında ABD'nin de olduğu bir grup ülkenin olduğunu iddia etmiştir.²⁹⁵

Türkmenistan olaylarla ilgili olduğu gerekçesiyle ülkesindeki Özbekistan elçiliğine müdahale etmesi ise hem Taşkent yönetiminin hem de uluslararası toplumun tepkisini çekmiştir.

21 Aralık 2006 tarihinde Türkmenbaşı'nın ani bir biçimde ölmesi ardından Türkmenistan ile Batı arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. Türkmenbaşı'nın yerine gelen Gurbanguli Berdimuhammedov Niyazov'a göre daha açık politikalar izlemeyi tercih etmiştir.

ABD ile ilişkilerde başlayacak yeni dönemin ilk simgesi ise Türkmenbaşı'nın cenazesine Dışişleri bakan yardımcısı Richard Boucher'in katılması önemli bir mesajdır. İki ülke arasındaki ilişkiler ilerlemeye devam etti. Devlet başkanı ülke yönetiminde kısmi olarak reform adımları atmaya başlaması ile dış politikada da canlanma yaşandı. İki binli yılların ikinci yarısı ile birlikte Türkmen askerleri, istihbarat görevlileri ve polisleri ABD ve Avrupa'daki okullarda²⁹⁶ eğitim almaya ve ortak çalışmalar içerisine girmeye başladılar. Ancak ABD ile ilişkilerde yavaş bir ilerleme söz konusu iken, Moskova yönetimiyle oldukça yoğun bir yakınlaşma içerisine girilmiştir. Putin'in bölgeye yaptığı ilk yurt dışı gezisi sırasında Türkmenistan'ı da ziyaret etmiş ve bu ülkeyle 20 milyar metreküplük gaz alım anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma ile Türkmen doğalgazı Rus Gazprom şirketi ile dünyaya açılmaktaydı. 2007 yılında ise Rusya-Kazakistan ve Türkmenistan arasında

²⁹⁵ Jim Nichol, **Turkmenistan's attempted coup: Repercussion and US concern**, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS21384>, 25.02.2012.

²⁹⁶ C.J. Chivers , **Turkmenistan warms to broader ties with to US**, (Çevrimiçi), <http://www.nytimes.com/2007/06/21/world/asia/21iht-stan.1.6256916.html?pagewanted=all>, 26.02.2012.

yapılan yeni anlaşma ile Türkmen gazını Kazakistan üzerinden Rusya'ya taşıyacak yeni bir boru hattının inşasına daha karar verilmekteydi.²⁹⁷

11 Eylül terör saldırıları ile birlikte Washington yönetiminin bölgeye olan ilgisinde çok hızlı bir artış yaşandı. Ancak Rusya'nın da bölgeye ilgisi giderek artmaktaydı. ABD'nin bölgeye yerleşmesini dikkatle takip eden Rusya kendi dış politikasını da yeniden şekillendirmekteydi. Bu süreçte Rusya ile ABD arasındaki ilişkilerde yeni bir denge kurma çabaları oluşurken, Orta Asya'da Washington yönetiminde oldukça yoğun bir rekabet içerisine girilmekteydi.

Bu bölümde Rusya'nın 11 Eylül saldırıları sonrasındaki tutumu ve bölgeye yönelik dış politikası analiz edilecektir

3.5. ABD' nin Rusya politikası ve Moskova yönetiminin Orta Asya'ya yaklaşımı

Beyaz Sarayın Moskova'ya yönelik politikaları Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından iktidara gelen her üç başkanda da farklılık göstermiştir. George Bush döneminde ilk olarak Sovyetler Birliğinin dağılmaması değişimin zaman içerisinde gerçekleşeceği inancı olmuştur. Ancak Sovyetlerin dağılması ile birlikte nükleer silahların güvenliği ön plana çıkmaktaydı.

Bush'tan sonra başkanlık koltuğuna oturan Bill Clinton ise kendi dönemi içerisinde Moskova ya karşı iki farklı tutum belirlemiştir. "First Russia" olarak bilinen politikasında Rusya'daki demokrasiye geçiş çabaları desteklenecek ve batı ittifakı ile iyi ilişkilere sahip bir Moskova yaratılacaktır. Bu süreçte Rusya'nın başta G-7 olmak üzere diğer uluslararası kurumlarda yer almasına destek verilecekti. Ancak Rusya'nın politikalarında meydana gelen değişikliklerin ardından tepki olarak

²⁹⁷ Sedat Laçiner& Hasan Selim Özertem, "Hazar Enerji Kaynakları: Enerji-siyaset ilişkisi ve Türkiye", **Orta Asya&Kafkasya Güç Politikası**, Der. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları,2008 s.82.

Clinton da Moskova'dan ziyade Orta Asya ile yakından ilgilenmeye başlıyor ve enerji güvenliğini ön plana çıkarıyordu.

Başkanlık koltuğunu Clinton devralan George W. Bush ise daha ilk günlerden Rusya'ya karşı farklı bir politika izleyeceğinin sinyallerini vermektedir. Bush'a göre Clinton Rusya'yı Batı sistemine dâhil etmek için fazla zaman ve enerji harcadı.²⁹⁸ Bunun yerine ABD Avrupa ve Asya'daki müttefikleri ile yakın ilişki içerisinde olmalıydı.

Başkan Bush'un seçim kampanyası sırasında danışmanlarından Robert Blackwill de yeni dönemde Rusya ve Çin ile daha yakından ilgilenileceğini, çünkü bu iki ülkenin ABD'nin çıkarlarına zarar verebileceği iddia etmekteydi Hatta danışmanlar Rusya'nın İran'a yardım etmeye devam etmesi durumunda yaptırımlar ile de karşılaşabileceğini iddia etmekteydiler.²⁹⁹ Bush döneminde Rusya ile ilişkilerde belirleyici olan üç konu bulunuyordu: Anti Balistik Füzelere sınırlandırılmasını ön gören anlaşma, NATO ile ilişkiler ve Nükleer silahların azaltılmasıydı. Bush'un iktidarının ilk döneminde ulusal çıkarlar gerekçe gösterilerek ABD, ABM Anlaşmasından çekilmekteydi. Karar Rusya devlet başkanını rahatsız etmiş ancak yaptığı açıklamada Washington'un hamlesinin Rusya'nın güvenliğini tehdit eder bir nitelik taşımadığını belirtiyordu.³⁰⁰

Letonya, Litvanya ve Estonya'nın NATO'ya üye yapılması için sürecin başlatılması Putin döneminin ilk yıllarında Rusya ile Batı arasında yaşanan ilk gerilimler olarak ortaya çıktı. Bu ülkelerin NATO'ya üye olmalarının anlamı, NATO'nun Rusya'nın Batı sınırına dayanması anlamına gelmekteydi. 2002 yılında ise Başkan Bush'un çabaları ile NATO-Rusya konseyi oluşturulmaktaydı. Bu konseyde kriz yönetimi,

²⁹⁸ James M. Goldgeier, Michael Mcfawl, **Power and Purpose: US Policy Toward Russia After the Cold War**, The Brooking Institution, Washington,2006, s.305.

²⁹⁹ Goldgeier, a.g.e. s. 306

³⁰⁰ Dietrich, a.g.e. s.192

nükleer silahların yayılmasını önleme, teröre karşı mücadele konuları Rusya ve NATO tarafından ortaklaşa ele alınacaktı.³⁰¹

Bush ile Putin ilk olarak Slovenya’da yapılan zirvede bir araya gelmekteydiler. Görüşme sonrasında Bush, Putin’i ülkesini seven bir lider olarak tanımladı. Putin’i Teksas’taki çiftliğine davet ettiğini açıklayan ABD Başkanı eğer güvenmemiş olsaydım, bunu yapmazdım değerlendirmesinde bulundu.³⁰² 11 Eylül saldırıları sonrasında ise Rusya, ABD ye terörle mücadelesinde destek vereceğini açıklasa bile uçakların Rus hava sahasını kullanmasına izin vermemiştir. Ancak Bush yönetimi Irak işgaline kadar Rusya’yı terörle savaşta en önemli müttefiki olarak tanımlamaktaydı. Şubat 2002de de ABD’nin Moskova Büyükelçisi Alexander Versbow da yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki ilişkileri hiç bir dönem bu derece yakın olmadığını ifade ediyordu.³⁰³

Bush yönetiminin Rusya’ya bakış açısı Rusya Devlet Başkanı Putin’in 2003 yılında ABD’ye yaptığı ziyaret sırasında Başkan Bush tarafından şu şekilde anlatılmaktaydı: “Rusya’nın vizyonu: Sınırlarında komşularıyla ve dünya ile barış içerisinde, demokrasi ve özgürlüğün ve yasal egemenliğin serpiştiği bir ülke” olarak değerlendirilmekteydi.³⁰⁴ Öte yandan ABD’nin Neo-Con yöneticileri için Ukrayna’nın da anlamı farklıydı. Demokratik bir Ukrayna’nın Rusya ve diğer anti demokratik şekilde yönetilen Sovyet eski cumhuriyetlerine örnek teşkil edebileceği düşünülüyor. Aynı zamanda istikrarlı bir Ukrayna’nın başta Karadeniz olmak üzere Orta ve Doğu Avrupa’da istikrarın korunmasında önemli görevler üstleneceği düşüncesi hâkimdi.³⁰⁵

³⁰¹ Dietrich, a.g.e. 192.

³⁰² Lindsay, a.g.e. s.64.

³⁰³ Goldgier, a.g.e. s.314.

³⁰⁴ Brezezinski, **İkinci Şans: Üç Başkan ve Amerikan Süper Gücünün Krizi**, s.174.

³⁰⁵ Ariel Cohen, “After Ukraine elections: What is next for US?”, (çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2010/02/after-ukraine-elections-what-is-next-for-us-policy> , 18.10.2011.

Putin, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD askerlerinin bölgeye yerleşmesine ilk dönemde tepki göstermemiştir. Terörle savaş söylemi, Moskova yönetimi hem Çeçenlerle yaptıkları mücadelede söylem olarak elini güçlendirecek, hem de Orta Asya coğrafyasında başta IMU olmak üzere pek çok terör yapılanmasının zayıflamasını hatta ortadan kalkmasına neden olacağını hesaplamaktaydı.

ABD'nin Orta Asya'ya yerleşmesi, NATO'nun genişlemesi ve bölge ülkelerinin Batı ile yaklaşma arayışları Putin'in dış politikasında önemli değişimlerin yaşanmasına neden oldu. Özellikle Orta Asya'ya yönelik Rusya'nın tekrardan eski hâkimiyetini sağlamak için yoğun bir çaba harcanmaktaydı. Moskova yönetimi özellikle dış politikasının esaslarının belirlendiği "Yakın Çevre Doktrini"nde değişime gitmek zorunda kaldı.

2003 yılında Rusya Dışışleri Igor Ivanov, ülkesinin yeni dış politikasını, stratejik önceliklere önem verilecek ve NATO'yu hedef alarak, askeri blok ve ittifakların genişlemesi Moskova'nın hedeflerine zarar vermektedir, ifadeleriyle duyurmaktaydı.

Kremlin'in üst düzey yöneticilerinden Gleb Pavlovsky'de 2005 yılında yaptığı açıklamada Rusya'nın dünyanın yeni süper gücü olacağını bunu yaparken de eski Sovyet ülkeleri ile gerçekleşeceğini iddia etmekteydi.³⁰⁶ Daha önceki dönemlerde bölge ülkelere yönelik top yekûn bir siyaset izlenirken, yeni dönemde her devlete ayrı bir yaklaşım politikası benimsenmeye başlandı.

Sovyetlerin parçalanmasının ardından bağımsızlığını ilan eden ülkelerin topraklarında yaşayan Rusların Putin dönemiyle birlikte Rusya'ya dönmek yerine bulundukları ülkelerde kalmaları istendi. Bu sayede bu ülkelerde daha fazla söz sahibi olunabilecekti. Kazak nüfusunun %33'ü ve Kırgız nüfusunun %20 civarı

³⁰⁶ Stephan Blank, "Russia in the far east and US policy", **A Realistic Policy Agenda for the Obama Administration**, Der. Ariel Cohen, Washington, The Heritage Foundation Special Report, March 2009, s.35

etnik Ruslardan oluşmaktaydı.³⁰⁷ Ancak Rusya, Putin dönemiyle izlediği gerçekçi dış politika araçlarından en önemlisi ekonomi oldu. Moskova yönetimi ilk defa bölge ülkeleriyle ekonomik olarak ilişkisini ön plana çıkarmaktaydı.

Her ne kadar Orta Asya ülkeleri Batı ülkeleri ile ticari ve siyasi ilişkilerini yoğunlaştırmak isteseler de Sovyetler Birliği döneminde dizayn edilen ekonomik sistem ve sonuçları nedeniyle bölge ülkeleri ekonomik olarak ayakta kalabilmek için Rusya ile yakın ilişki içerisine girmek zorunda kalmıştır.

Moskova yönetimi, ABD'nin kullandığı terörle savaş retoriğini Gürcistan içinde kullanmaya başlamış ve 11 Eylül saldırılarının üzerinden tam bir yıl geçmişken, Tiflis yönetiminin Çeçenistan'daki faaliyetleri desteklediğini iddia ederek ve ABD'nin Afganistan'da yaptığının bir benzerinin Rusya tarafından Gürcistan'da yapılacağını iddia etmekteydi.³⁰⁸

Washington yönetimi ise, Rusya'nın Gürcistan uyarılarına rağmen Orta Asya ülkelerine yapmış olduğu yardımların ve ortak çalışmaların bir benzerini de Gürcistan'da gerçekleştirecekti. Mayıs 2002 tarihinde iki ülke arasında 62 milyon dolar değerinde askeri donanım ve eğitim programı başlatılmıştır. Buna ilaveten Gürcistan'ın NATO'ya üyelik başvurusu yapması için teşvik etmiştir. Gürcistan ise, ABD'nin bu desteği karşısında 2003 Irak'ın işgali sırasında ülkesindeki tüm üslerin ABD tarafından kullanılmasına izin vermiştir

Rusya' nın açılım adımlarından biri de İslam Konferansı Örgütüne 2005 yılında gözlemci üye statüsü ile üye olmasıdır. Putin yönetimi hem bölge ülkeleri ile daha yakın olmak hem de İslam dünyası ile daha yoğun ilişkiler için bu adımı atmıştır. Gerekçe olarak da kendi topraklarında yaşayan 25 milyondan fazla Müslüman'ı göstermiştir. 11 Eylül sonrası dönemde Çin ile Rusya arasındaki ilişkilerde de önemli gelişmeler yaşanıyordu. Anti-hegemonyacı olarak adlandırılan ve ABD karşıtı

³⁰⁷ Amanov, a.g.e. s.308.

³⁰⁸ Laçiner, Özerterem, a.y., s.64.

politikalar izleyen örgüt, 11 Eylül sonrası dönemde bu politikalarında artış gözlemlenmiştir. Rusya bu ittifak çerçevesinde Çin'in Tayvan politikasına destek olurken, Pekin yönetimi ise Moskova'ya Çeçenistan'daki askeri harekâtına destek vermektedir.³⁰⁹

Ancak Şanghay İş Birliği Örgütü'nün yanı sıra ikili ilişkilerde Pekin yönetimi aktif durumdaydı. 2002 yılında Çin, Özbekistan'a 600 milyon dolarlık bir yardım paketi hazırladı. Aynı yıl Kazakistan'a 3, Kırgızistan'a da 1,6 milyar dolar tutarında askeri yardıma bulunacağını vaat etmekteydi.³¹⁰

Çin'in ABD çıkarları için ileride Rusya'dan daha fazla tehdit oluşturduğu ve çevrelenmesi gerektiği fikri, ABD'de Neo-Conlar arasında da oldukça yaygındı. Başta Ariel Cohen ve Zbigniew Brezezinski olmak üzere pek çok yazar, Şanghay İş Birliği Örgütü yapılanmasının ABD'nin bölge çıkarlarına aykırı olduğunu savunuyor.

ABD tarafından dikkatle izlenen Şanghay İ.Ö. etkisini giderek arttırmaktaydı. 2005 yılında İran'ın gözlemci üye olarak kabulünün ardından 2006 yılında gerçekleşen zirvede onur konuğu olarak İran devlet başkanı Ahmedinejat'ın zirveye katılması dünya kamuoyuna önemli bir mesaj olarak yorumlanmıştı. Bu ziyarete ABD'den en sert tepki dönemin savunma bakanı Donald Rumsfeld'ten gelmiş, Rumsfeld, Tahran'ın terörist bağlantıları Şanghay İş Birliği Örgütü'nün amaçlarıyla çatışıyor demiştir³¹¹. Her yıl yapılan zirvelerin ardından açıklanan sonuç bildirilerinde de özellikle ABD'nin politikalarını hedef alan yaklaşımlar içerisinde olunmuştur. 2005 yılında gerçekleşen toplantıda doğrudan Amerika sonuç bildirisinde hedef alınmış ve Orta Asya'daki üslerden çekilmesi talep edilmiştir. 2006 yılında yapılan zirvede

³⁰⁹ Ariel Cohen, John Tkacik, "Sino-Russian Military Maneuvers: A Threat to U.S. Interests in Eurasia", (Çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2005/09/sino-russian-military-maneuvers-a-threat-to-us-interests-in-eurasia>, 18.10.2011.

³¹⁰ Mustafa Aydın, "Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya", *Küresel Politikada Orta Asya*, Der. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Dağıtım, 2005, s.96.

³¹¹ Amanov, a.g.e. s.394.

ABD askerlerinin bölgeden çekilmesinin takvime bağlanması talep edilmişti. 2005 yılındaki bu karar, Özbekistan'ın Andican'da çıkan olayların ardından Batı ile bozulan ilişkilerinde ABD'den K-2 üssünü boşaltma talebinde bulunmasında önemli dayanak noktalarından biri olmuştur. 2007 yılında yapılan Duşanbe Zirvesinde de ABD'nin Irak savaşı ile başlattığı tek taraflı sorunları çözme politikaları eleştiriliyor. Ve bu yaklaşımın sorunların çözümünde yeterli olmayacağı vurgulanıyordu.

Aynı belge de ifade edilen bir diğer konu ise, Renkli Devrimler ile bölgede yaşanan değişimlere karşı, üye devletlerin bağımsız şekilde kendi gelişim yollarını seçme haklarına sahip oldukları, bunun kendi tarihsel tecrübeleri ve ulusal özellikleri ile yapılabileceğiydi.³¹²

3.6. Renkli Devrimler ve Bölgeye Etkisi

Renkli Devrimler, 2003 yılında Gürcistan, 2004 yılında Ukrayna ve 2005 yılında Kırgızistan'da yaşanan yönetim karşıtı halk hareketlerine verilen isim olmuştur³¹³. Her bir hareket muhaliflerin simgesiyle isimlendirilmiştir. Gürcistan'da muhalifler gül simgesini kullanırken, Ukrayna'da turuncu atkılar tercih edildiği için Turuncu devrim tanımlaması yapılmıştır.

Halk hareketlerine bakıldığı zaman bazı ortak noktaların olduğu dikkat çekmektedir. Her üç ülke de yaşanan halk hareketinin arkasında yaşanan ekonomik sıkıntılar, iktidarı elinde bulunduran siyasi grupların yolsuzluklara bulaşmış olması, halkın devlet yönetimine güveninin azalması gibi etkiler söz sahibidir. Bir diğer ortak yön de her üç ülkede de seçimlerde yolsuzluk yapıldığı ve seçim sonuçlarının değiştirildiği iddia edilmesiydi.

³¹² SCO, <http://www.sectsco.org/EN/show.asp?id=92>, 28.09.2011.

³¹³ Robert Saunders, **Historical Dictionary of the Russian Federation**, Maryland, scarecrowpress, 2010, s.123.

ABD'nin desteği ile devrimlerin yapıldığı iddialarını ortaya atanlar ise söz konusu ülkelerde dünyaca ünlü spekülâtör George Soros'un Açık Toplum Enstitüsü, International Republican Institute ve Internatinal Democratic Institute gibi kurumların aktif olarak yaptığı çalışmaları gerekçe göstermektedir. Her üç ülkede de seçimlerde yolsuzluk yapıldığı ve seçim sonuçlarının değiştirildiği iddia edilmekteydi. Gelişmelere Beyaz Saray yönetimi ise açıkca destek vermekteydi. Hem Başkan Bush bu hareketleri bölge halklarının demokrasiye doğru attığı adımlar olarak değerlendiriyor. Hem de 2006 yılında yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde Renkli Devrimlerin Avrasya'ya yeni bir umut getirdiği ifade ediliyordu.³¹⁴ Rusya ise gelişmeleri çevrelenme olarak yorumluyor. Ve her ülkenin kendi sistemini seçme hakkı olduğunu belirtiyordu. Olayların yaşandığı sırada Rus Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov dışarıdan gelen müdahaleleri tehlikeli ve yarasız gelişmeler olarak değerlendiriyordu.³¹⁵

Özellikle bu halk hareketleri sonrasında meydana gelen iktidar değişimleri ile ABD-Rusya dengesinde önemli değişimler yaşanmıştır. Her ne kadar Gürcistan ve Ukrayna'da Batı yanlısı olarak değerlendirilecek isimler yönetime gelse bile, Orta Asya'da yaşanan süreçten Rusya'nın kazançlı çıktığını söylemek mümkündür. Kırgızistan'da iktidara gelen Bakiyev'in kendi iktidarını sağlamlaştırmak için Rusya'ya yönelmesi ve ülkesindeki ABD üssünü tartışmaya açması bunun en somut örneğidir. Tam olarak renkli devrim olarak tanımlanmasa bile Özbekistan'ın Andican kentinde yaşananlar sonrasında Taşkent yönetiminin dış politikada eksenini Rusya'ya çevirmesi ve ABD tarafından kullanılan K-2 üssünü kapatma kararı da yaşanan süreçten en zararlı çıkanın Beyaz Saray olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bölümde hem yaşanan halk hareketlerini hem de süreç sonrasında bölge ülkelerinin dış politikalarında yaşanan değişimler analiz edilecektir.

³¹⁴ The National Security Strategy of the United States 2006, (Çevrimiçi), <http://books.google.com.tr/books>, 05.03.2012.

³¹⁵ Robert Donaldson, *The Foreign Policy of Russia: Changing System and Enduring interests*, M.E. SHARPE, New York, 2010, s.365.

3.6.1. Gürcistan ve Gül Devrimi

Sırbistan'ın ardından Batı destekli olduğu iddia edilen bir başka toplumsal hareketlilik Gürcistan'da ortaya çıktı. Kafkasya bölgesinde yer alan bu ülke çoğu zaman Orta Asya ülkelerinde görüldüğü gibi ABD Rusya arasında denge politikası uygulamaktaydı. Gürcistan'ın başında eski Sovyet Dışişleri bakanı ve pek çok Rus'unda Sovyetlerin parçalanması sürecinde ihanetle suçladıkları Shevardnadze bulunmaktaydı. Doksanlı yıllar Gürcistan'ın Rusya ile ilişkilerinde mesafeyi korumaya çalıştığı yıllardır. Ancak Putin iktidarı döneminde Rusya'nın tekrardan büyük bir güç olarak toparlanmaya başlamasıyla birlikte Gürcistan'da Rusya'ya karşı daha dikkatli davranmak zorunda kalmıştır. Özellikle NATO üyeliği konusunda ilk başta istekli duran Gürcistan daha sonraları ve özellikle enerji kartlarının Rusya tarafından oynanmasıyla birlikte geri adımlar atmış; bu da Batı tarafından çok da hoş karşılanmamıştır. Bölgedeki tüm ülkelerde olduğu gibi yaşanan ekonomik sıkıntılar ve yolsuzluklar halk katında geniş bir rahatsızlığında yaşanmasına neden oluyordu.

Bölgede aynı zamanda Batı destekli pek çok NGO'da bulunmaktaydı. Özellikle Soros tarafından desteklendiği bilinen Açık Toplum Enstitüsü başta olmak üzere pek çok Batı destekli kurum Tiflis'te yaşananları dikkatle izliyordu. Gürcistan'da yaşanan olayların tamamında önemli bir yere sahip olan kurumlardan biri de aynı Sırbistan'da olduğu gibi medyaydı. Rustavi 2 Televizyonu hükümete karşı başlayacak olan gösterilerde aynı B92 gibi çok önemli bir rol alacaktı. Gürcistan'da yaşanan devrimin baş aktörü ise dönemde Adalet Bakanı olan Saakashvili'di. Özellikle ülkede yaşanan yolsuzluklara karşı tepkiliydi. Başta Rustavi olmak üzere Batı destekli pek çok grubunda desteğini almaktaydı. 2002 yılında Shevardnadze'nin Gazprom ile yeni bir anlaşma yapması³¹⁶ ABD-Gürcistan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. 2003 yılında yapılan parlamento seçimlerinde şaibe olduğu iddia edilmesi ve uzmanlarca açık ara seçimleri kazandığı duyurulan Saakashvili önderliğinde yeni toplumsal gösteriler başladı. Rustavi 2 Televizyonu bu

³¹⁶ Mackinnon a.g.e.; s.161

eylemlerde ön sırada yer almaktaydı. Protestolar kısa zaman içinde parlamento binasının basılmasıyla sonuçlandı. Başta CNN olmak üzere dünyadaki pek çok televizyondan canlı yayınlanan eylem sonucunda Gürcistan'da yeni bir dönem başlıyordu. Elllerinde gül olan eylemciler bu baskın sonrasında dünya tarihine renkli devrimlerin bir halkası olarak geçecek olaylara imza atıyorlardı. Devrimin ikinci halkası ise Ukrayna'da yaşanan gelişmelerdi

3.6.2. Ukrayna' daki Gelişmeler

Ukrayna; özellikle Gürcistan'da yaşanan olayların ardından Moskova açısından önemli bir nokta durumunda bulunmaktaydı. Aslında Ukrayna'da yaşananlar; Gürcistan'a benzerlik yönünden önemlidir.

Devlet Başkanı Kuchma; Ukrayna tarihindeki önemli liderlerdendi. Ancak; diğer ülkelerde olduğu gibi bu topraklarda da yaşanan ekonomik sorunlar ve yolsuzluk Ukrayna'nın en önemli sorunu niteliğini taşıyordu. Kuchma karşısında Yushchenko önderliğindeki muhalefet ülkede yeniden yapılanma talep etmekteydi. Diğer coğrafyalarda olduğu gibi burada da Batı tarafından desteklenen STK'lar varlıklarını devam ettirmekteydi. Ukrayna'nın Irak Savaşı öncesinde Irak'a silah satışında bulunması da Amerika-Ukrayna ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştu.³¹⁷

Yapılan seçimlerde usulsüzlük iddialarının ortaya çıkmasıyla binlerce kişi sokaklara döküldüler. Kullandıkları aksesuarların turuncu renkli olması yaşanan olayları turuncu devrim diye nitelendirilmesine neden olmuştu. Sonunda Ukrayna'da da renkli devrimlerin yeni bir halkası yaşanmış oldu.

³¹⁷ The Andıcan Uprising, 13 May 2005 A Master's Thesis By Durukan Kuzu Department of International Relations Bilkent University Ankara September 2008" Sayfa:75

3.6.3. Kırgızistan' da Yaşanan Gelişmeler

Orta Asya'da halk hareketlerinin ilk ortaya çıktığı nokta ise Kırgızistan'dı. Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi Sovyetlerin parçalanmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan, devlet başkanı Akayev tarafından bölgenin demokrasi adası olarak tanımlanmaktaydı. Bölgedeki diğer ülkelerle kıyaslandığı zaman Kırgızistan, medyasının özgürlüğü, sivil toplum kuruluşlarına tanınan faaliyet alanının genişliği ve ekonomik sisteminin dünyaya açık yapısı ile bölge ülkelerine göre farklı bir konum sergilemekteydi.

Kırgızistan, Orta Asya'da yer alan diğer ülkeler de olduğu gibi zengin yer altı kaynaklarına sahip değil. Ancak 2000'li yıllarla birlikte Uluslararası Kriz Grubu'nun gözlem raporlarına göre ülkedeki açların oranı nüfusun %60'ına kadar ulaşmış durumdaydı.³¹⁸

Ülkede gıda ve emtiya fiyatlarının hızla yükselmesine karşın, maaşların aynı seviyede artmıyor olması Kırgızlar arasındaki en büyük sorunlardan biriydi. Bu yüzden 2000 ve 2001 yıllarında Bişkek ve Celalabat kentlerinde hayat pahalılığını ve ekonomik sorunları protesto etmek için gösteriler düzenlendi. Bu gösteriler siyasi yönü fazla olmayan, daha çok ekonomik gerekçelerle bir araya gelen gruplar tarafından gerçekleştirilmişti.

Ancak ülkedeki tek sorun hayat pahalılığı değildi. Aynı zamanda ülke siyasi sistemi içerisindeki en önemli sorunlardan biri de Kuzey-Güney ayrımıydı. Ülkenin kuzeyinde Başkent Bişkek'inde yer aldığı ve Devlet Başkanı Akayev'in de içinde yer aldığı Kuzey grubu ile Özbeklerin oluşturduğu Güney gruplar arasında çekişmeye sahne olmaktaydı. Osh ve Celalabat kentlerinde çoğunluğu oluşturan Özbekler, özellikle siyasi temsil konusunda ciddi sıkıntılar içerisindeydi. Valilerin seçim yapılarak belirlenmesi yerine atama usulüyle göreve gelmeleri temsiliyet konusunda

³¹⁸ International Crises Group, *Kyrgyzstan at ten: Trouble in the "Island of Democracy*, s.5.

bölgede ciddi bir sıkıntıya neden olmaktaydı. Göreve gelen valililer ise bulundukları yerde güç oluşturmamaları için bu pozisyonda en fazla 8 ay süreyle kalıyorlar, daha sonra bir başka yere atanıyorlardı.

Özbekistan ile Kırgızistan arasında yaşanan bir diğer sorun ise Fergana Vadisi'nde aktif olarak faaliyette bulunan IMU'nun varlığıydı. Özbekistan'ın ülke güvenliğini tehdit ettiği gerekçesiyle Kırgızistan ile pek çok defa sorun yaşamış olması Bişkek yönetiminin önündeki sıkıntılardan sadece bir kaçıydı.

Devlet başkanı Akayev, göreve başladığının ilk yıllarının aksine yıllar içerisinde daha otoriter bir politika izlemeye başladı. Medya ve muhaliflerin üzerindeki baskılar artmaya başlamıştı. Ülke siyasetinde yaşanan kırılmalardan biri 2000 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi idi. Kırgız anayasasına göre bir kimsenin iki dönemden fazla cumhurbaşkanı seçilmesine izin verilmiyordu. Muhalifler 1990 ve 1995 yıllarında yapılan seçimlerde cumhurbaşkanlığı görevine seçilen Akayev'in 2000 yılında tekrar aday olmasını anayasa ihlali olarak değerlendiriyorlardı. Akayev yanlıları ise, anayasanın 1993 yılında yürürlüğe girdiğini iddia edip, Akayev'in 2000 seçimlerinde aday olabileceğini savunuyorlardı.³¹⁹

Gelişmeler üzerine 10 muhalefet partisi "Peoples Patriotic Movement" isimli çatı hareketi altında bir araya geldiler. Ancak seçimlerde beklenen başarı yakalanamadı. Güçlü bir birleşik muhalefetin bulunmuyor olması, Akayev'in ülkede iktidarını daha da sağlamlaştırmasına neden oluyordu. 2000 yılında yapılan seçimlere tüm eleştirilere rağmen Akayev de girdi ve oyların %74'ünü alarak tekrardan cumhurbaşkanlığına görevine seçildi. Ancak kurulduğu zaman "Demokrasi Adası" olarak tanımlanan Kırgızistan'da Akayev bu seçimlerle birlikte özellikle kendisine muhalif olan isimlere karşı yargıyı da kullanmaya başladı. Akayev'in en büyük siyasi rakiplerinden başkan yardımcısı Feliks Kulov tutuklandı.

³¹⁹ Demirtepe, a.y. s.185.

Akayev dönemindeki uygulamalardan bir diğeri de siyasi rakip olarak gördüğü isimleri yurtdışına elçi olarak atamaktı. Bu sayede muhalif isimlerin ülke siyasetindeki etkinlikleri neredeyse sıfırlanıyordu.

Akayev ve ailesinin devlet yönetimindeki o kadar yüksek bir noktadaydı ki, Akayev'in eşi Meryem Akayev'in atamalar için en önemli organ olduğu iddia ediliyor. Hatta bu bilgi uluslar arası kriz gözlem raporunda da Akayev ailesinin zenginliğinin bu atamalar sayesinde olduğu iddia ediliyordu.³²⁰ Aynı zamanda ülkenin üst düzey pek çok şirket ve kurumunun başına da Akayev ailesinin mensubu olduğu kuzey bölgelerindeki aşiretlerden isimler atanmaktaydı. Bu girişimler güneyde yaşayan Özbekler arasında da rahatsızlığa neden olmaktaydı.

Kırgızistan'da asıl sorun ise 2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde yaşandı. 2005 yılında yapılacak seçimlerde Batı başkentlerinden ve muhaliflerden tutuklu olan muhalif isimlerden Feliks Kulov serbest bırakılması ve muhaliflerin üzerindeki baskının ortadan kaldırılması istendi. Ancak Akayev hükümeti, Batının çağrısına cevap vermek yerine eski dışişleri bakanı Roza Otunbayeva'nın seçimlere katılmasını engelledi.³²¹

Akayev, Kırgız anayasasında yazdığı gibi, 2005 yılında yapılacak seçimlerde aday olmayacağını duyurdu. Ancak yapılacak parlamento seçimlerinde kızı, oğlu ve kendisine yakın iş adamlarının seçimlerde aday olarak yer aldılar. İki tur şeklinde yapılan seçimlerin 27 Şubatta gerçekleşen ilk turunda, 75 bölgeden 35'inde net sonuçlar geldi. Muhalifler sadece 2 milletvekili kazanabilmişlerdi. Bir sonraki turda muhalifler için hüsrana anlamına gelmekteydi. 13 Mart'taki seçimlerde ise muhalifler yalnızca 4 milletvekili kazanabildiler.

³²⁰ International Crises Group, Kyrgyzstan at ten: Trouble in the "Island of Democracy, **ICG Asia Report**, No:22, Brussel, August 2001, s. 12.

³²¹ Demirtepe, a.y. s.186.

Ancak gözlemciler, aynı Ukrayna ve Gürcistan'da olduğu gibi bu seçimlerde de oy satın alma, seçmen mahremiyetinin ihlali, gazetecilere kötü muamele ve yönetim kaynaklarının kötüye kullanılması konularında rekor kırıldığını açıklamaktaydılar.³²²

İkinci tur seçimler yapılmadan önce özellikle Özbek nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerler olan Osh ve Celalabat kentlerinde protestolar yaşanmaya başladı. Gösteriler üzerine seçimlerde seçilmek için gerekli oyu alamadığı açıklanan muhalif liderlerden Madumarov'un sonuçları merkez komitesi tarafından değiştirildi. Ancak bu karar bile halk ayaklanmasını durdurmaya yetmedi. 18 Mart tarihinde Osh ve Celalabat kentlerindeki hükümet binaları göstericiler tarafından işgal edilmişti. Pek çok televizyon ve radyo istasyonları da muhaliflerin denetimi altında bulunmaktaydı.

Beklentilerin aksine gösterilerin iktidarın en güçlü olduğu şehirlerden biri olan Başkent Bişkek'e de yayılması, Akayev'i oldukça zor durumda bıraktı. Göstericiler, ülkede yaşanan yolsuzluklardan, adam kayırmacılık ve baskıdan Akayev'i sorumlu tutuyorlar ve liderin görevi bırakmasını talep ediyorlardı. Gösteriler sırasında Gürcistan ve Ukrayna'da yaşandığı gibi göstericilere karşı herhangi bir güç kullanımı yaşamadı. Bu olayların daha da genişlemesini sağladı. Ancak, Kırgızistan'da yaşanan süreç, Gürcistan ve Ukrayna'dan farklı olarak herhangi bir muhalif liderin önderliğinde gerçekleşmiyordu. Gösteriler birbirlerinden farklı noktalarda gerçekleşmişti.³²³

Kerimov, yaşananlar üzerine 2005 yılının mart ayında ailesi ile birlikte Rusya'ya kaçtı. Kurmanbek Bakiyev, devlet başkanı olarak göreve geldi, Akayev döneminde tutuklanmış muhalif isimlerden, Feliks Kulov'da başbakan olarak göreve başladı.

Devrim sırasında ABD destekli sivil toplum kuruluşlarının etkisi tartışma konusu olmuştur. Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği günden beri STK'lara diğer bölge

³²² Mackinnon, a.g.e. s.296.

³²³ Fiona Hill,, Kevin Jones, "Fear of Democracy or Revolution: The Reaction of Andijan" **The Washington Quarterly**, Vol.29, No.3, Summer 2006, s. 111-125.

lkelerine oranla çok daha fazla izin vermiş olması söz konusu grupların daha rahat hareket etmelerini sağlamıştır. Akayev yönetimi, muhalif olan gazeteler üzerindeki baskıyı arttırdığı zaman, ABD destekli STKların gazetelere yayın hayatlarına devam etmeleri için para yardımında bulunduğu ve zgrlk Radyosu ve Azzatik³²⁴ ismi verilen radyo kanallarının da yine bu kurumlarca desteklendiği bilinmekteydi. Ancak yeni yönetimin dışışleri bakanı ve muhalif isimlerden Roza Otunbayeva devrim sonrasında bu iddiaları reddedecek, ABD ve STK'ların olaylar sırasında beklentilerin aksine kendilerinden uzak durduğunu ve gerekli desteği vermediğini söyleyecekti.

Devrik lider Akayev ise Rusya'ya kaçtıktan sonra olayın arkasında ABD'nin olduğunu ve kendisini devirmek için komplolar hazırlandığını savunacaktı.

Yönetimi ele alan Bakiyev ise, beklentilerin aksine dış politikasında Washington yanlısı bir siyaset izlemek yerine çok daha Moskova yanlısı adımlar atmaya başlayacaktı. Fakat iktidarı elinde bulunduran gruplar ile Rusya arasında yakın bir ilişki bulunmaktaydı. Devlet başkanlığı koltuğuna oturan Bakiyev'in özgeçmişi incelendiği zaman Moskova ile yakın bir politik görüşe sahip olduğu anlaşılabilir. Üniversite eğitimini bu ülkede almış ve eşi Tatyana Vasilyevna da bir Rustur.³²⁵ Kırgızistan ilerleyen yıllarda Rusya ilişkilerini daha da arttırdı. İki lke arasında çok sayıda askeri iş birliği anlaşması imzalandı aynı zamanda Kırgızistan'ın Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı içerisindeki önemi de artmaya başladı

Ancak Bakiyev dönemi dış politikası aynı Akayev döneminde olduğu gibi denge siyaseti üzerine kurulmuştu. ABD'den Manas askeri üssünün kapatılmasını istediği günlerin üzerinden iki hafta gibi bir süre geçmesiyle birlikte Washington yönetimi ile ABD arasında üssün durumu konusunda görüşmeler tekrardan başladı. Savunma Bakanı Donald Rumsfeld Kırgızistan'a yaptığı ziyarette askeri üssün devamı için Kırgız yetkililerle pazarlık masasına yeniden oturuyordu.

³²⁴ A.g.m. s.6

³²⁵ BBC News, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4660317.stm>, 28.09.2011.

Görüşmeler sonrasında her iki tarafta terör tehditinin devam ettiğini ve böyle bir dönemde askeri üslerin kapatılmasının doğru sonuçları olacağına inanmadıklarını açıklamaktaydı.

2009 yılında yapılan görüşmeler de taraflar kira bedelinin 3 kat daha arttırılmasına karar verdiler.³²⁶

Washington yönetiminin Kırgızistan'daki Manas üssü konusunda ısrarcı olmasının en önemli sebebi Özbekistan'daki K-2 üssünün kaybedilmesi sonrası bölge ülkelerinde askeri üs olarak bir tek Manas üssünün kalmış olmasıdır.

Kırgızistan'da süreç sona ermedi. Özellikle Bakiyev yönetimin reform vaatlerini yerine getirmemesi her geçen gün bu ülkede muhaliflerin daha fazla güçlenmesine neden olmaktadır.

Kırgızistan'da Gül Devrimi ile Akayev'in iktidardan ayrılmasından sonra göreve gelen Kurmanbek Bakiyev'in en büyük vaadi anayasada yapılacak değişiklikler, yolsuzlukların ve adam kayırmanın önüne geçmek olmuştu. Ancak gül devrimi sonrasında verilen bu sözler tutulmamaya başladı. Bakiyev ailesi iş dünyası üzerinde yoğun bir baskı kurmaya başladı. Liderliğini Ömürbek Tekebayev'in çektiği muhalifler hem sistemde değişiklik talep ediyorlar, hem de ekonomik alanda reformlara hız verilmesi talep edilmekteydi. 2006 yılının bahar aylarında muhalifler başkent Bişkek'te bin kişinin katılımıyla reform taleplerinin dile getirildiği bir gösteri yapıldı.³²⁷ Yolsuzlukların protesto edilmesi üzerine Bakiyev, üst düzey yöneticilerinin bazılarını görevden aldı ancak bu istenen düzeyde olumlu bir etki yaratamadı.

³²⁶ Turgut Demirtepe, "Bişkek'te Son Tango"(çevrimiçi), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1017>, 25.09.2011.

³²⁷ International Crises Group , "Kyrgyzstan on the Edge", **ICG Asia Briefing**, No 55, Bishkek, Brussel, November 2006, s.4.

Ülkedeki siyasi tutukluların sayısı da her geçen gün yükselmekteydi. Eski dışişleri bakanlarından ve Adalet Hareketinin başkanı Alikbek Jekshenkulov 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. 2010 yılına kadar ülkedeki siyasi tutuklu sayısı yüzü geçmişti.

Bakiyev'in oğlu Maksim Bakiyev'in devlet kademesindeki yolsuzlukları bütün ülkede rahatsızlığa neden olmaktaydı. 2008 yılında 137 milyon dolar fiyat biçilen Enerji santralının sadece 3 milyon dolara özelleştirilmesi ve bu satışta oğul Bakiyev'in olduğu iddiası rahatsızlığı daha da arttırdı. Benzeri iddialar 4 milyon abonesi olan Kırgız Telekom şirketinin özelleştirmesi sırasında da ortaya atıldı. Her iki ihale de adı geçen Maksim Bakiyev ise ilk defa siyaset sahnesinde 2009 yılında yapılan seçimlerde babasının seçim çalışmalarını koordine etmesi ile adını duyurmuştu.

2009 yılında tepki çeken bir başka uygulama da Bakiyev'in ülkenin en seçkin birliğini olan ulusal muhafızları feshetme kararı almasıydı. Kısa bir süre sonra bu boşluğu başkanlık korumalarının oluşturduğu bir birim ile dolduruldu. Uluslararası kriz grubu ise bu değişimi, 2005 yılında gösteriler sırasında ordunun protestoculara karşı hareket etmemesine bağlıyordu.³²⁸ Bakiyev böylece yaşanabilecek olaylar sırasında daha rahat hareket etmeyi hedefliyordu.

Bakiyev döneminde uygulanan baskının en önemli ayağı medya üzerindeki sınırlamalardı. Çıkarılan yasaya göre, bölgesel yayınlar üzerine çok ciddi kısıtlamalar getirilmekteydi. Yapılan yayınların %50'sinin Kırgız dilinde olması şartı getirilmekteydi.³²⁹ Ancak söz konusu durumda ülkedeki bölgesel kanalların önemli bir kısmı Rusça olarak yayın yapmaktaydı. Teknik olarak istenen düzeye çıkartmak ise kısa sürede mümkün olmayacaktı. Böylece muhaliflerin en önemli propaganda araçlarından olan bölgesel kanallar kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı.

³²⁸ International Crises Group, a.y. s.8

³²⁹ Erica Marat, "Freedom of speech in Kyrgyzstan continues to be cut back" , (çevrimiçi), http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34065, 18.10.2011.

2010 yılı başında aynı Özbekistan’da 2005 yılında yaşanan olaylar öncesinde olduğu gibi, elektrik ve ısınma fiyatlarına %200 oranında zammın gelmesi Kırgız halkının sokağa dökülmesine neden oldu. Göstericiler, ekonomik durumun düzeltilmesini talep ederek meydanlara döküldüler.

Muhalef gruplar, politik tutukluların serbest bırakılmasını, anayasa da Bakiyev’in kendi lehine yaptığı değişikliklerin durdurulmasını, yolsuzluk iddialarının odağında olan Maksim Bakiyev’in görevden uzaklaştırılması ve artan enerji fiyatlarının düşürülmesini talep etmekteydiler.

6 Nisan 2010 tarihinde gösterilerde dönüm noktası yaşandı. Muhalefler Talas şehri valilik binasını ele geçirdiler. Ve halkın hükümetinin kurulduğu ilan edildi.³³⁰ Başkentte de benzeri gösteriler patlak verdi. Elleri pankartlarla yürüyen gruplar, hükümet binasına doğru harekete geçtiler. Olayların büyümesi üzerine 7 Nisan tarihinde Bakiyev ve ailesi başkanlık binasını terk ettiler. Ve önce güneyde yer alan Osh kentine ardından da Celalabat kentine gittiler. Olaylar üzerine Belarus yönetimi Bakiyev ve ailesine sığınma teklif etti ancak bu teklif Bakiyev tarafından reddedilmesinin üzerinden kısa bir süre sonra Bakiyev Kazakistan’a gitti.

Olayların ardından kurulan yeni Kırgız hükümeti ise, Kırgız halkının oldukça yakından tanıdığı isimlerdendi. Geçici yönetimin başkanlığına getirilen Roza Otunbayeva 2005 renkli devriminin ardından kısa bir süre sonra Bakiyev hükümeti döneminde dışişleri bakanlığı görevini yürütmüştü. Ancak yeni yönetim üyeleri arasında ciddi çekişmelerin olması yönetimin ilk günlerinde ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden oldu.

Otunbayeva döneminde yeni yönetimin gerçekleştirmeyi vaat ettiği şeylerin başında anayasal sistemde değişikliğe gidilerek, parlamenter sistemin güçlendirilmesiydi.

³³⁰ International Crises Group, a.y. s.9

Böylece hem Akayev hem de Bakiyev dönemlerinde olduğu gibi ‘tek adamlık’ sisteminde uzaklaştırılması amaçlanıyordu.

Siyasi değişimin yaşandığı sıralarda Kırgızistan’ın güney bölgesinde Kırgızlar ile Özbekler arasında çatışmalar çıktı. Ülkenin güneyinde yer alan Osh ve Celalabad kentlerinde Özbekler nüfus oldukça fazla. İktidardan uzaklaştırılan ve kaçmak zorunda kalan Bakiyev’in güneydeki kabilelere mensup olması bölgede gerilimin yükselmesine neden oldu.

Kırgızistan’da güney ile kuzey arasında her zaman siyasi gerilim bulunmaktaydı. Ancak Sovyetlerden bağımsızlığını kazandığı günden beri hiçbir zaman bu gerilim silahlı çatışmaya dönüşmemişti. Ancak 2010 Nisanında çıkan olayların ardından bölgedeki gerilim oldukça üst düzeye çıktı.

Etnik Kırgızların söz konusu kentlerde yaşayan Kırgız Özbeklerine saldırılarıyla taraflar arasında yoğun çatışmalar yaşanmaya başladı. Güney kesimi içine alan kısımda geçici hükümet olağanüstü hal ilan etmek zorunda kaldı. Olaylarda 85’den fazla kişi hayatını kaybetti.

Uzmanlar çıkan olaylar sırasında güvenlik güçlerinin yeteri kadar müdahalede bulunamadığını ve etkisiz kaldığı görüşündeler. Bazı bölgeler de polislerin Kırgız çetelerinin saldırılarına göz yumdukları da iddia edildi. Geçici hükümetin olayların başından itibaren devlet iktidarını sağlayamaması da eleştirildi. Olayların Kazakistan’a sığınan devrik lider Bakiyev tarafından desteklendiği de iddia edilse de bu bilgi hiçbir zaman doğrulanamadı. Yaşanan olayların büyümesi üzerine geçici hükümetin lideri Otunbayeva Rusya’dan olayların bastırılması için asker talebinde bulundu. Rusya devlet başkanı Medvedev bu isteği reddetti. Kırgızistan, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nü konuyla ilgili olarak harekete geçirmek istese de bu

talep uygun bulunmadı. Örgüt sadece Kırgız birliklerine teknik açıdan daha çok destek verilmesi yönünde bir karar aldı.³³¹

Moskova, olayların artması üzerine Kırgızistan'da bulunan Kant askeri üssünü korumak için 31.hava üssündeki birliklerin buraya konuşlandırılacağını açıkladı. Rus medyası ise, Kırgızistan'ın asker talebinin reddedilmesini Rusya'nın etkinlik kaybı olarak yorumladı.

Şanghay İş Birliği Örgütü de 2010 yılındaki toplantısının sonuç bildirgesinde, 3. madde de “Kırgızistan'da yaşanan olaylar sonrasında üye devletlerin Kırgızistan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini” belirtmektedir. Durumu desteklemek için de gerekli desteği verecektir ifadelerini kullandı. Çıkan olaylara ve geçici hükümetin otoritesini uzun bir süre kuramamasına rağmen, devrimin ardından vaad edilen anayasa referandumu 27 Haziran 2010 tarihinde gerçekleşti. Referanduma katılım %70 oranındaydı ve oyların %90'ı parlamenter sisteme geçilmesi konusunda “evet” oyu verdiler. Yeni yapılan düzenleme ile meclisteki koltuk sayısı 75'ten 120'ye çıkarıldı. Seçim kanunda yapılan düzenleme ile hiçbir partinin parlamentonun %60'ından fazlasına sahip olmasına izin verilmiyor.³³² Bu düzenlemelerin yapılması ile 10 Ekim 2010 tarihinde yapılan seçimlerinde önü açılmış oldu. Kırgızistan devrim sonrasında yapılan ilk seçimlere toplam 28 siyasi parti katıldı. Seçim döneminde en fazla endişe edilen konu siyasi parti taraftarlarının kendi aralarında silahlı çatışmaya girme ihtimaliydi. Seçim çalışmaları döneminde Rusya'nın partiler üzerindeki etkinliği devam etti.

³³¹ Sergei Blagov, “Russia, CSTO, SCO Struggle to Settle Kyrgyz Unrest”, (çevrimiçi), [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=36539](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=36539), 22.09.2011.

³³² Erica Marat, “Kyrgyzstan Referendum: Questions Remain”, (çevrimiçi), http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=36564&tx_ttnews%5BbackPid%5D=484&no_cache=1, 18.10.2011.

3.6.4. Andican Olayları

13–14 Mayıs tarihinde 25 Andicanlı iş adamının Ekremiye grubuna üye olma suçundan gözaltına alınmalarıyla birlikte başladı. Yapılan suçlamaları kabul etmeyen iş adamları herhangi bir grupla birlikte oldukları reddediyorlardı. 12 Mayıs günü Andican’da iş adamlarının tutulduğu hapishane basıldı ve 500 kişi serbest bırakıldı. Cezaevinden salıverilenlerin durumu ise kimi gözlemcilere göre kendi istekleriyle isyana katılıyorlar; kimi gözlemcilere göre de zorla gruba dâhil ediliyorlardı.

İlk başta cezaevinin önüne gelenler genellikle tutuklu iş adamlarının yakınları ya da onların yanında çalışan işçiler ve aileleriydi. Uluslararası Kriz grubunun yaşanan olaylar sonrasında yayımladığı rapora göre; cezaevinin önünde toplanan kişiler önceden hazırlıklıydı; su ve yiyecek ihtiyaçları karşılanıyor ve akşam saatine göre 3000 kişilik bir grup oluşmuştu bile. Yine aynı raporda yayımlana sokak röportajlarına göre; gösterilerde bulunan pek çok insan bu iş adamlarının bölgeye yapmış olduğu katkılardan bahsediyor ve aynı zaman da onların polis tarafından gözaltına alınması sonrası iş yerlerinin tamamen kapanmasından dolayı derin bir sıkıntı ve endişe içinde olduklarını dile getiriyorlardı. 2 Eylül 2004 tarihinde de ülkenin başka yerlerinde tutuklamalar meydana gelmiş ve iddialara göre bu kişilere zorla Ekremiye Grubuna üye olduklarını gösteren ifadeler imzalatılmaya kalkılmıştı. Özbekistan’da özellikle radikal gruplara üye olduğu gerekçesiyle 7000 kişi; düşüncelerini açıkladıkları gerekçesiyle de yaklaşık 2500 kişi hapiste bulunmaktadır. Andican’daki gelişmeler üzerine akşam saatlerine doğru polis göstericilerden de bazılarını tutuklamaya başladı. Buna cevap olarak da Andican şehrinde yaşayanlar askeri garnizonu basarak silahlanmaya başladılar. Ve Taşkent’te tutuklu buluna ekremiye liderinin bölgeye getirilerek bu kişilerin gerçekten kendi ekibi içinde olup olmadığını açıklamaları istendi. Polis tarafından bu istek kabul edilmedi.

13 Mayıs gününde ise isyan devam ederken; hükümet kontrolündeki askeri araçlar şehre giriş yaptılar ve bunun üzerine binlerce gösterici Kırgız sınırına doğru kaçmaya

başladılar. Yaşanan çatışmalar sonucunda resmi verilere göre 169 kişinin hayatını kaybettiği iddia edilse de bölgedeki gözlemciler bu sayının çok daha yüksek olduğunu söylüyorlardı³³³.

Yaşanan bu gelişmeler aslında Renkli Devrimlerin devamı gibi gözüktü de bölgede olayların başlamasına neden olan 23 iş adamının tutuklanması kilit nokta değeri taşımaktadır. Daha öncede değinildiği gibi; Ekremiye grubuna bağlı oldukları iddia edilen bu kişiler; genel olarak İslami yaşam tarzları ve hareketleriyle göze çarpan kişiler olarak tanınıyor; aynı zamanda bölgedeki gazetecilerin tutuklanan kişilerin aileleri ile yapmış oldukları röportajlar sonucunda aileler de bu bilgiyi doğrulamaktadırlar. Ancak burada asıl önemli olan gelişme ise; bu 23 iş adamının tutuklanması ile birlikte bölgede zaten zor şartlar altında bulunan kişilerinde yaşamları tehlike altına giriyor. Çünkü bu iş adamlarına ait yerlerde bu olayın arkasından kapanıyor ve yüzlerce kişi işsiz kalıyor. Uluslararası Kriz Grubunun raporları da göstermiştir ki; hapishane önünde toplanan pek çok kişi bu kişilerin siyasi yönleriyle ilgilenmek yerine daha çok olayın ekonomik boyutu yüzünden tepki göstermektedirler.

Olayların hemen arkasından Özbek lider bölgede etkili olarak bulunan Hizb-ut Tahrir; Kerimov'un sorumlu olarak kendilerini göstermelerine rağmen; olaylardan sorumlu olmadıklarını belirten bir açıklama yayınladı.

Uluslararası kamuoyunun tepkisini çeken bir başka olay ise olaylar sonrasında bizzat Kerimov'un yabancı basına karşı uygulamaya başladığı sert tutumdur. Bu konuya gerekçe olarak da "Hangi ülke basın mensuplarına askeri operasyonlarını görüntülemesine izin verir?" ifadesini kullanmıştır.³³⁴

³³³ International Crises Group, Uzbekistan: The Andijan Uprising, **ICG Asia Briefing**, No:38, Bishkek, Brussel, May 2005, s.5.

³³⁴ Durukan Kuzu, "The Andican Uprising, 13 May 2005", (Yayınlanmamış Tez), Bilkent Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü, Ankara, Eylül 2008, s.109.

Andican'da yaşanan gelişmeler aslında Kırgızistan'da yaşanan ayaklanmaların ardından Kerimov yönetiminin endişe ettiği bir olaydı. ABD Başkanı George W. Bush'un Orta Asya halklarının özgürlük mücadelelerini destekleyeceklerine yönelik yapmış olduğu açıklamaların ardından endişesini daha da arttırmıştı.

Kerimov bu olayları fırsat bilerek ülke içindeki muhalif gruplara karşı sert bir yıldırma politikası uygulamaya başladı. Pek çok muhalif lider çeşitli bağlantıları olduğu iddia edilerek tutuklandı. Özbekistan özelinde söylenmesi gereken konulardan biri de Özbekistan'daki NGO varlığıydı. Andican'da yaşanan olaylara kadar tüm ülkelerde meydana gelen olaylarda az ya da çok özellikle Soros destekli bu grupların etkisi bulunmaktaydı. Andican olayları sonrasında NGO olarak bilinen gruplara çok sert baskılar uygulanmakla birlikte bu olaylar öncesindeki dönemde bile ülke içinde çok fazla bu ve benzeri grupların yaşamasına fazla izin verilmiyordu. Olaylar öncesinde Özbekistan'da 2500'e yakın NGO bulunurken; bunların sadece 20 kadarı aktif durumda bulunmaktaydı.³³⁵ Ülke içindeki ayaklanma öncesindeki esas korku da yönetimin kendilerini İslami gruplarla ilişkili sayıp; müdahale edip etmeyeceği üzerineydi.

2005 yılında yaşanan bu gelişmeler sadece içeride Kerimov'un daha katı bir politika izlemesine neden olmadı; aynı zamanda dış politikada da önemli bir eksen kaymasına da neden oldu. Afganistan savaşı sırasında ABD ile bölgede en yakın ülke konumunda bulunan Özbekistan olaylar sonrasında Çin-Rusya eksenine geri dönmekteydi. ABD; Özbekistan'dan yaşanan olaylar için uluslararası soruşturma açılmasını isterken; dönemin dış işleri sözcüsü olaylar için "Hükümet otoritaryanizmin sonu" olarak ifade ederken; Ekremiye grubunu da terörist olarak kabul etmediklerini vurguladı. ABD'nin ikinci hamlesi ise Özbekistan'a giden kredi akışını durdurmak oldu.

³³⁵ Burak Bilgehan Özbek "The Andijon Events: Demand For More Development Or Threat To Stability?", *Journal of International*, Vol.12, Winter 2003, s.53

Kerimov'un ABD'ne karşı uygulamış olduğu en büyük koz; Şanghay İş Birliği Örgütü ile hareket ederek; Temmuz 2005'te Kazakistan'ın başkenti Astana'da toplanan ŞİÖ'nün sonuç bildirgesine "Afganistan'daki terörle mücadele kampanyasında aktif askerî operasyonlar tamamlanırken, üyesi olan ülkelerdeki geçici altyapının kullanımının ve askerî varlığın sona ermesi için tarih belirlenmesini talep eder." ifadesi sokularak ABD üsleri resmen bölgeden gönderilmek istenmiştir. Kerimov bu süreçte en güvendiği komşuları Çin ve Rusya'nın desteğini almak için önce Çin, ardından da Rusya liderleri ile görüşerek ortak memorandumlar imzalamıştır³³⁶ ABD'ye karşı atılan bir başka adım ise ekonomik anlamda da Rusya ve Çin ile yakınlaşma içerisine girerek; Avrasya Ekonomik Birliğine katılma kararı almış ve bu olayın ardından Rusya ve Gazprom ile önemli anlaşmalar imzalamıştır. Askeri anlamdaki bir başka hamle ise yine 2005 yılında Rusya ile imzalanan askeri anlaşmadır. Buna göre taraflardan birine yapılan saldırı diğerine yapılmış olarak kabul edilecekti. Bu anlaşma ile de Özbekistan Rusya ile 2004 yılında yapmış olduğu stratejik anlaşmasını daha da genişletiyordu.

Andican Olayları ve devamında gelişen durumlar üzerine Avrupa Birliği'de çok sert tepkiler vermiş ve pek çok konuda sınırlamalar da getirmiştir. Ancak Almanya burada özel bir yer korumuş. ABD'nin K2 Üssünden ayrılması istenirken; Almanya bölgede kalmaya devam etmiştir. Son dönemde de Avrupa Birliği'nin de Özbekistan'a karşı tutumunda bazı değişiklikler yaşanmıştır.

Renkli Devrimler olarak tanımlanan ve Gürcistan'da başlayan ve Kırgızistan'a kadar geniş bir coğrafyada yaşanan halk ayaklanmaları sadece tek açıdan incelenebilecek süreçler değildir. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki bahsi geçen ülkelerin tümünde ekonomik ve sosyal alanda uzun süredir devam eden yoğun sıkıntılar bulunmaktaydı. Bu sıkıntılara iktidarda bulunan otoriter rejimlerin yönetim anlayışları da halk hareketlerine zemin hazırlamıştır.

³³⁶ Gökçe Oğan, "Andican Olayları Sonrasında Özbekistan Dış Politikası", **Stratejik Analiz**, Ocak 2006, Sayfa:71-76

Uluslararası alanda ise devrimler ABD yönetimi tarafından insan hakları ve demokrasi söylemi üzerinden yorumlanmıştır. Özellikle Özbekistan’da yaşanan süreç dikkate alınacak olursa hem Taşkent yönetimi ile ABD arasında stratejik partnerlik anlaşmasının imzalanmasının ardından gelişen ilişkilerin izlemiş olduğu inişli çıkışlı grafiğin en önemli halkası olduğu yorumu yapılabilir. Bölge ülkelerinin dış politikasında devrim sonrasında ciddi değişimler yaşanmış ve Rusya’nın satranç tahtası olarak değerlendirilebilecek Orta Asya’da giderek güçlenmesine neden olmuştur. ABD’nin devrimlere vermiş olduğu destekte bölge ülkelerinin Washington’dan giderek uzaklaşmasına neden olmuştur. Aslında bu gelişmeyi Irak Savaşı sonrası tüm dünyada meydana gelen Anti Amerikancı hisler ile okunduğu zamanda uluslararası düzen içerisinde tek başına hareket eden ABD’nin bölge de yalnız kalması olarak yorumlanabilir.

Her ne kadar Özbekistan haricinde bölge ülkeleri ile ilişkiler devam etse bile bölge ile Washington arasındaki ilişki düzeyi hiçbir zaman 11 Eylül’ün hemen ertesinde oluşan atmosfer seviyesine ulaşamayacaktır. Başkan Bush sonrasında yönetime gelen Barack Obama döneminde de ilişkiler her ne kadar eskiye oranla iyileşme gösterse bile yine de düşük düzeyde seyretmeye devam etmiştir.

Sonuç olarak Bağımsızlıklarının ilanı sonrasında düzenli bir şekilde yoğunlaşan ABD-Orta Asya ilişkilerinde bu artış, Renkli Devrimler sırasında yavaşlamış, ve hemen ertesinde hızlı şekilde gerilemiştir. Oyun alanında ABD’nin boşalttığı noktalar ise Çin ve Rusya tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın bitişi sadece Sovyetler Birliği'nin tarihin tozlu rafları arasındaki yerini almasına neden olmuyor. Aynı zamanda tüm uluslararası sistem ve oyuncularının da değişmesine neden oluyordu.

ABD Başkanı George Bush'un tabiriyle yeni bir dünya düzeni oluşmaktaydı. Bu dönemin oyuncularını ve kuralları 45 yıl boyunca alışlagelmiş olan düzenden tamamen farklıydı. Artık globalleşen dünyanın jandarması sıfatıyla Washington yönetimi yeni düzenin başat oyuncusu haline gelmişti. Bu hâkimiyet o kadar güçlüydü ki yeryüzünün herhangi bir yerinde meydana gelecek bir sorunda pazarlık masasına kendiliğinden oturan ilk oyuncu ABD olmaktaydı.

Demokrasi, insan hakları, serbest piyasa koşulları ve kapitalist sistemin beraberinde getirdikleri yeni düzenin yapı taşlarıydı. Böyle bir sistem içerisinde Orta Asya ise uluslararası siyaset ve Washington'un dış politika gündeminde alt sıralarda yer alıyordu.

Çalışmam ile ABD'nin dış politika gündeminde en alt sıralarda yer alan Orta Asya'nın nasıl olup da 20 yıl içerisinde Washington'un bir numaralı gündem maddelerinden biri haline gelebildiği, bu süreç içerisinde ABD iç siyasetinde değişen iktidarlara rağmen Orta Asya'ya yönelik politikaların nasıl birbiriyle uyumlu olduğu ve aslında bölge coğrafyasında Soğuk Savaş'ın hiçbir zaman sona ermediği anlatılmıştır.

Bu çalışmanın amacı 1990'dan günümüze kadar geçen süre içerisinde ABD'de yönetime gelen tüm başkanlar döneminde söylem ve uygulamadaki farklılıklara rağmen Orta Asya'ya olan ilginin düzenli ve programlı bir şekilde artışı göstermektir.

Orta Asya-ABD ilişkileri başlangıç tarihi olan doksanlı yıllarından başından Renkli Devrimlerin yaşandığı 2005 yılına kadar sürekli yükseliş grafiği sergilemektedir. Bu çalışmada ilişkilerdeki bu yükselişi hızlandıran ve yavaşlatan etkenler ile Rusya başta olmak üzere diğer aktörlerin etkileri analiz edilmiştir.

Hiç şüphesiz ki Rusya varlığı göz ardı edilemeyecek bir güçtür. Bu kadar büyük bir gücün arka bahçesinin konu alındığı bir çalışmada Moskova'da yaşanan değişimlere ve bunların ABD üzerindeki etkilerinin incelenmemesi mümkün değildir.

Çalışmamda Orta Asya ile ABD arasındaki ilişkiler dört ayrı dönemde incelenmiştir. Bunu yaparken de temel oyuncuların yani Orta Asya ülkeleri ile Rusya'nın ABD ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerdeki iniş ve çıkışlarda değerlendirmeye alınmıştır.

İlişkilerdeki ilk dönem Soğuk Savaş'ın bittiği bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan ettiği yıllardır. Bu dönemin ABD için en önemli aktörü Başkan George Bush'tur. Beyaz Saray için yeni dünya düzeni çok da hazırlıklı olunan bir durum değildi. Washington yönetiminin hedefi Sovyetler Birliği'nin zaman içerisinde dönüşümünü sağlayabilmektir. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ABD tek başına süper güç olarak ortaya çıkıyordu. Orta Asya ise o dönemde ABD için uluslararası siyasete yeni katılan devletler olmasından öteye giden bir anlamı yoktu.

ABD için öncelik Rusya'nın durumuydu. Rusya ne kadar Batı sistemi içerisinde kalır ve bu yapıya uyumlu bir müttefik haline dönüşürse o derece başarılı olunabilirdi. Bu sebeple ilişkilerin ilk dönemini damgasını vuran yol haritası Başkan Bush döneminde hazırlanan Özgürlüğü Destekleme Yasası'dır. Yasa Rusya olmak üzere bölge ülkelerinin demokrasilerini güçlendirmek ve serbest piyasa ekonomisine geçiş konusunda atılması gereken adımları belirliyordu. Hiç şüphesiz ki bu yasaya dayanarak Washington yönetimi de bölgeye milyarlarca dolarlık yardımda bulunmaktaydı. Ancak ilk dönemde ABD ve Başkan Bush'un önceliği Rusya ya da

bölge değil, Körfez Savaşı ile birlikte Ortadoğu olmuştur. Bu dönemde başlayan ilişkiler ilerleyen yıllarda da devam edecektir.

Bölge ile Washington yönetimi arasındaki ilişkilerin hareketlendiği dönem Başkanlık koltuğuna Bill Clinton'ın oturduğu süreç ile başlar. Bu döneme damgasını Clinton ile Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin arasındaki ilişki ile ABD'nin Rusya politikası "First Russia" damgasını vurur. ABD'nin hedefi bölge ile Rusya'ya rağmen ilişki kurmak değil, Rusya ile birlikte hareket etmektir. Rusya'nın Batı ittifakı içerisinde yer alması için adımlar atılırken, bölge ile ekonomik düzeyde ilişkiler canlanmaya başlar. Ancak ABD'nin bölgeye yaklaşımında belirleyici olan Kazakistan'ın sahip olduğu nükleer silahlar ve onların güvenliğidir. Dönemin kırılma noktası ise Rusya'nın iç siyasetinde yaşananlar değişimlerdir. Rusya'da Avrasyacılar olarak da bilinen Moskova'nın Batı yanlısı politikalardan sıyrılması gerektiğini savunan akımın güçlenmesi ve Rusya'nın yeniden Orta Asya ile Yakın Çevre Doktrini ile ilgilenmeye başlamasıyla birlikte ABD'nin bölge siyaseti de değişikliğe uğrar.

Artık Rusya ile değil, Rusya'ya rağmen bölgede etkinlik arayışı içerisine giren bir Beyaz Saray yönetimi vardır. Özellikle Çoklu Boru Hatları projeleri ile Rusya'nın enerji arzını tekel olarak eline tutmasını engellemek bu dönemin vazgeçilmez amacı olmuştur. Bu dönemde bölgeye Beyaz Saray'ın yoğun bir şekilde ilgilenmesinin sebebi de Rusya'nın boşluğunu doldurabileceğine inandığı Türkiye'nin bu rolü oynamadaki yetersizliğidir. Eğer ABD bölgeye yeteri kadar angaje olamazsa oluşan boşluk Rusya, İran ya da Çin tarafında doldurma tehlikesi vardır. Bu dönemde desteklenen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi de bu yeni gelişen politikalar ile analiz edilebilir. Rusya'daki iç değişimlerle birlikte ABD iç siyasetinde Başkan Clinton'ın ikinci kez seçilmesi ve dışişleri bakanı Madeleine Albright'ın dışişleri bakanlığına getirilmesi de ABD'nin dış politikada daha aktif bir hale gelmesini sağlamıştır.

Rusya ile denge arayışı içerisinde yer alan bölge ülkeleri de ABD'nin bölge ile daha yakından ilgilenmesini fırsata çevirmeyi iyi bilmişlerdir. Hem Özgürlüğü destekleme yasası sayesinde milyonlarca dolarlık yardımlar alınırken, hem de ABD şirketlerinin bölgeye yatırım yapması için uygun ortam yaratılmaya çalışılmıştır. Bu alanda Kazakistan sahip olduğu zengin yeraltı yatakları ile Washington yönetimi için çok cazip bir ekonomik partner olarak öne çıkmaktaydı.

Bölgeye yönelik politikalarda ABD'nin kendi içinde çeliştiği noktalardan biri ise söylem kaynaklıdır. Clinton yönetimi insan hakları ve demokrasi söylemini uluslararası siyasette kullananların liderliğini yapmaktaydı. Ancak bölge ülkelerinin insan hakları sicillerine bakıldığı zaman en otoriter ve insan hakları karnesi en zayıf ülkeler olduğu biliniyordu. Ancak Reel Politik gereği Beyaz Saray hem eleştirilerini dile getiriyor hem de bölge ile artan bir grafikte ilişki kurmaya devam ediyordu. Döneme yön veren belge ise 1999 tarihli ipek yolu strateji belgesidir. Bu belge ile ülke ülke ABD ile ilişkiler tanımlanmış, yapılacak yardımlar ve hedefler belirlenmiştir.

ABD-Orta Asya ilişkilerini bir piramide benzetebiliriz. Piramit'in temelini ekonomik ilişkiler oluşturur. Bir sonraki aşama ise yoğun siyasi ilişkilerdir. İşte doksanlı yılların sonlarına doğru Beyaz Saray ile bölge ülkeleri arasında kurulan siyasi ilişkilerde bu piramidin orta bölümünü oluşturur. Bu dönem içerisinde taraflar arasında yoğunlaşan temaslara ve istihbarat alanındaki paylaşımların hızlı bir şekilde yükselişi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Aynı zamanda ABD'yi hedef alan terör saldırıları sonrasında Beyaz Saray'ın tehdit sıralamasında terör ilk sıralara yükselmeye başlamıştır.

Aynı dönemde Özbekistan'da IMU tarafından gerçekleştirilen eylemler de ABD'nin başta Özbekistan olmak üzere bölgeye daha yoğun ilgisini arttırmaktaydı. Çalışmam içerisinde bölgedeki radikal yapılanmaları ve bölge ülkeleri arasında İslamîyet'in siyasal hedefler için nasıl kullanıldığına da yer verildi. Clinton döneminin sonlarında

yaşanan bir diğer önemli gelişme ise Rusya’da Vladimir Putin’in iktidara gelmesidir. Putin, Yeltsin’in aksine genç ve çevik bir liderdi. Ve Rusya’yı yeniden dış siyasette güçlü konuma döndürmekti. Ancak Putin’in etkinliği daha çok iki binli yılların ikinci yarısında kendini hissedilecekti. 8 yıllık Clinton kendi içinde birçok aktörü ve birçok gelişmeyi barındırır. İnsan hakları ve demokrasi söylemi ile yola çıkmış, Rusya’ya öncelik veren bir liderin, iktidarının sonunda Rusya’ya rağmen Orta Asya’da hegemonya arayışı içerisinde yer almasını dönüştüren bir süreçtir.

Orta Asya-ABD ilişkilerinde üçüncü dönem ise hiç şüphesiz ki 11 Eylül ve sonrasında yaşanan süreçtir. Afganistan’ın işgali ile başlayan dönemde ABD bölgeye ilk kez askeri olarak da yerleşiyordu. Bu piramidin zirvesidir. Özbekistan ile Kırgızistan bölge ülkeleri arasından Beyaz Saray’ın en önemli müttefikleri durumunda bulunuyordu. Askeri üslerin kurulması için milyonlarca dolarlık yardımlar yapılıyor. Pek çok ülke Rusya’nın baskısından kurtulmak için 11 Eylül olaylarını fırsat olarak kullanıyordu. Tarafsızlık statüsüne sahip olan Türkmenistan ile hava sahasını insani amaçlarla müttefik uçaklarına açmaktaydı. Bu dönemin en önemli gelişmesi ABD ve Başkan Bush’un uluslararası ittifaklara şüphe ile bakan yaklaşımıdır. Bu dönemin en temel aktörü Bush ve kabinesinde yer alan Neo Con isimlerdir. Onlara göre Clinton dönemi dış politikaları hatalıdır ve bu hatalardan biri de Rusya’yı uzun süre Batı sistemi içerisine dâhil etmek için yapılan çabalardır. Bunun yerine müttefikler ile daha yoğun ilişkiler içerisine girildiği takdirde ABD’nin ulusal menfaatlerine daha fazla hizmet edilmiş olacaktır. 11 Eylül ile birlikte Afganistan’ın işgali ile birlikte bölge aktörleri de bu sürece açık ya da kapalı destek vermişlerdir.

Çalışmam da dile getirilen bir başka konu yukarıda bahsedilen diğer aktörlerin durumudur. Bölge ile en fazla ilgilenen aktörler Türkiye, İran, Çin ve Avrupa Birliği olmuştur. Türkiye ve İran sahip olduğu ekonomik ve siyasi güçlerin yetersizliği nedeniyle bölgeye rol model olamamışlardır. Ancak Çin hem sahip olduğu ekonomik potansiyeli hem de gücü ile bölgede önemli çekim kuvvetine sahiptir. ABD’ye karşı

denge arayışı içerisinde Rusya ile birlikte kurduğu Şanghay İş Birliği Örgütü bu dönemin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Çalışmam da 11 Eylül sonrası hem Rusya ve hem de Çin'in önce bölgedeki ABD varlığına destek vermeleri ardından da Beyaz Saray karşıtı politika izleyişleri analiz edilmiştir.

2005 yılında yaşanan Renkli Devrimler ise bölge ülkeleri ile ilişkilerin neredeyse kopma noktasına geldiği bir dönemdir. Bu kopuş ile önce Özbekistan'daki askeri üsler kapatılmış ardından Kırgızistan ile süren ilişkilerde gerilimli bir döneme girilmiştir. Aslında bu dönem doksanlı yıllar ile başlayan ABD ile ilişkilerde geriye dönüştür. Bölge liderlerinin kendi iktidarlarını hedef akan hareketler karşısında uluslararası siyaset içerisinde nasıl olup da Rusya'nın tarafına geçtikleri ve kullandıkları dildeki değişimler de bu dönemin en çarpıcı başlıklarıdır.

Uluslararası siyaset söz konusu olduğu zaman bir süreci dönemlere bölmek çok kolay değildir. ABD-Orta Asya ilişkilerinde aslında yukarıda sayılan her dönem kendi içerisinde kendinden önceki ve sonraki dönemlerin de karakteristik özelliklerini barındırır.

Örneğin bölge ile ABD arasındaki ilişkilerin askeri alanda da doruk noktasına ulaştığı 11 Eylül döneminde yaşananlar bir sonraki dönemde yaşanacak bozulmaya da zemin hazırlamıştır. 2002 yılından sonra Beyaz Saray yönetimince bölge ülkelere yöneltilen insan hakları eleştirileri, Renkli Devrimler sonrasında bölge ülkelerinin ABD ekseninden uzaklaşmasına neden olması gibi. İşte bu yüzden tam bir dönemlendirme yapmak mümkün olmamakla birlikte çalışmam da yukarı da belirtilen dört bölümün birleşiminden oluşmuştur.

Bu çalışma ile amacım Soğuk Savaşın bitiminden günümüze kadar Amerikan dış politikasında Orta Asya ile ilgili olarak bir devamlılığın yaşandığını göstermek ve bu devamlılık içerisinde yaşanan söylem değişikliklerine dikkat çekmektir. Çalışmanın sonucunda vardığım noktalardan biri de günümüzde Orta Asya söz konusu olduğu

zaman Soğuk Savaş olarak isimlendirdiğimiz iki kutuplu dünya düzeninin halen devam ediyor olduğudur. Her ne kadar doksanlı yıllarda bu denge ABD lehine zayıflamış olsa bile özellikle iki binli yılların ikinci yarısından itibaren Soğuk Savaşın bölgede tüm canlılığı ile devam ettiği çıkarımını yapmaktayım.

Tezi hazırlarken, ABD'nin bölge ülkelerine yapmış olduğu yardımlar konusunda ABD kongresine sunulan raporlar ve USAID verilerini kaynak olarak kullandım. Aynı zamanda IMF raporları da başvurduğum kaynaklar arasındadır.

2011 yılı içerisinde ABD'nin gizli yazışmalarını açığa çıkaran Wikileaks sitesindeki Orta Asya ülkeleri ile ilgili yapılan yazışmalarda çalışmam sırasında kullandığım veriler olmuştur. Çalışmayı oluştururken dikkat ettiğim bir başka konu ise ABD kaynaklı kitaplarda Cumhuriyetçi-Demokrat görüşlü yazarların eşit bir şekilde dağılmasına dikkat çektim. Uluslararası Kriz Grubunun yayınlamış olduğu raporlar, ABD kongresine sunulan raporlar da tezi hazırlarken başvurduğum diğer kaynaklardır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

ABAZOV Rafis; The Palgrave Concise Historical Atlas Of Central Asia, New York, Palgrave Macmillian, 2008.

ABAZOV Rafiz: "Historical Dictionary of Turkmenistan", Rowman Littlefield Pub. New York , 2005.

ADLEV Chahryar, History Of Civilizations of Central Asia, Bilboa UNESCO Publishing, Vol VI, 2005,

AMANOV, Şatlık: ABD'nin Orta Asya Politikaları, İstanbul, Gök kubbe Kitapevi; 2007.

ANCESHI Luca: "Turkmenistan's foreign policy : Positive neutrality and consolidation of the Turkmen Regime, Rotledge ,New York, 2009.

ATEŞ, Toktamış: Siyasal Tarih,5.bs. İstanbul, Der Yayınları, 2001.

BREZEZİNSKİ Z, SCOWCROFT B: "Amerika ve Dünya", Çev. Manolya Aşık, 1bs.İstanbul, Profil Yayıncılık, 2008

BRZEZİNSKİ Zbigniew: "Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri", Çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 2005.

BUCKLEY Mary: "The Bush Doctrine and the War on Terrorism: Global Responses, Global Consequences", Routledge,2006.

BOUCHET Nicolas: "The Strategic Use of American Democracy Promotion after the Cold War:The Clinton Administration", University of London, 2010

DIETRICH Joen: "The George W. Bush Foreign Policy Reader: Presidential Speeches and commentary", M.E. Sharpe, 2005.

FALK Richard: "Dünya Düzeni Nereye? Amerikan Emperyal Jeopolitikası", Çev. Nusret Arhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.

FULLER Graham: "Russia and Central Asia: Federation or Fault Line", Der. Michael Mandelbaum Central Asia: Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and the World, A Council on Foreign Relations .

GADDIS, John Lewis: “Soğuk Savaş Pazarlıklar, Casusluklar, Yalanlar, Gerçek” , Çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul, YKY, 2008

Ganske Christian: “Moving back into the orbit? Russia’s influence in Central Asia”, GRIN, 2005

GOLDGEIER James: Power and Purpose: US Policy toward Russia after the cold war, The Brooking Institution, Washington, 2006

GÜNDOĞAN, Ünal: “Amerikan Yüzyılı Amerika Birleşik Devletleri’nin Yükselişi ve 11 Eylül 2001” , Ankara, Adres Yayınları, 2008.

JOHNSON Lena: Vladimir Putin and Central Asia: the shaping of Russian Foreign Policy, New York, 2000.

Johnson Lena: “Tajikistan in the new Central Asia: Geopolitics, Great Power Rivalry and Radical İslam”, Tauris, NewYork, 2006

KALKAN, Mustafa: “Sovyetler Birliği’nin ve Rusya Federasyon’un Orta Asya üzerindeki Stratejik Planları”, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2007.

KARPAT, Kemal H: “Türkiye ve Orta Asya”, Çev. Hakan Gür, Ankara, 2003, İmge Kitapevi.

KAYIKÇI, Mustafa: “Bağımsızlık sonrası Özbekistan’da anayasal yapılanma”, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Kocaeli, 1997.

KHALID Adeeb: “İslam after Communism: Religion and Politics in Central Asia”, University of California Press, 2007, Chapter 5.

KÖNİ, Hasan: “Amerika’nın Uluslararası Politikası”, 5.bs, İstanbul, Ekim Yayınevi, 2007

KUZU Durukan: “The Andican Uprising, 13 May 2005”, (Yayınlanmamış Tez), Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Eylül 2008.

LANDSFORD Tom: “9/11 and The Wars in Afghanistan and Iraq: A Chronology and Reference Guide”, ABC, 2012.

LEGVOLD Robert: US Policy Toward Kazakhstan, Der. Robert Legvold, The Thinking Stragecially: The Major Powers, Kazakhstan, Central Asia and Nexus, MITT Press, 2003.

MACKINNON, Mark: Renkli Devrimlerin Sırrı Yeni Soğuk Savaş, Çev. Emel Lakşe, 1bs., Ankara, Destek Yayınları, 2008.

MACHLED Josh: “US General Tight-Lipped on Specifics of US-Uzbek Military Cooperation”,(Çevrimiçi),<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav103001.shtml>

MAZOWER Mark, Karanlık Kıta Avrupa’nın 20. Yüzyılı, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

MOES Alexander: “The Foreign Policy of George Bush: Values, strategy and loyalty”, Ashgate, Burlington,

MEIERTONS Heiko: The Doctrines of US Security Policy: An Evaluation under International Law, Cambridge University Press

NOGAYEVA Ainur: “Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları”, Ankara, USAK Yayınları, 2011.

LANGLEY Andrew: “September 11 Attack on America”, White Thomson Publishing, 2006

GLADMAN Imogen: “Eastern Europe, Russia and Central Asia 2004”, Europe Publications, 2003

JUERGENSMEYER Mark: “Terror in the mind of God: The Global Rise of Religious Violence”, University of California Press, 2003.

TARNOFF Curt: “The Former Soviet Union And US. Foreign Assistance”, CRS Report for Congress, 2004.

TSYGANKOV Andrei: “Russia’s foreign policy: Change and Continuity in National Identity”, Rowman Literman Pub., London, 2010.

ROY, Oliver, Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İnşa Edilişi, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları, 2000

RUMER Eugene, The United States and Central Asia : In Search of a History, Der. Rajon Menon, Central Asia Views From Washington, Moscow and Beijing, New York, M.E. Sharpe, 2007.

RUBENSTEIN Alvin: “The Clinton Foreign Policy Reader:Presidential Speeches with commentary”, M.E. Sharpe, 2000.

PEIMANI Hoorman: "Reginal Security and the future of Central Asia", Westport, Greenwood Publishing.

SANDER, Oral, Siyasi Tarih 1918–1994, 14.bs., İstanbul, İmge Kitabevi, 2008.

SCHIER Steven: "The Post Modern Presidency: Bill Clinton's legacy in US Politics", University of Pittsburg Press, 2000.

ÜLKÜ, İrfan, Moskova'yla İslam arasında Orta Asya, İstanbul. Kum Saati Yayınevi, 2002.

WEGREN Stephen: "Russia's Policy Challenges", Sharpe, 2003

WOODWARD, Bob, "Saldırı Planı", Çev. Melih Pakdemir, Şefika Kamcez, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2004.

WISHNICK Elizabeth: " Growing US Security Interests in Central Asia", Strategic Studies Institute, 2004

ZARCONÉ, Thierry, Yasak Kent Buhara 1830–1888, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları.

MAKALELER:

ALIYEV Kenan, Karimov mantains low profile during US Visit, (çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav031302.shtml>

AMİNEH, Mehdi Parvizi, HOUWELİNG Henk: "Caspian Energy: Oil and Gas resources and the global market", Central Eurasia in global politics: Conflict, Security and development, Ed. by ., Mehdi Parvizi Amineh, Henk Houweling ,2.bs, Boston, Brill Leiden, 2005.

BARAN Z, STAR, CORNELL, Svante E.: "Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU", Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies-Program, Silk Road Paper, 2006.

BERMAN İlan, "The new battle ground: Central Asia and the Caucasus", The Washington Quarterly, Vol. 28, No. 1, Winter 2004.

BISSENOVA Alima: "Kazakhstan backs US, takes cautious approach on refugee", (Çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav092401b.shtml>

BLAGOV, Sergei, "Russia, CSTO, SCO Struggle to Settle Kyrgyz Unrest", The James Town Foundation, (çevrimiçi), [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=36539](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=36539), 22.09.2011.

BLANK Stephen: "U.S. Military Engagaement with Transcaucasia and Central Asia", (Çevrimiçi), <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub113.pdf> 13.02.2012.

BOZKURT, Enver, KANAT Selim: Bush Dönemi Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin Obama Döneminde Sürdürülebilirliği, (çevrimiçi), <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/teror/teror14.pdf>, 4 Temmuz 2011.

BURANELLİ Fillippo Costa, İnternational Politics In Central Asia: A New Great Game? Academia. edu, (Çevrimiçi), http://kcl.academia.edu/FilippoCostaBuranelli/Papers/1184218/International_Politics_in_Central_Asia_A_New_Great_Game, 30.01.2012

COHEN, Ariel: "Domestic factors driving Russia's foreign policy", The Heritage Foundation,(çevrimiçi),<http://www.heritage.org/Research/Reports/2007/11/Domestic-Factors-Driving-Russias-Foreign-Policy>.

COHEN Ariel, "A Realistic Policy Agenda for the Obama Administration", (çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2009/03/russia-and-eurasia-a-realistic-policy-agenda-for-the-obama-administration>

COHEN, Ariel:"Sino–Russian Military Maneuvers: A Threat to U.S. Interests in Eurasia"(Çevrimiçi),<http://www.heritage.org/research/reports/2005/09/sino-russian-military-maneuvers-a-threat-to-us-interests-in-eurasia>

COHEN Ariel: "A Realistic Policy Agenda for the Obama Administration", (çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2009/03/russia-and-eurasia-a-realistic-policy-agenda-for-the-obama-administration>

COHEN Ariel: After Ukraine elections:What is next for US?, The Heritage Foundation(çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2010/02/after-ukraine-elections-what-is-next-for-us-policy>

COHEN Ariel, TKACİK John: "Sino–Russian Military Maneuvers: A Threat to U.S. Interests in Eurasia" (çevrimiçi), <http://www.heritage.org/research/reports/2005/09/sino-russian-military-maneuvers-a-threat-to-us-interests-in-eurasia>,

CORNELL, Svante E., Regine A. Spector: "Central Asia: More than Islamic Extremists", The Washington Quarterly, Vol. 25, No. 1 Summer 2002, s.193-206.

ÇELİK Neslihan: SSBC sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Endüstriyel Performans ve İnovasyon Politikaları, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Vol.23, 2007, s.2

ÇATALBAŞ NAZIM: Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açığının Nedenleri: Polonya Ve Kırgızistan Örneği, Sosyoekonomi Dergisi, Vol. 1, No:080107, 2008

ÇOLAKOĞLU Selçuk, "Çin'in Orta Asya Politikası", Orta Asya& Kafkasya Güç Politikası, Der. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları, 2008.

DALY, John C.K: "Russia dominates Tajikistan' s energy sector", (çevrimiçi), http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34106, 25.09.2011

DAVIS, Jacquelyn K., SWEENEY, Michael J.: "Central Asia In US Strategy and Operational Planning:Where do we go from here", (çevrimiçi), <http://www.ifpa.org/pdf/S-R-Central-Asia.pdf>, 3 Kasım 2010

DEMİRTEPE Turgut, "Özbekistan İslami Hareketi İçin Yolun Sonu (mu?)" ,USAK, 2009, (çevrimiçi), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1095>

DEMİRTEPE Turgut, "Bakiyev dönemi Kırgızistan dış politikası yapım sürecinde iç politik faktörlerin rolü", Orta Asya&Kafkasya güç politikası, Der. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları, 2008.

DEMİRTEPE, Turgut, "Bişkek' te Son Tango" (çevrimiçi), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1017>,

DUMBAUGH Kerry: China's Foreign Policy: What Does it mean for US Global interest, CRS Report for Congress (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RL34588>.

DOĞAN Orhan, Çarlık Rusya' nın Türkistan Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge, (Çevrimiçi),http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Orhan%20DO%C4%9EAN/orhandogan.pdf

JONESI Lucy: "Albright's Trip to Central Asia Opens Competition With Russia for Influence in Oil-Rich Region", Washington Report on Middle East Affairs, 2000

MCDERMOTT Roger, "Reflection on Manas", The James Town Foundation, July 1,2008, (çevrimiçi), [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33766](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33766)

DERMOTT Roger: "Kazakhstan Raising Its Afghanistan Profile", (Çevrimiçi), [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=34448](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=34448), 20 Eylül 2011.

ERHAN, Çağrı, "ABD'nin Orta Asya politikaları ve 11 Eylül sonrası açılımları", Küresel Politikada Orta Asya, Der. Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Dağıtım, 2005.

FISHER Stanley: "Ranta Sahey, Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience", IMF Working Paper, 1996.

HARBA Farida: "US to Aid Uzbekistan to Greatly Expand Under Economic Cooperation Agreement", (Çevrimiçi), <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav121001.shtml>

HEWETT Edward: "Milestone in Glastnost and Perestroyka: Politics and People", Washington, Brooking Institution

HOEN, Herman W.: "Transition strategies in Central Asia: is there such a thing as "shock-versus-gradualism?" , Economic and Environment Studies, Vol.10, No:2, 2010.

HUNTINGTON Samuel: The Clash of Civilization, (Çevrimiçi), http://www.bintjbeil.com/articles/en/d_huntington.html

International Crises Group, Central Asia: Islam and the State 10 July 2003, ICG Asia Report No.59, Brussel, 2003

International Crises Group, Kyrgyzstan at ten: Trouble in the "Island of Democracy, ICG Asia Report No 22, Brussel, 2001

International Crises Group, Central Asia: Migrants and the Economic Crises, Brussel, ICG Asia Report No:183, 2010,

International Crises Group, "Kyrgyzstan on the Edge", ICG Asia Report No55, Brussel, November 2006

International Crises Group, Uzbekistan: The Andijan Uprising, ICG Asia Report, No:38, Brussel, May 2005

JOFFE Josef: "Clinton's World: Purpose, Policy, and Weltanschauung" The Washington Quarterly • Vol.24, No.1, Winter 2001.

JONES Kevin, "Fear of Democracy or Revolution: The Reaction of Andijan" The Washington Quarterly, Vol. 29, No. 3, Summer 2006, s. 111-125.

KASIM Kamer, “ABD’nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi”, Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası, Der. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları, 2008.

KAUFMAN Joyce: “Concise History Of United States Foreign Policy”, Maryland, Rowman Litterfield Publishers 2006.

KRAMER, David: “Resetting U.S.- Russian Relations: It Takes Two”, The Washington Quarterly, Vol.33, No. 1, Winter 2009, s.61-79.

LAKE Anthony: “From Containment to Enlargement: Address at the School of Advanced International Studies” ,Johns Hopkins University, Washington DC, 1993', U.S. Department of State, Vol. 4, No. 39

LINDSAY James: “The Bush Revolution: The Remaking of America’s Foreign Policy”, The Brookings Institution, 2003.

MARAT, Erica: “Kyrgyzstan: Positive developments in the hydro-energy sector”, The James Town Foundation, 16 June 2010, (çevrimiçi), http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=36632.

MARAT, Erica, “Freedom of speech in Kyrgyzstan continues to be cut back” Eurasia Daily Monitor, Vol.5, Sayı 208, 2008, [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=34065](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=34065)

MARAT, Erica, “Kyrgyzstan Referendum: Questions Remain”, Eurasia Daily Monitor, Vol.7, No.128, June 2010.

MENDELSON, Sarah E., “U.S.-Russian Military Relations: Between Friend and Foe”, The Washington Quarterly, Vol.25, No.1, Winter 2002, s.161-172.

NICHOL Jim: “Central Asia’s Security: Issues and Implications for U.S. Interests,” Congressional Research Service, Washington, 2010,

NICHOL Jim: Kyrgyzstan: Recent Developments and U.S. Interests, Congressional Research Service Report 97-690, 2008, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-97-690>

NICHOL Jim: “Tajikistan: Recent Developments and US Interest,” CRS Report for Congress 98-594, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-98-594>, 03.03.2012

NICHOL Jim: “Turkmenistan Attempted Coup: Repercussions and U.S.”, CRS Report for Congress, 2003, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS21384>, 12.02.2012

NICHOL Jim: “Violence in Uzbekistan: Context and Implications For US Interest”, 2004, (Çevrimiçi), <http://www.state.gov/documents/organization/170479.pdf>

NICHOL Jim: “Uzbekistan Closure of The Air Base at Karshi-Khanabad Context and Implication”, (çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS22295>

NICHOL Jim: “Tajikistan: Recent Developments and US Interest”, <http://wikileaks.org/wiki/CRS-98-594>,

NICHOL Jim, Turkmenistan polITICAL success developments and implications, (Çevrimiçi), <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS22572>

NICHOL Jim: Turkmenistan’s attempted coup: Repercussion and US concern, <http://wikileaks.org/wiki/CRS-RS21384>,

OĞAN, Gökçen: “Üye Devletlerin Perspektifinden Şanghay İş Birliği Örgütü”, Stratejik Analiz, Kasım 2007,

OĞAN, Gökçe ,“Andican Olayları Sonrasında Özbekistan Dış Politikası”, Stratejik Analiz, Ocak 2006, Sayfa:71–76

ORLOV Vlademir: “The Great Guessing Game:Russia and the Iranian Nuclear Issue”, The Washington Quarterly, Vol.28, No.2, 2005, s.49-66.

OLİKER Olga: “Kazakhstan’s Security Interests and Their Implications for the U.S.-Kazakh Relationship”, China and Eurasia Forum Quarterly, Vol.5 No2.

OLCOTT Martha: “Regional Study on Human Development and Human Rights-Central Asia”, Human Development Report, 2000.

OLİKER Olga: “US Interest in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles”, Rand, 2005

ÖZBEK, BURAK Bilgehan : “The Andijon Events: Demand For More Development Or Threat To Stability?”, Journal of International, Vol.12, Winter 2003, s.53

PİRİNÇCİ, Ferhat: “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 63–1, ty.

PURTAŞ, Fırat: Orta Asya’nın bütünlüğü sorunsalı ve Orta Asya’da bölgesel entegrasyon girişimleri”, Orta Asya&Kafkasya GüçPolitikası, Der. M.Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları, 2008.

RUMER , Eugene:“The US interests and the role in Central Asia after K2”, The Washington Quarterly, Vol.29, No.3, Summer 2006, s.141-154.

Savaş ÇEVİK, TURAN Erol: “Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri Perspektifinden”, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 41, Bahar 2007, s. 205–224.

SOMUNCUOĞLU, Anar: “Rusya-Orta Asya ilişkilerinde Kolektif Güvenlik”,(çevrimiçi), http://www.21yyte.org/tr/yazi6053-Rusya_Orta_Asya__Iliskilerinde_Kolektif_Guvenlik.html, 16.08.2011

SUCHKO, Oleksandr: “The Dark Side of Integration: Ambitions of Domination in Russia’s Backyard” The Washington Quarterly, Vol.27, No.2, Spring 2004,s.119-131.

TARBAKOV Igor: “Moscow wary about Tashkent Military Ties with the United States”,(Çevrimiçi),<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav103101a.shtml>,

WEITZ Richard: “Averting a New Great Game in Central Asia”, The Washington Quarterly, Vol.29, No.3, Summer 2006, s.155-167.

İNTERNET KAYNAKLARI:

A National Security Strategy For A New Century, <http://www.fas.org/man/docs/nssr-98.pdf>.

BBC News, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4660317.stm>

Centrabast, <http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>

CRI Online, <http://turkish.cri.cn/281.2008.05.23.1@93880.htm>

Global Security, <http://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm>

Guuam Official Web Site, <http://www.guuam.org/general/browse.html7>

Hizb-Ut Tahrir, <http://english.hizbuttahrir.org/index.php/about-us>
NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm

Obama’s Moscow Speech, <http://www.america.gov/st/texttrans-english/2009/July/20090707062839abretnuh3.549922e-02.html&distid=ucs>

Russia Beyond headline, http://rbth.ru/articles/2011/06/17/in_central_asia_russian_wave_ebbs_away_13055.html

SCO, <http://www.sectsco.org/EN/show.asp?id=92>

Silk Road Strategy Act of 2006,
<http://www.govtrack.us/congress/billtext.xpd?bill=s109-2749>

The Hindu, <http://hindu.com/2004/06/06/stories/2004060601451200.htm>

The Wikipedia, http://tr.wikipedia.org/wiki/Eduard_%C5%9Eevardnadze

U.S. Department of State,, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5775.htm>

INOGATE, <http://www.inogate.org/index.php>